

KATTEGAT-SKAGERRAK
PROJEKTET
MEDDELELSE
nr 3 - 1983

Projektet om Kattegat-Skagerrak-regionens kulturudvikling under 1800-tallet er et tværvidenskabeligt forskningsprojekt i et samarbejde mellem universiteterne i Göteborg, Oslo, Bergen, Aarhus og Ålborg; Afdel. Distrikshøjskole; museerne i Uddevalla, Kristiansand, Randers og Grenå; arkiverne i Arendal, Hjørring og Skagen; Statsarkivet i Kristiansand og Folkemusikarkivet i Bergen.

Det er projektets mål under højled at analysere ændringene i hverdagskulturen i regionen fra begyndelsen af Århundredet til slutningen. Dette arbejde foregår i en række arbejdsgrupper, der hver især tager sig af 1) den økonomiske udvikling, 2) fiskeriets ændringer, 3) kommunikationsforhold, 4) migration, 5) vækkelser og foreningsdannelser og 6) mødet mellem borgerkultur og almuekultur.

Projektets sekretariat findes på Aalborg Universitetscenter og adres-
sen er:

Kattegat-Skagerrak-projektet
AUC

Postbox 159
DK-9100 Aalborg
(tlf. (08) 15 91 11, lokal 178 (kl. 09-12))
sekretær: Børbro Johansen

Redaktionsudvalg: Hans Try, Anders Gustavsson og Poul Holm
Redaktionens adresse:

AUC
Postbox 159
DK-9100 Aalborg

Kattegat-Skagerrak-regionens
kulturudvikling
i 1800-tallet

KULTURMÖTET MELLAN BADGÄSTER OCH FASTBOENDE

Redaktion for serien: Hans Try, Anders Gustavsson
og Poul Holm

Aalborg 1983

FÖRORD

Temat för detta nummer av Meddelelser är kulturmötet mellan badgäster och fastboende längs Skageracks och Kattegatts kuster under 1800-talet och början av 1900-talet. Ett av bidragen är en etnologisk studie från ett norskt kustsamhälle, Lyngør. Två andra bidrag har skrivits av litteraturforskare och handlar om hur kulturmötet kommer till uttryck i Emilie Flygare-Carléns och Hilma Angered Strandbergs författarskap.

Det sista bidraget består av ett slags collage, som avser att belysa badortslivet på den svenska västkusten från ca 1850-1910. I ett senare nummer av Meddelelser, som vi hoppas kunna utsända i början av 1984, kommer vi på motsvarande sätt att varva etnologiska, litteraturvetenskapliga och konstvetenskapliga studier kring samma tema.

Det hela gör kanske ett något splittrat intryck. Avsikten är emellertid, att de olika artade bidragen på sikt skall hjälpa oss att få en samlad bild av den mentalitetsändring som blev följd av att städernas högre samhällsskikt började söka sig ut till kusten om somrarna och därmed omskapa hela Skagerack-Kattegatt-regionen till ett väldigt fritidsområde. Mentalitetsändringen har fått sina mest varaktiga uttryck i badorternas arkitektur, i Skagenmålarnas tavlor, i Flygare-Carléns och Holger Drachmanns litterära kustskildring. Men den kommer också fram i många numera bortglömda tidningsnotiser, brev, dagböcker, skämtteckningar och folkminnen.

En del av detta material har tidigare inventerats av forskarna. Ett viktigt pionjärarbete är sälunda Lars Stackells doktorsavhandling i konstvetenskap, Den svenska västkustens havsbadort. En miljöstudie (Göteborg 1974), i omarbetad form utgiven under titeln Västkusten förr. Badortsmiljöns liv och bebyggelse under 1800-talet (Stockholm 1975). Ett annat viktigt verk är Anders Gustavssons ethno-

Tryckt med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga
forskningsrådet (HSFR)

Meddelelser fra Kattegat-Skagerrak-projektet, nr 3, 1983
Trykt i Aalborg
Centertrykkeriet 1983
ISSN 02 80 8463

Distribueres af: Kattegat-Skagerrak-projektet
Aalborg Universitetscenter
Postbox 159
DK-9100 Aalborg
(tlf. 08-159111, lok. 178, kl.09-12)

logiska undersökning, Sommargäster och bofasta (Lund 1981). Från dansk sida föreligger ett stort antal konsthistoriska studier, som speciellt behandlar Skagen-kolonin som konstnärlig och social miljö. Man kan också nämna ett verk som Anders Hedvalls Bohuslän i konsten (Stockholm 1956), där förhållandet mellan kustmiljön och landskapsmåleriet får en ingående behandling.

Ännu har det dock inte gjorts något försök att skapa en mentalitetshistorisk syntes av utvecklingsförloppet från det tidiga 1800-talets badorter till 1900-talets fritids- och samhällen. Det är mot en sådan syntes vi strävar. Vi vill kartlägga den långa och slingrande vägen från de förråma societetshusen till de folkhemska campingplatserna, från brunnsdrickning till windsurfing, från smugglarromantik och pittoreska fiskeklägen till fritidsindustri och massproducerade stugbyar. Vi vill också utforska sambandet mellan materiell och "andlig" utveckling i de samhällen där sommargästerna dragit in i växande skaror. Är det t.ex. möjligt att dra direkta paralleller mellan utvecklingen av badortslivet och utvecklingen av kustskildringen i konst och litteratur? Är Flygare-Carléns romaner det naturliga uttrycket för sin tids badortskultur, liksom Evert Taubes visor för ett senare skede i utvecklingen? Vilka myter och drömmar har format sommargästernas bild av kustlivet respektive kustbornas bild av stadsborna under kulturmötetts skiftande faser?

Vi har ännu långt kvar till vår syntes, men de här bidragen kan betraktas som ett slags förberedande pilotstudier. Kanske kan man också uppställa vissa förmodanden på grundval av en jämförelse mellan dem. Tydligt är t.ex., att badortslivet utvecklade sig betydligt senare i Norge än i Sverige och Danmark. Kulturmötet mellan sommargäster och bofasta i ett norskt kustsamhälle som Lyngør har också följt andra regler än dem som gällt för Skagen eller Lysekil. Den främsta orsaken är antagligen, att de syd-

norska kustsamhällena, jämfört med de bohusländska och nordjylländska, hade relativt fler bofasta borgare (köpmän, skeppsredare etc.) och relativt färre förfära badortsgäster från storstaden. Därmed blev kulturlyftan mellan kustbor och sommargäster sannolikt mindre i Norge, även om den också där var mycket stor. Kanske har detta bidragit till att också göra den norska kustskildringen mer "realistisk" än den danska och svenska, som båda i hög grad bär prägel av storstadsbornas romantisca mytologisering av den fattiga kustbefolkningsens liv.

Det fortsatta arbetet får visa, om sådana preliminära bedömnningar håller streck eller inte. Fördelen med en publiceringsform som denna är, att vi kan läta uppsatserna få karaktär av arbetsrapporter och utväxla forskningsresultat innan vi ännu nått fram till definitiva slutsatser.

Tills vidare är det vår avsikt att koncentrera uppmärksamheten på utvecklingen från ca. 1840 till ca. 1920. Det var då, som den grundläggande förändringen av badortslivet ägde rum, och Skagerack-Kattegatt-kusten "upptäcktes" av konstnärer, författare och journalister. Det var också då, som stadsbornas kultur började bli mönsterbildande för kustbefolkingen. Vad som senare följt är bara det förutsäggbara resultatet av denna utveckling: den autentiska kustkulturens undergång och den bofasta befolkningens grädvisa förvandling till servicepersonal inom fritidssektorn.

Göteborg i september 1983

Lars Lönnroth

Nini Fritzner:

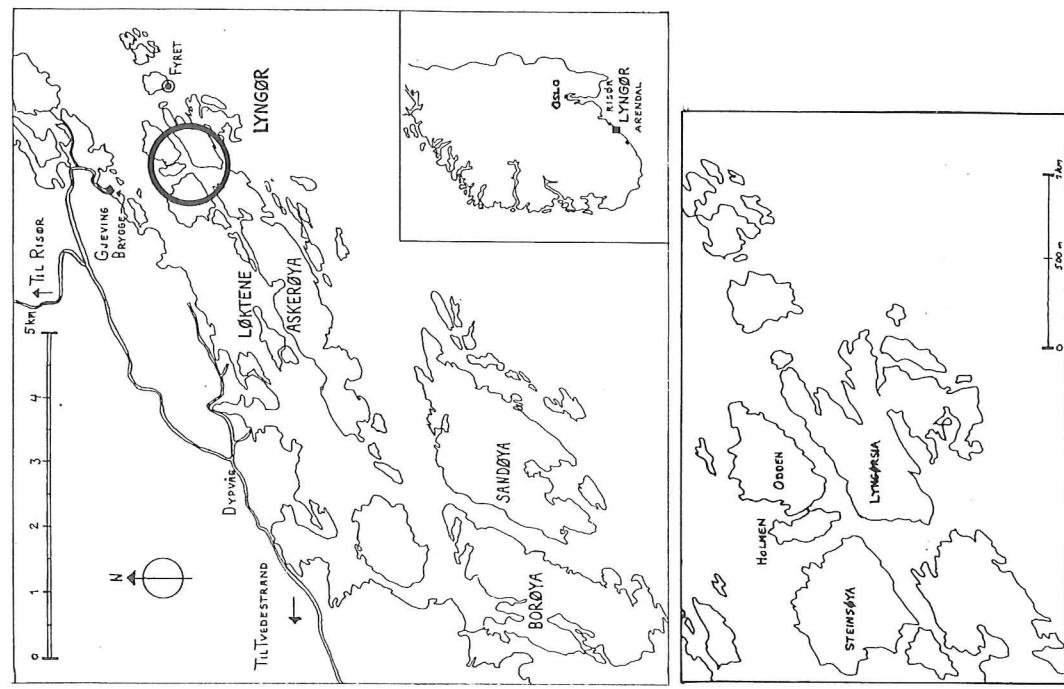
SOMMERGJEST PÅ LYNGØR I 1909

Et møte med et seilskutesamfunn

FÖRORD

3

Lyngør er et lite øysamfunn som ligger på Sørlandskysten, mellom Risør og Arendal, i Aust-Agder fylke. Stedet består avøyene Holmen og Odden, som er forbundet med en bro; Lyngorsia og Steinsøya. Tilsammen utgjørøyene

INNEHÅLL

6

SOMMERGJEST PÅ LYNGØR I 1909

Nini Fritzner:

7

Lars Lönnroth:

EMILIE FLYGARE-CARLÉNS VÄSTKUSTROMANER SOM LÄSNING FÖR

1900-TALET S BÄDORTSPUBLIK

Tomas Forser och Gunnar D. Hansson:

NITÄLSKAN – genombrött och schartauanisim
Thorbjörn Holmgren:

PÅ UPPTÄCKTSFÄRD I BOHUSLÄNSKA SKÄRGÄRDEN

NITÄLSKAN – genombrött och schartauanisim

47

64

1,1 km², hvorav ytterst lite er egnet til dyrket mark.
Stedet har en god havn.

Lyngør har vært bebodd i meget lang tid, men fikk sin oppblomstring i seilskutetiden fra ca. 1850. Denne artikelen tar sikte på å beskrive møtet mellom de første sommergjester som kom til Lyngør og dette seilskutesamfunnet. Møtet innledet en utvikling som senere skulle få store konsekvenser for stedet.

Det er ikke helt korrekt å kalle de besøkende i 1909 for sommergjester, men for enkelthets skyld vil dette likevel bli gjort. På den tiden var ferier og fritid noe som var forbeholdt en overklasse, og man kan ikke snakke om sommergjester med ettertidens betydning av ordet.

Den kondisjonerte klasse tilbrakte alt fra 17-1800-tallet endel tid på kjente kurbad som fantes rundt om i Europa. Disse kurbad hadde oppstått i tilknytning til mineralrike kilder, som legene anbefalte som helsebringende til drifte og bad.¹ Men alt tidlig på 1700-tallet fant legene ut at sjøvann var særlig vederkvegende for kropp og sjel i kampen mot forskjellige lidelser.² De nye sjøbadene som etterhvert vokste frem, ble derfor alternativer til de eldre innlandsbadene.

Også Norge kom med i denne utviklingen, om enn noe senere enn f.eks. Sverige. Alt fra slutten av 1700-tallet/begynnelsen av 1800-tallet fantes det "havsbad" i Sverige.³ I 1855 hadde imidlertid Sandefjord etablert et anerkjent kurbad.⁴ Men et kjent sted som Hankø Bad og Kystsanaatorium ble f.eks. først opprettet i 1877. Et sitat fra et hefte om badet fra 1902 forteller litt om hvilket samfunnslag og hvilke lidelser badet var beregnet på.⁵

"Naar man betænker, at Forretningslivet og Selskabsligheden nu for Tiden, i Udviklingens Medfør, mere end nogensinde lægger Beslag paa alles Kræfter og Evner, saa at Karakterregenskaberne hos de fleste enten slappes eller forfines, differentieres, - ofte til den nervøseste Sensibilitet; - naar man

tager i Betragtning de mange nerveforstyrrende Momenter, som takket være de moderne, Arbeidet og Samfærdselen lettende Opfindelser, der ved Sidens af det intensteste Arbeide dirigerer ens daglige Liv; og endelig, naar man erindrer alt det Hjerneerbeide, der kræves af Børnene og den opvoksende Slægt - med den uundgaaelige Følge af daarrig Søvn og aiskens Nervesygdomme for ikke at nævne de alment forekommende Sygdomme, saa bør Hankø Bad kunne se en smuk Fremtid imøde."

Kurbadenes tid tok slutt rett etter 1900, da hadde en friere form for bading og feriering vokset frem. Men selv om kurbadene representerte en spesiell form for sjøbad, og bare var for de privilegierte, var de, sammen med bedre kommunikasjoner, med på å skape grunnlaget for at flere søkte ut til havet.

I nærheten til de større byene begynte byens borgere mot slutten av 1800-tallet å bygge landsteder. I Kristiania-fjorden (Oslo) var det f.eks. populært å dra med hele familien ut til en av de mange øyene. Her opholdt familiene gjennom hele sommeren mens fedrene kom ut hver lørdag med en av de såkallte "pappabåtene" som trafikkerte Oslo-fjorden rundt århundreskiftet.⁶ Nesodd-landet utenfor Oslo kan fremby en rekke eksempler på slike feriehjem. Der finnes det alt fra "kråkeslott" til paléer inspirert av greske templer.⁷ På Nesodden var det også et sommerhotell.

Ikke alle byens borgerlige familiier hadde anledning til å eie et eget sommerhus - de leiet seg derfor inn hos lokalbefolkingen i byens omegn. Men det var ikke vanlig å dra særlig langt utenfor byene når man ferierte. Derfor var det eksepsjonelt at det kom sommergjester til et sted som Lyngør alt i 1909. Og det skulle gå enda 10-15 år før sommergjester ble mer vanlig der ute.

Lyngør lå ca. 25 mil syd for Kristiania, og reisen var lang. Men kommunikasjonerne var ikke til hinder for besøk av sommergjester - de var nemlig meget gode rundt århundreskif tet. Alle de rutegående dampskipene som gikk mellom Kristiania og Lyngør var relativt stabile, og det var ikke særlig farlig å reise med dem.

tiania, Kristiansand og Bergen, var innom Lyngør. Lyngør var på den tiden fortsatt et knutepunkt i distriktet, og et levende sjøfartssamfunn hvor det ikke var plass til turister.

Øysamfunnet Lyngør hadde i 1900 552 innbyggere og var ensidig maritimt orientert. Sjøfarten var hovednæringsveien. Lyngør var en av de mange uthavnene langs Sørlandskysten som blomstret voldsomt opp i seilskutetiden. Da The Navigation Act ble ophevet i 1849, lå verden åpen for norske seilskuter. Sørlandet hadde rikelig tilgang på skog til båtbrygging og mange gode havner og erfane sjøfolk.

De første sommerjester forvillet seg ut til Lyngør ved en tilfeldighed. De var egentlig på vei til Kristiansand på sin bryllupsreise, men da de var kommet til Tvedstrand fikk de høre om Lyngør og reiste dit ut. Bruden skrev noen brev derfra som vil bli sittet så å si i sin helhet, fordi det er det eneste materialet som foreligger om besøk av sommerjester på denne tiden. Først sent på 1920-tallet kom det flere sommerjester, men da var Lyngør ikke lenger et seilskutesamfunn, men var blitt preget av store strukturendringer både økonomisk og sosialt, som et resultat av overgangen fra seilskip til dampskip. Befolknlingen sank med 32,1% fra 1900 til 1920.⁹

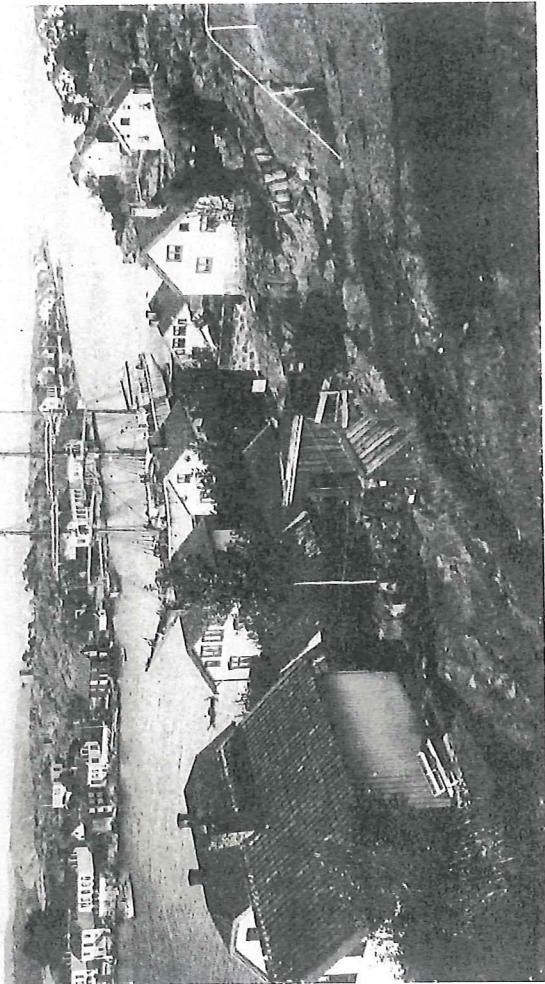
Flere hus ble tomme som konsekvens av utflyttingen, og lokalbefolknlingen mistet sitt næringsgrunnlag som var basert på sjøfarten. Utleie til sommerjester ga derfor i 1920 og 30-årene en god ekstra-inntekt for mange. I 1920-årene var det blitt pent å bli brun, og den fargen fikk man ved sjøen. Ferielovene på 1920 og 30-tallet ga dessuten et større antall mennesker muligheten til å feriere. Som et resultat av den store pågangen måtte det i 1935 bygges et sommerpensjonat på Lyngør.

Disse brevene fra 1909 er derfor unike. De foregriper begivenhetenes gang og gir dessuten en meget god beskrivelse av Lyngør sett med en fremmeds øyne, før de store forandringene inntraff.¹⁰

"I mitt siste kort skrev jeg at vi netop var i ferd med at reise ut til Lyngør, en øgruppe ute i havsbrynet, og her er vi nu. Lyngør er et av de bedre sted i verden: på begge sider av et smalt sund ligger et fiskersamfund på 600 innbyggere. Det er penne hvite hus med velsteile, frodige haver. Sundet munner direkte ut i det åpne havet. Vi kom hit ikke direkte ved forsynets hjelp, men ikke heller langt derfra - og fikk etter noe om og men leie et rum full pensjon. Vi bor tett inntil vannet i et hjørnerum med tre vinduer.

En solid robåt med et spriseil står til vår disposisjon og med den pleier vi å seile ut til klippene på utsiden og bade i det herlige blågrønne

Det var et seilskutesamfunn som møtte de første sommerjester. Her sees en bark som ligger fortøyet til Lyngørsia. I bakgrunnen de mange velholdte skipperhusene på Odden. Mellom mastene på barken sees Lyngør s ene Dampskipsekspedisjon. Den andre lå på Holmen. Bildet er fra 1904
Foto: Aust-Agder Arkivet, Arendal

vannet, som er så salt at det smaker som det sterkeste Marienbad-vann. Efterpå stecker vi oss i solen og nyder den herlige utsikten - det åpne havet i en 180 graders bue foran oss, og vi lytter til det dempede sunset av brenningen, som aldri legger seg. Måker og terner skriker over vore hoder, hvite, blå og røde maneter svommer omkring i vannet, sjøstjerner og krabber krawler omkring på bunnen, men ellers ser man ikke et levende vesen så langt øyet ser.

Når vi kommer hjem, tar vi oss gjerne en prat med våre hyggelige verter nede på bryggen sammen med en del andre, og så sitter vi og hører dem fortelle om sitt eventyrlige liv og om forlis som har funnet sted utenfor. De står påfallende høit i kultur, disse mennesker, derom vidner deres velpleide språk og den orden og renslighet de omgiver sig med. Dertil kommer en viss velstand som overgår det vi hadde ventet. Dere skulle bare se deres ryddige værelser med hvite tak og dører, deres hele og godt malte gjerder og fremfor alt deres båter. Jeg går omkring i en stadig forbauselse, Lyngør ligger omtrent 25 mil sørdenfor Kristiania men har en forbausende sydlandsk vegetasjon; her vokser øføyen vildt, og allting står så frodig og fint. I klippesprekken dyrkes poteter og ofte er hele "akeren" ikke større enn etpar kvadratmeter, og minimale små engar veksler med ditto kjøkkenhaver." (Brev datert 29.7.1909).

Eftersom veiret fremdeles holder sig vakkert, er vi fremdeles her i Lyngør, og vi kommer vel til at bli her til den 15. selv om min genal påstod at han hadde fått et anfall av lengthing til København og storstadssiv da en dampbåt med hornmusik ombord passerte forbi våre vinduer, som et pust fra en verden som ikke ofte trenger inn i denne fredelige krok.

Det er visseleg gode kommunikasjoner mellom Lyngør og verden, flere ganger om dagen passerer ganske store dampbåter forbi gjennom sundet.

Men ingen fremmede finner veien hit, vi er stedets eneste sommargjester og er som sådanne gjenstand for adskillig opmerksomhet. Hadde man ikke den daglige dampbåtskommunikasjonen og de temmelig talrike motorbåtene foran øynene, kunde man tro sig forflyttet adskillige ti-talls år tilbake i tiden.

Lyngør er som jeg skrev i mitt forrige brev etsted på noe over 600 innbyggere. Innbyggerne her vil gjerne danne en egen kommune, men det går de øvrige i kommunen ikke med på fordi Lyngør har ingen fattige og betaler bra skatter, av hvilke den øvrige del av kommunen, som har mange fattige, profiterer.

Lyngør er bygget på tre holmer, vi bor på den sydlige, der kulturen er eldst, og av hvilken hele

stedet har fått sitt navn. Forholdene er meget interessante og man skulle ønske sig penn og fantasi for rett at kunne skildre dem.

Naturligvis er stedet et kongedømme i smått; det er en familie som regjerer her, familien Olsen, hvis patriarch er en gammel enkefru Olsen, hvis svigerfar var grunnlegger av slektens rigdom og anseelse. Denne gamle damen traff vi en dag på veien, da vi hadde rodd over til den andre holmen. Hun var veldig nok at presentere sig for oss og be oss inn for at se på sin store terrasseartede have som lå innenfor en eføy-hekk. Fra den øverste terrassen visste hun oss sitt kongerike: i hvert og ett av de større husene på øen var en slekning til henne: barn, svætere eller fetttere til hennes avdøde mann, på få undtagelser nærer alle hennes mange barn bosatt her, sønnene skibsreddere, døtrene gift med skibsredere eller skipper, alle velbergede folk som reiser utenlands med sine seilskibe eller dampbåter.

De fleste av sønnene har skiftet navn, for ellers ville det ha vært store forvekslingsmuligheter med navnet Olsen. Den eldste sonnen har beholdt navnet, han heter A.B.Olsen og kalles i almindelighet kort og godt "A.B.". En av døtrene er gift med en apoteker på Kongsvinger, men hun kommer hver sommer hit med sine barn. Mens vi sto der og pratet kom en annen gammel dame: det var hennes syster, gift med en danske og bosatt i København, men også hun kommer hit hver sommer. Så kom det roende to båter med minst tyve barn og ungdommer i forskjellige alder. "Det er mine barnebarn som har vært ute på tur" sa den gamle.

Hun bad om at vi skulle sitte inn til henne en annen gang også og det var tydelig å merke at hun var vandt til å gjøre "les honneurs" på stedets vegne.

Det er mange av de fastboende som er meget vidbereiste og har vært i nesten alle verdensdeler. Om kvellen setter vi oss gjerne blant dem nede på bryggen og min mann byr dem på sterke cigarer, noe de er meget begeistrert for, og så går det løs med historier i uendelighet, den ene fortellingen avløser den andre. De har en på samme gang ordknapp og utørilig måte å fortelle på, og knytter ofte refleksjoner hertil, som viser at de er menneskekjennere. De er ingen svensknatere, men tror allikevel at hvis det hadde blitt krig i 1905, så hadde nok nordmennene klart å banke svenske. En illusion som min kjære gemal ubarmhjertigt forsøker at tage fra dem. (...)" (Brev datert 6.8.1909).

Brevskrivertens bakgrunn er av betydning når det gjelder å vurdere innholdet i brevene. Hun var født og oppvokst i Helsingfors og var av høyborgerlig familie. Faren var

professor i medisin og moren var av russisk herkomst. Selv hadde bruden artium og påbegynt studier bak seg da hun giftet seg med en overrettssakfører fra Norge i 1909. Hun var vant til å feriere i skjærgården utenfor Helsingfors hvor familien hadde et sommerhus.

Liketil var Lyngør en annen verden for de to sommergjettene, bruden kaller f.eks. Lyngør for et fiskersamfunn. Men Lyngør var langt fra det i 1909. Fisket var kun en bi-næringsfrihet, eller et arbeid som pensjonerte sjøfolk drev med. Det ble av de fastboende selv betraktet som et gammelmannsyrke.¹¹

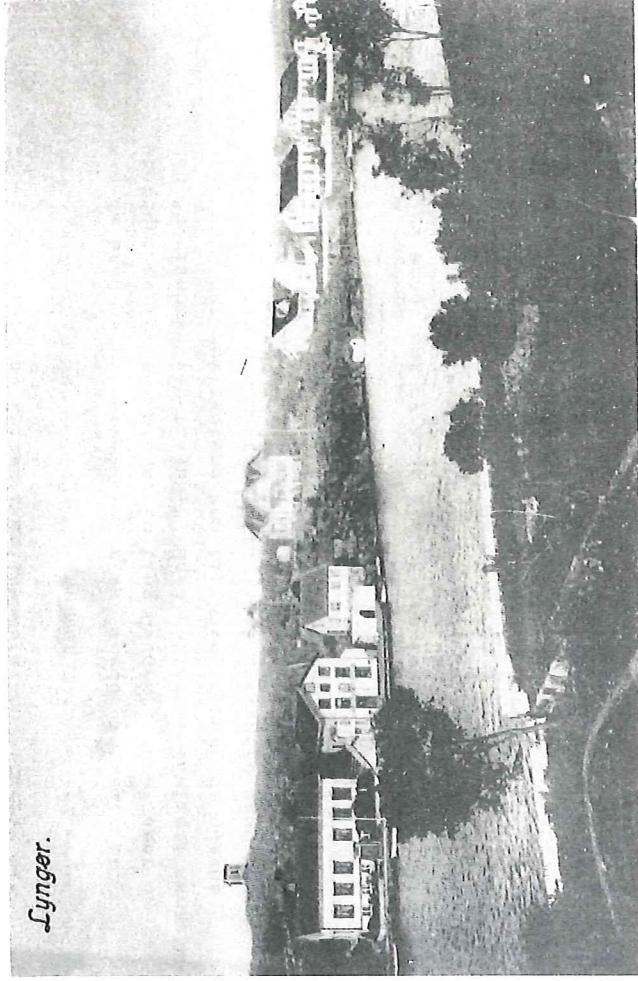
Det var sjøfolkene som var de dominerende blant yrkesbefolkingen (33,3%), mens fiskerne bare utgjorde 6,9%. Høyst sannsynlig trakk brevskriveren paralleller til den finske skjærgården, og var lite kjent med et norsk seil-skutesamfunns karakteristika. Kanskje ligger det ikke så rent like romantikk bak et slikt syn. Og hun ble da også overrasket over hvor høyt Lyngørfolket sto "i kultur."

Noe av det som karakteriserte et seilskutesamfunn var nettopp den jevnt høye velstanden og det vidsynet til folkningsen var i besittelse av. Den stadige kontakten med andre land, skikker og folk hadde bidratt til dette. Det kan tilføyes at Lyngør fikk sin faste skole all i 1825¹² - og dette var meget tidlig sett i landsmålestokk. Og denne skolen var svært god. Barna trengte bare å gå 1 års tid på middelskolen innen i landet etter endt folkeskole på Lyngør, før de tok eksamen. Vanligvis brukte man 3 år på middelskoleeksamen. Lyngørfolket betraktet seg derfor som høyt hevet over dem som bodde på fastlandet. De kalte også landsiden for "det mørke fastland."

Naturligvis fortalte Lyngør seg likevel som provinsen for de to sommergjestene, de var tross alt vant til by-livet. Men Lyngør kunne by på høyborgerlige familer. Det kommer tydelig frem i beskrivelsen av familien Olsen. Denne bor-

gerkulturen kan godt sammenlignes med den tilsvarende i byene. På Lyngør var den vokset frem p.g.a. sjøfolkenes stadige kontakt med fremmede land og miljøer, og dette satte sine spor ikke bare i livsformen. Husene bar præg av velstand, noe bruden også påpeker. Og to av stedets velhavende hadde også oppført hver sin "sveitser villa" rundt århundreskiftet. Denne stilten brøt sterkt med den tradisjonelle langs sørlandsstylen og forteller om påvirkning utenfra, og ønsket om å følge med i tidens borgelige stil.

Lyngør.

Dampskipsekspedisjonen på Odden sees til venstre. Legg merke til de to "sveitser-villaene" som ble bygget av to av Lyngørs redere rett etter århundreskifte. Losenes utsiktshus sees over dampskipsekspedisjonen. Bildet er fra 1909
Foto: Aust-Agder Arkivet, Arendal

Sjøfolkene fikk på sine reiser hele tiden impulser fra andre miljøer og kom i kontakt med nyheter. Det var ikke bare rare souvenirer de brakte med seg hjem, de var ofte tidlig ute med å introdusere nyheter utenfra. På Lyngør fantes f.eks. foregangsmenn på sjøfartsområdet. En reder skaffet Lyngør i 1881 det første dampskip i Dypvåg sogn, og Dypvåg var på den tiden et av Norges ledende sjøfarts-herreder. Dette virker ikke spesielt tidlig for dampskip, men Sørlandet var svært sent ute i overgangen fra seil til damp. Hele landsdelen var ensidig basert på seilskuter, både sosialt og økonomisk, og det var først i tiden 1910-20 at effektene av krisen i seilskutefarten virkelig ble merkbare der.

Men da brudeparet var på Lyngør var stedet fortsatt et utpreget seilskutesamfunn. En ting bruden stusser over er den "sydlandske vegetasjon." Også dette var vanlig i mange uthavner. Når seilskutene kom til havn, dumpet de gjerne ballasten, som kunne stamme fra langt sydligere egne enn Norge - og i den fantes det også plantefrø. Derfor finnes mange steder på Sørlandet lokaliteter med svært eksotiske planter, som minnesmerker over seilskutetiden.

Også de mange små dyrkede klippesprekkene som hun nevner, var vanlig. Øybefolkingen levde ikke bare av sjøfarten, men utryttet de muligheter som var til å dyrke jord og ha husdyr eller fiske. Lyngørfolket hadde jord på fastlandet - men dyrket også poteter o.l. påøyene der det var mulig. Ennå idag står det uthus og fjøs som forteller at husdyrhald var vanlig.

Om de sosiale forhold har bruden ikke meget å berette. Men hennes betrekning at "stedet" (er) et kongedømme i smått, er svært korrekt. Ombord i seilskutene var det et skarpt skille mellom skipper og styrmann og det vanlige mannskapet som seilte "forenom masten", og dette skilte ble reflektert i forholdene på land. Brudeparet bodde på Lyngør i forholdene på land. Brudeparet bodde på Lyngør

sia hvor det var flest vanlige sjøfolk og arbeidsfolk. På Holmen og Odden bodde skipperne og rederne. Hele 80% av skipperne og 52% av styrmennene bodde der.¹⁵ Husene var større og vinner om høyere velstand på disse to øyene. Det var også her sommergjestene møtte fra Olsen.¹⁶

Det høye antall av yrkesbefolkingen (27%) som drev husarbeid, tyder også på sosiale forskjeller. Noen (12 stk.) hadde arbeid som tjenestefolk i USA, noen (13 stk.) arbeidet i hjemmet eller drev med som (11 stk.). Men flesteparten (32 stk.) arbeidet hos Lyngør selskående.¹⁷

Mellom redere og skipere og tjenestefolk og fiskere, fantes en stor gruppe som drev handel og håndverk (24,7% av yrkesbefolkingen). Seilskutesamfunnet var ikke bare preget av sjøfolk, men var i like stor grad karakterisert av de mange yrkeskategoriene som fikk liv fra næringen. Det dreiet seg om gjestgivere, snekkere, skomakere, baker og mange forskjellige butikker. Denne varierte sosio-økonomiske struktur ble borte med seilskutene.

Da seilskutetiden tok slutt, begynte turisttiden for alvor. Og da brudeparet fra 1909 kom tilbake til Lyngør med sin familie i 1924, var det et annet samfunn som møtte dem. Lyngør var på vei til å bli et "Sørlandets Venedig", som det ble kalt av fotograf Wilse i 1934 - på vei fra et lerende sjøfartssamfunn til et sommerlig turistparadis.

NOTER

- Burkart, Arthur J./ Medlik, S.: Tourism-Past, Present and Future. London 1974 s.9-10
- Walvin, James: Leisure an Society 1830-1950. London 1978 s.13 og Stackell, Lars: Den svenska Västkustens havsbadort, Gbg 1974 s.25
- Se Stackells avhandling nevnt ovenfor
- Se Thaulow, Heinr.A.: Die eisenhaltig salinischen Schwefelquellen und die Seebäder bei Sandefjord im südlichen Norwegen in ihren Heilkräften und eignethümlichen Badenmethoden, so wie der Gebrauch der Medusen und des eisenhaltigen Mineral-Schlammes (Gytje) als Heilmittel bei Bädern, dargestellt von.... Hamburg 1855

5. Hankø Bad og Kystsanaatorium i Norge 1877-1902,
Kr.a. 1902
6. Kollitveit, Bård: "Pappabåtene" Norsk Sjøfartsmuseums
Årsberetning 1976
7. Bjørklund, Jarle: i "Friluftsliv ved Oslofjorden"
Oslo 1983
8. Myklebost, Hallstein: Norges tettbygde steder 1875-
1950, Oslo 1960, s.316
9. Som over samt Folketelling for Dypvåg, Lyngør krets,
1910 og 1920
10. Brevene er delevise fororsket av sønn til brevskriveren,
men innholdet er ikke forandret
11. Eget intervjuomateriale
12. Folketelling for Dypvåg, Lyngør krets, 1910
13. Knutsen, Henry: Skoleutviklingen på Borøya i Dypvåg
Sogn ca. 1800-1900, Oslo 1967 s.9
14. Emil Olsen, Lyngør. Oslo 1953 stensil s.15
15. Eget innsamlet materiale
16. Som over samt Folketelling for Dypvåg, Lyngør krets,
1910

Lars Lönnroth:

TISTELÖN OCH SOCIETETSHUSET

Emilie Flygare-Carléns västkustromancer som läsning för 1800-talets badortspublik.

1. Inledning.

När Emilie Flygare-Carlén är 1867 efter en framgångsrik karriär som romanförfattare återvände till sin barndomsmiljö i Strömstad, fann hon att åtskilligt var annorlunda än hon skildrat det i sina böcker. Sina bekymmer över denna upptäckt uttryckte hon två år senare i en reseberättelse som infördes som ett slags föreläst till en ny upplaga av hennes samlade romaner:

Bländ alla tankar, som strömmade in på mig, var även denna: vad skola de badgäster, som läst detta arbete, tänka om trovärdigheten av mina skildringar, då de måhända se denna plats, som icke visar dem ens välnaden av mina bilder! 1)

Uttalandet kastar intressant ljus över Flygare-Carléns förhållande till sin publik. Tydigen räknar hon med, att hennes Bohuslänskildringar läses av "badgäster" snarare än av genuina västkustbor - ett i och för sig högst rimligt antagande med hänsyn till den tidens bildningsnivå och bokvanor. I varje fall är det "badgästernas" eventuella reaktioner som främst bekyrmar henne i egenskap av författnare med realistiska och samhällsskildrande ambitioner. Hon vill inte kunna besläs med fel i beskrivningen av topografi och miljö.

I denna uppsats vill jag försöka närmare klargöra hur Flygare-Carlén i romanerna förhåller sig till å ena sidan kustbefolkningen, som hon själv stammade från, och å andra sidan badortssocieteten, som hon i egenskap av författare och väletablerad borgarfru i Stockholm trädde i förbindelse med. I hennes författarskap representeras kustborna bl.a. av Tistelön, där en av hennes mest populära berättelser, Rosen på Tistelön, utspelar sig, medan däremot badgästerna representeras av de societetskildringar från Strömstad

som ingår i romanen Skjutsgossen och i memoarboken Skuggspel. Själv är hon hemmastadd i båda miljöerna, men står som köpmansdotter och liberal skribent mitt emellan dem och betraktar därför båda från ett visst avstånd, som trots alla realistiska ambitioner innefattar såväl extrem romantisering som grov satirisk karikering. Tistelön och Societethuset utgör i själva verket ytterpunkterna i hennes litterära universum, vars centrum är den gedigna men frinsinnaade småborgerlighet som hyllas i Ett köpmanshus i skärgården.

Det är denna småborgerlighet som särskilt brukar lovprisas av dem som tidigare sysslat med Flygare-Carléns författarskap. I samband härmmed har man brukat lägga stor vikt vid hennes förtjänster som realistisk skildrare av 1800-talets Bohuslän.²⁾ Som framgår av citatet ovan, var det en roll hon gärna själv ville spela, särskilt på äldre dagar, då hennes societetsromaner och romantiska skräckskildringar från ungdomsåren utsatts för obarmhärtig kritik av företräckare för en samhällsrealistisk romankonst.

Själv vill jag lägga större vikt vid hennes roll som myt-skapare för en badortssocietet med endast ytlig kunskap om kustlivet, huvudsakligen förvärvad under korta sommarresor i Strömstad, Gustafsberg eller Marstrand.³⁾ Detta innebär bl.a., att jag fokuserar uppmärksamheten på de extrema inslag av romantik och satir som bryter den realistiska illusionen även i de verk som tydligast eftersträvar realism. Samtidigt är det dock min ambition att visa hur mytiskapandet hänger ihop med Flygare-Carléns och badgästernas upplevelse av samhällsutvecklingen i Bohuslän under 1800-talets förra hälft, särskilt då den moderna borgarkulturen och badortskulturens framväxt på den traditionella kulturen bekostnad.

Först presenterar jag förutsättningarna för hennes första Bohuslänsromaner. Sedan analyserar jag en av dessa, Skjutsgossen (1841), som speciellt skildrar badortslivet i Ström-

stad. Därefter behandlar jag hennes första folklivsskildrande skärgårdsroman, Rosen på Tistelön (1842), med särskild tonvikt på de skräckromantiska inslagen. Till sist tar jag upp hennes två stora verk från slutet av författarskapet, Ett köpmanshus i skärgården (1860-61) och Skuggspel (1865), för att visa hur hon där bygger upp sin skenbart realistiska Bohuslänskildring av litterära element från de tidiga societets- och skräckromanerna, vilka därigenom anpassas till badortspublikens ändrade förväntningshorisont.

Det är alltså bara fråga om punktnedslag i Emilie Flygare-Carléns rikt flödande romanproduktion. Ändå hoppas jag kunna belysa dels författarskapets allmänna tematik och receptionsförhållanden, dels 1800-talets kustkultur i Skagerack-området.

2. Bakgrunden för västkustskildringarna.

Emilie Flygare-Carlén skrev sin första roman år 1837 för Thomsons romanbibliotek i Stockholm, och hon fortsatte därefter att producera i genomsnitt en om året för samma serie, men det dröjde till 1840-talet, innan hon började använda sig av motiv från sin bohuslänska hembygd. För att förstå dröjsmålet måste man sätta sig in i hur såväl roman- genren som hennes egen sociala miljö fungerade på 1830-talet.

Romanbiblioteken hänvände sig till ett begränsat överklassiskt, ofta till kvinnor inom den högre medelklassen, bosatta i större städer eller på herrgårdar. I regel handlade texterna också om livet i detta slags miljö eller inom hovet och aristokratin. Det kunde antingen vara fråga om "vardags-skildringar" ur familjelivet eller om romaneska intriger i exotiska miljöer, men i vilket fall som helst fanns det en inriktning mot det mondäna och societetsbetonade, som längre gjorde den bohuslänska kustmiljön foga gångbar i litteraturen. Egentliga folklivsskildringar var sällsynta, även om bl.a. Almqvist bidrog till att göra dem mer populära mot 30-talets slut.⁴⁾

När köpmansdottern Emilie Flygare-Carlén gav sig in i romanbranschen, var det delvis som kompenstation för den sociala deklassering som drabbat henne själv och hela hennes familj i Strömstad. Hennes far, Rutger Smith, hade vid 1800-talets början hört till Bohusläns mest framgångsrika företagare inom handel och sjöfart. Familjen hade vid den tiden räknats till Västkustens förnämsta. Men då landständan under 1810-talet råkade ut för ekonomisk kris, övertogs Strömstadshandeln av norska kuststäder som Fredrikshald. Rutger Smith förlorade sina pengar och hans dotter kom på ekonomiskt obestånd, som inte försvann förrän hon långt senare etablerade sig som författare för Thomsens romanbibliotek.

Under familjens glansdagar i Strömstad hade Emilie sociala förväntningar stegrats genom ivrig romanläsning, och hon tyckts i ungdomen ha varit i hög grad uppvaktad och omsvärmd. Men hon fick ändå näja sig med att bli gift med en äldre, fattig och inte särskilt spänande provinsialläkare, Axel Flygare, med vilken hon bosatte sig på den småländska landsbygden. Sedan Flygare efter få år avlidit, flyttade hon tillbaka till den alltmer utarmade familjen i Strömstad, där hon upplevde en romantisk kärlekshistoria med en ung Uppsala-akademiker, Dalin, men också han avled plötsligt, sedan han gjort henne havande med ett barn, som hon ansåg sig tvungen att lämna bort till främmande. Enligt vad hon senare själv berättat, var det sorgen efter Dalin som gjorde henne till författare. Med tanke på de fördjukelser hon upplevt, är det inte särskilt märkligt att hennes förtäta romaner, som handlar om kärlek, utspelar sig i societetsmiljöer fjärran från Strömstad. Hon återvände till västkustmiljön i litterär form först sedan hon flyttat till Stockholm, upplevt sitt genombrott i huvudstadspressen och sjöfarten förfallit. Också huvudstadspressen innehöll omkring 1840 åtskilliga annonser för kurorter på Västkusten samt olika artiklar, som i mer eller mindre na make, sekreterare, PR-man och litterära rådgivare.⁵⁾

Konjunkturerna hadde under tiden hunnit bli betydligt mer gynnsamma för folklivsskildringar av det slag som den bohusländska kustkulturen kunde erbjuda. Det berodde inte bara på, att folklivsskildringen som sådan blivit mer populär utan också på att den växande badortskulturen medfört, att Bohuslän plötsligt "upptäckts", efter att tidigare ha varit nästan bortglömt eller i varje fall faga uppmarksamt i den kulturella offentligheten. Så-lunda utkom under åren kring 1840 en rad olika reseböcker och litterära skisser, där speciellt ringar, turisthandböcker och litterära skisser, där speciellt badortslivet men också andra sidor av Bohusläns natur och kultur (näringssliv, folkseder, historia etc.) var föremål för entusiastisk uppmarksamhet.⁶⁾ Flera av dessa verk har utgivits av skribenter som stod Emilie Flygare-Carlén nära och ingick i samma liberala huvudstadskretsar som hon själv.

En samlingspunkt för makarna Carlén och deras intellektuella vänner var vid denna tid det "Aganippiska Brunnnssällskapet", ett litterärt sällskap, där man roade sig med att parodiera den rituella samvaron vid hälsobrunnar och badorter. Man utgav bland annat en tidning med titeln Den heliconska vattenskopan – ett skämt med de vattenkurer som utgjorde kurortslivets centrala innehåll vid sidan av baler, kortspel, utflykter och andra mondana fritidsnöjen. Från "Aganippiska Brunnnssällskapet" kan Emilie Flygare-Carlén ha hämtat inspiration till den badortssatir som ingår i hennes första egentliga västküstroman, Skjutsgossen från 1841. Men hon också ha inspirerats av utländska badortsskildringar, framför allt i engelska familjeromaner av Jane Austen, Bulwer Lytton m.fl., som på 1830-talet började översättas till svenska. Sist men inte minst har hon genom sin släkt i Strömstad kunnat hämta underrättelser om det badortsliv, som i allt högre grad börjat dominera städernas sociala liv, sedan handeln och sjöfarten förfallit. Också huvudstadspressen innehöll omkring 1840 åtskilliga annonser för kurorter på Västkusten samt olika artiklar, som i mer eller mindre skämtsamt berörde det alltmer fashionabla badortslivet.

Bohuslän var emelletid vid denna tid inte bara badorts-

livets utan också skräckromantikens landskap. Målare framställde havet och de nakna klipporna längs Bohuskusten som något färofyllt och hemskt, ett tillhåll för nattliga stormar och ödesdigra förlisningar.⁷⁾ Författare bärjade skildra kustlivet som en arkisk forntidsvärld, där primitiva vikinganaturer ägnade sig åt smuggling, vrakplundring, mord och andra gräsligheter. En vanlig åsikt bland de bildade tycks ha varit, att de bohuslänska kustarna i särskilt hög grad bevarat ålderdomliga seder, hedniska tänke- och vildsinta men romantiska passioner från den nordiska sagatiden.⁸⁾ I sin folkivskildring knyter Emilie Flygare-Carlén an till denna skräckromantiska tradition, som har sina förutsättningar i göticismen, det romantiska landskapsmåleriet och utländska sjöromaner av diktare som Cooper, Marryat och Walter Scott. Också den egentliga skräckromanen, representerad av Mrs. Radcliffe och andra, tycks ha avsatt sina spår i verk som Rosen på Tistelön.

Till synes är det inte något som helst samband mellan detta skräckvärt ironiska badortsskildringarna och de skräckromantiska berättelserna om stormar, brott och vikingadåd i den yttre skärgården. Det förefaller att vara frågan om skilda världar, både socialt och genremässigt. Men som vi skall se finns det ändå ett samband, om man betraktar den svenska västkusten ur badgästernas synvinkel. För de förnämna besökarna av kurorter som Strömstad, Gustafsberg och Marstrand framstod nämligen västkustlivet som något farofyllt och primitivt, så snart man gav sig utanför Societetshuset och det av badortsläkaren utstakade området för hälsosamma bad, promenader och vattenkurer. Just genom den överdrivna pjäskigheten och den förnämna bräckligheten inom badgästernas egen lilla värld, framstådd folklivet utanför som något på en gång farligt, spänande och romantiskt. Fantasin jagades upp av de romaner som man fördrev tiden med.

Detta var ingalunda unikt för den svenska västkusten.

I sin satiriska roman Northanger Abbey (1818) har sålunda Jane Austen givit en rolig skildring från den förnämna kurortsmiljön i Bath, där unga flickor slår ihjäl tiden mellan balerna och vattendrickningen genom att läsa romantiska skräckböcker. En svensk vägleddning för kurortsbesökare från 1840-talet avråder direkt från sådan läsning som åstadkommer "eskadlig exaltation i inbillningen", men samma handbok antyder att sådan "exalterande" lektyr ändå brukade förekomma. Bland annat citeras ett kåseri av den tyske författaren August Levald, som beskriver "den romaneska och pittoreska badgästen" på följande sätt:

Denne reser till brunna, endast för att kunna säga att han varit där. Han är nyigrig och har det till särdeles lätt för att expektöra sig. För varje träd eller klippsycke räkar han i entusiasm och utropar: "O, natur!" Han släpar överallt med sig ett album, deri han antecknar sina känslor för hvarje ögonblick. Han stiger upp strax efter midnatt, för att icke försova sig och försumma morgonrodnaden. Värdshusflickorna måste sitta för honom och han tecknar af tiggare och postiljoner på landsvägen. Dessa eskeriss skola framdeles komma att pryda ett charmant verk under namn af "Intryck och minnen". På hans nattbord ligga spridda papper och ett par pistoler. Han stirrar framtimmerna i ögonen på ett sällsamt vis, och underläter icke, så fort det hotar med regn, att dräpera sin reskappa kring sig på spansk vis. Gemenligen består hela det utbyte, han gör från baden för hem med sig, i en allvarsam katharr.

Att döma av hennes skrifter var Emilie Flygare-Carlén väl hemmastadd bland sådana "romaneska" badgäster. Hon skriver både för dem och om dem, ofta i samma raljerande ton som August Levald men ändå så att hon tillfredsställer deras längtan efter spänning, romantik och "pittoreska" folklivsscener. I sina böcker skapar hon ibland ironiska kontraster mellan kurortens verklighet och drömmar på ett sätt som påminner om både Jane Austen och August Levald. Men hon tillhandahåller också romantiska kulisser för turistfantasin.

Här skall inte göras något försök att exakt utröna vilka litterära texter och bilder som eventuellt "påverkat" Emilie Flygare-Carléns västkustskildring i den ena eller andra riktningen. Vid behandlingen av enskilda romanavsnitt kommer jag dock att anföra en del äldre och samtidiga paralleller ur dikten och målarkonsten - paralleller som avser att ställa romanens genre, tematik och miljöskildring i skarpare relief.

3. Badortssatiren i Skjutsgossen.

I sina memoarer har Emilie Flygare-Carlén själv utpekat Rosen på Listelön(1842) som sin första västkustroman. Det är kanske inte så egendomligt med tanke på att den är hennes första genomförda skärgårdsskildring och som sådan uppnådde stor publikframgång, trots att både förläggaren och kritikerna från början var skeptiska. Som Alf Kjellén påpekat, hade hon dock redan tidigare använt sig av västkustmotiv i två romaner, Kyrkoinvigningen i Hammarby (1840-41) och Skjutsgossen (1841).¹¹ Av dessa kan den första lämnas därhän, eftersom västkustmotivet där inte spelar någon framträdande roll. Den andra utspelar sig däremot till mycket stor del i Strömstadstrakten och behandlar utförligt badortsmiljön. Sannolikt är det just därför den inte uppfattats som någon egentlig västkustroman: badorts- miljön var ju internationell snarare än specifik för Bohuslän. Författarinna har inte heller bemödat sig att skildra specifikt bohuslänska seder och bruk. Ändå är den na romanen av särskilt stor intresse för den som vill studera hennes tidiga förhållande till hembygden och dess motsättning mellan badgäster och kustbefolknings.¹²

Händelseförloppet är uppbyggt kring en hämndintring i stil med den som förekommer i Greven av Monte-Cristo. Hjälten, Ivar Borgenstjerna, tillhör en adelsfamilj som kommit på obestånd, så att den numera lever som färtiga torpare i norra Bohuslän. För att försöja föräldrarna måste Ivar göra tjänst som skjutsgosse, och vid ett av dessa tillfällen blir både han och hästen grundligt misshandlade av en högmodig adlig afficer, som under kriget 1815 färdas längs Bohuskusten till Norge. Denna oförrätt, som ynglingen aldrig kan glömma, får han många år senare tillfälle att hämnas, då han från skjutsgosse och garvarlärling avancerat till egen företagare och brukspatron med stor förmögenhet. På en badresa till Strömstad träffar han nämligen sin gamle plågoande, numera en avskedad och utarmad överstelöjtnant, som pantsatt sin gård för att resa till baden med sin hustru och dotter i hopp om att där finna en förmögen friare. Ivar förläskar sig visserligen i dottern och gifter sig med henne men först sedan han givit hennes bördsstolte fader en ordentlig näsbränna genom att lätssas avsäga sig adelsskapet och vid lysningen annonsera sin titel som "garvarmästare". Hämndberättelsen är sammankopplad med en kraftigt understruknen tendens i liberalismens anda mot bördsgryga aristokrater. Trots sitt adelskap är hjälten först och främst ett exempel på "the self-made man", som genom hårt arbete tar sig upp ur armodet och triumferar över omgivningen.

Romanen består av två delar, varav den första utspelear sig i Bohuslän(hjälten ungdomsmiljö samt badgästlivet i Strömstad), den andra i Uppsverige, där såväl hjälten som överstelöjtnanten har sina gårdar och karriärer som "män i staten". Badortsskildringen utgör bokens litterära höjdpunkt, häri inberäknat en livfull framställning av badgäternas resa genom Göta kanal till Strömstad.Berättelsen om Ivars fattiga barndom är däremot full av sentimentala klichéer, och den avslutande berättelsen om

hämmenden verkar konstruerad och moraliseringe på ett svår-
uthärdligt sätt. Lyckligtvis har vi här ingen anledning
att uppehålla oss vid något annat än första delen. Vik-
tigt är emellertid att lägga märke till hur de sociala
värfärerna fördelar i respektive landskap: fattigt folk-
liv och förnäm fritidstillvaro i Bohuslän, borgerligt
vardagsliv i Uppsverige. Den uppdelningen svarade ju egent-
ligen inte så bra till hennes egen erfarenhet som borgar-
dotter från Strömstad, men för hennes läsekrets var detta
en naturlig uppdelning, och den återfinns också i de flesta
av hennes senare västkustromانer.

Anmärkningsvärt är, att den inleddande skildringen av tor-
parmiljön – till skillnad från motsvarande miljöskildringar
i de senare böckerna – saknar varje anstrykning av bohus-
länsk lokalfärg. Jämfört med den efterföljande badorts-
skildringen verkar beskrivningen av Ivars barndomshem
egendomligt abstrakt, idealiserad och kemiskt fri från
själupplevda miljöinslag. Fattiga men ädla gestalter rör
sig i teatraliskt armod, vars karaktär bestäms av att de
egentligen inte är "riktiga" torpare utan deklasserade
adelsmän:

Bäggas profiler hade nu den ställning, att skenet
från den svartröpta trantampan fyllt på dem med tem-
ligt klarhet, och om en uppmarksam betraktare varit
till hands, skulle han med undran i formen och bild-
ningen av deras drag ha funnit något ädelt och stolt,
hvilket sällsamt afstack mot torparens lappiga tröja
och grova hand samt Ivars halvnakna och bruna bröst.
(s.9)

Observera att de pittoreska detaljerna i detta citat – tran-
lampan, den lappiga tröjan, det halvnakna bröstet, de ädla
profilerna – alla är av det slag som fungerar bättre på
operascenen än i etnologiska beskrivningar. Osannolikt är
väl inte, att Emilie Flygare-Carlén diktat in sin egen
köpmannafamiljs olycksöden i familjen Borgensternas, men
hon har i så fall inte gjort minsta försök att göra miljön
autentisk för bohuslänska läsare. Ej heller det nakna kust-

landskapet får vara med, eftersom Ivar efter romantiskt
mönster framställs som "skogens son" (s.6). Tydligens hän-
vänder hon sig till en läsekrets vars förväntningshori-
sont bestämts av teaterns och och den romantiska natur-
poesins former. Och det som styr hennes framställning
är ambitionen att skildra hjältens utveckling från ett
oskuldstillstånd i den vilda naturens sköte till ökad
medvetenhet och bildningslängtan.

Framställningen blir något mer "realistisk" då Ivar i ett
följande kapitel hamnar i lära hos en garvarmästare i Udde-
valla. Bland annat görs här ett försök till humoristisk
genremålning av garvarmästarfrun och hennes katt (som
gör livet surt för hjälten under hans läroår) men beskriv-
ningen håller sig helt inom ramen för det slags stereotypa
folkivsskildring som förekom i tidens engelska romaner
och har alltså inte präglats av den specifika Uddevalla-
miljön. Det enda undantaget görs då hjälten i sällskap
med sin bästa vän, Göteborgsgymnasten Leopold Wirén,
promenerar "utåt Gustafsbergs-trakten" (s 62 f.) efter
dagens arbete i verkstaden. Detta undantag är symptomati-
tiskt, ty badorten Gustafsberg var den enda plats i Udde-
vallas närhet som kunde tänkas vara känd för romanpubliken. 13)

I texten blir Gustafsbergspromaden en symbol för hjälten
bildningslängtan och omedvetna dragnings till aristokratiska
miljöer – ett förebud om den Strömstadsvistelse som längre
fram skall markera hans definitiva genombrott i den högre
societeten.

Betydligt livfullare och mer konkret blir berättelsen i
det ögonblick författaren lämnar Ivar Borgensternas
sociala och bildningsmässiga uppstigande för att i stället
skildra hur överstelöjtnanten med familj reser till Ström-
stad flera år senare. Här övergår texten plötsligt från
sedolärande myt till samhällsskildring. Redan första me-
ningens markerar ett nytt sätt att berätta, betydligt närmare den verkligitet som läsarna kunde tänkas känna till

från egna badresor på Göta kanal:

En vacker juli-eftermiddag 1833 låg vid Söderköping ångfartyget Tor för att intaga ved. Medan en del af passagerarna gjorde en rund omkring den vackra plats, som omgivver bruns-salongen, syntes ett litet sällskap af tre personer jemte ett par bärare nalkas fartaget. Förtruppen utgjordes af en reslig man i civil blå överrock, men med ett par mustascher, hvilka i förening med den paradmässiga gången tillkännagäfvo att han var en gammal militär. (s 65)

Observera hur texten väddjar till läsarens touristminnen ("den vackra plats, som omgivver bruns-salongen"), samtidigt som den förbereder ett satiriskt porträtt av ångbåtspassagerarna, speciellt då av den äldre herren, vars mustascher och "paradmässiga gång" inte bara tillkännager att han är gammal militär utan också antyder att han i verkligheten är identisk med Ivar Borgenstjernas plågoande

från de första kapitlen. Om han där framställdes som en mytisk demon, blir han emellertid här enbart en smula löjlig. Berättartekniken påminner om de första raderna i Almqvists Det går an, som också i andra avseenden kan ha klarläggda de klassmässiga relationer som råder mellan huvudpersonerna. Överstelijntantens sätt att uppträda mot besättningen visar sálunda, att han vill verka förnämare än han är, medan däremot Ivar Borgenstjernas uppträande visar, att han är på en gång stolt och tillbakadragen, en ädling som vägrar att åberopa sitt adelskap eller utnyttja sin sociala position till egen fördel.

Hela den reseberättelse som nu följer har likheter inte bara med Det går an utan i än högre grad med ett annat verk skriven av en samtida Stockholmsliberal, Anders Lindebergs En badresa till Strömstad sommaren 1838. 15) Lindenberg, som var en känd rabulist (vid ett tillfälle dömd för majestätsförbrytelse), hörde till Emilie Flygare-Carléns första intellektuella vänner och beskyddare.

Hans En badresa kan närmast betecknas som en kombination av reseberättelse och politisk pamphlett. Den börjar med en skildring av ångbåtsresan längs Göta kanal och slutar med en lovprissande skildring av Strömstad, vars medelklassbefolning förfelaktigt kontrasteras mot de aristokratiska badgästerna. Vid flera tillfällen under resan passar Lindeberg på att ge en känga åt de statliga myndigheterna som inte vill ge näringssfrihet åt Bohusläns idoga kustbefolknings, så att t.ex. Strömstad skulle kunna konkurrera med de norska kuststäderna. Sådant bör rimligtvis ha varit ljuv musik för den utarmade köpmannen Rutger Smiths dotter, och man kan på flera ställen märka hur Skjutsgossen återspeglar Lindebergs synpunkter.

Så här skriver t.ex. Lindeberg om badortsmiljön i Strömstad jämfört med stadens fasta borgerskap:

(Badhuset har) varit en liten resurs för Strömstadstränande rörelse, genom den mängd badgäster det ditlockat och de pennningar, dessa därfördes satt i olopp. I år var likväld deras antal ganska inskränkt, knappt hälften mot det vanliga... Likväld gäffvoso ärnu soirér och baler, der det tillgick lika steit som någonsin i hufvudstaden, der man dansade med lika afmätt gravitetiskt allvar som der, och der näjet sálunda hače den lätt förlättiga kaprisen, att icke vilja infinna sig, ehuru högljutt man med pukor och trumpetar inbjudit det. Den aristokratiska arro-gansen gjorde sig emedlertid här så goda dagar hon nägonsinde kunde, och njöt i rikt mått af sin sjef-tillräcklighet. Deri gjorde hon också alldeles rätt. Man bör begagna tiden och tillfället, innan de onda dagarne värda kommande och ären nalkas. Ehuru en smästdär, är det likväld icke af den s.k. goda tonens ädepter Strömstads innevånare i allmänhet behöfva lära fina seder och umgångesett. Den goda tonen, i sin verkliga och ädlare mening, är intet annat, än förståndets bildning och hjärtats godhet, och inhems-tas icke ensamt i salongerna, ofta minst i dem. Strömstadts innevånare ha ej gått i den stora världens skola, och likväld skulle man, utan mycket letande, der kunna samla en societet, särdeles af unga frun-timmer, som både i yttre behag och ökonstladt umgångs-vett, kunde med fördel presenteras hvor som heilst. 16)

Emilie Flygare-Carlén uttrycker sig visserligen aldrig så sarkastiskt som Lindeberg, men i sak illustrerar hennes uttryck i detta citat. Mot badgästernas löjliga författningskunskap kontrasteras den hedertige företagaren Ivar Borgestjernas enkla men ädla uppträden, som ej förvärvats i salongerna utan i skogen, garvarverkstan och på ensliga promenader längs Bohuskusten. Gång på gång understryker berättaren, att Ivar visserligen inte äger formell (dvs akademisk) bildning men ändemot "förståndets bildning och hjertats godhet", liberalismens främsta dygder. Hans motståndare och blivande svärfader, överstelöjtnanten, är däremot en inkarnation av "den aristokratiska arrogansen". Samtidigt är han ett exempel på en komisk standardtyp inom den satiriska litteraturen: den hetlevrade gamle officeren, som ständigt tyranniseras sin omgivning, inklusive hustru och barn.

Också flera av de andra badgästerna representerar sådana komiska standardtyper. En central gestalt bland dem är kammarjunkaren von Gösse, en inbilsk sprått med huvudet fullt av pomada och galanta floskler till damerna. En annan centralfigur är mamsell Nyqvist, en fjompig gammal nucka, vars huvudintressen består av "sqvaller, politik och förtal". Båda dessa typer förekommer i tidigare badortsskildringar, som påträffas i engelsk och tysk litteratur.¹⁷⁾ Det är fråga om enkla karikatyror utan några försök till egentlig individuallisering, men författaren har dock bemödat sig om att ge dem viss lokalfärg: kammarjunkaren hyllar tegnérspoesi, mamsell Nyqvist läser Aftonbladet osv. En satirisk höjpunkt i denna badgästschildring utgörs av en fisketur på Strömstad-fjorden, varvid deltagarnas ovana vid båtfärder ger anledning till åtskillig situationskomik:

"Men jag kan omöjligt sitta med min sidenkappa på de här bänkarna, det hoppas jag att kammarjunkaren är nog kavaljer att inse!" sade mamsell

Nyqvist stucken och gjorde ingen min af att temma sin plats.
"Ja, men, min närliga, ni måste likväl inse att..."
Härvid fick von Gösse, som i lutande ställning intagit tvätte bänkar, så att han hviade en fot på hvardera, en sådan stöt af Wirén, hvilken hjälpte överstelöjtnantskan ombord, att han på hufvudet kom ned mellan bänken och mamsell Nyqvists fötter.
"Gud, mina liktornar - jag tror ni krossat dem!"
Den gamla damen skrek häftigt till af smärta, men satte sig desto fastare i ordning på kappan. Röd i ansiktet och vresig kom Gösse åter på benen.
"Man knuffas ej på det sättet, då man vill fram!" saude han till Wirén och sökte att med sin stora silkesnäsduk bortgnida vattnet, som dröp från hans nedsmutsade frackskört. (s. 163-164).

Scenen har en funktion inom bokens centrala tematik såtillvida, att den avslöjar hur ytlig badgästernas förnäma belevnhet egentligen är. Fisketuren blir ett berättartekniskt instrument för att visa den egoism som döljer sig under den ädla fäladen. Det genuina ädelmod som döljer sig bakom Ivars trumpetna uppträende klargöres å andra sidan för läsaren genom att visa hur han sörjer sin nyss avlidna hustru och bekymrar sig för sin lille son, som är svårt sjuk. (Det är för att bota honom som Ivar befinner sig i Strömstad). För säkerhets skull understyrker författaren skillnaden mellan honom och badgäster som von Gösse genom berättarkommentarer av följande art:

Ivar älskade ej yttra glans, ej makt och ära, som grundade sig på andra anspråk än medborgerliga förtyjanster och inre värde, han hatade icke adeln, från hvilken han var att anse som ett lösrückt skott utan ro och hägn af moderträdet, men det förekom honom liksom skottet skulle skjuta upp och bäre sig bättre, om det rent af omplanterades i en annan jordmån. (s.193)

Det politiska budskapet är här uppenbarligen det samma som i Lindebergs Strömstadskildring. Till skillnad från Lindeberg beskriver Flygare-Carlén dock även flera sympatiska medlemmar av badsocieteten. En av dem är Ivars ungdomsvän, Leopold Wirén, som efter gymnasievistelsen i Göteborg blivit assessor och numera vistas på badorten i sällskap med sin sköna men kalla societethustru, Virginia. En annan är överstelöjtnantens dotter, Amelie, som känner obehag inför faderns bördssyryga sätt och von Gösses galanta kurtis. Gemensamt för Wirén och Amelie är att båda dras till Ivar och till ett enkelt, innerligt familjeliv i "naturliga" omgivningar, fjärran från societetslivet. Amelie

tar sig dessutom an Ivars lille son och vårdar honom under hans sjukdom, varigenom hon meriterar sig för att mottaga hjälten kärlek.

Då det blir tid för hjälten att drabbas av den obligatoriska förälskelsen, sänder Flygare-Carlén ut honom på en melankolisk nattvandring "uppför de branta klippor, hvilka förena Strömsdalen med de så kallade Slötterbergen" (s.194). Den författaren välkända landskapsbilden används här för att skapa en passande inramning till hjälten dystrra tankar (bohuslänska klippor ansägs vid denna tid överträffade i fråga om dyster ödslighet). Till sist läter hon honom komma fram till det borgarhus där hans sjuke lille son vårdas av den uppoftfrande Amelie. Genom en förstugudörr, som "slarfvigt tjenstfolk" lämnat öppen blir han vittne till följande gripande scen mellan barnet och dess vårdarinnan:

"Pappa, pappa, hvor är pappa?"
"Ack, söta Alfred, ropa ej så!" bad Amelie smekande. "Pappa gick nyss hem för att soffa en liten smula. I morgon, då solen skiner så grann och klar på Alfreds lilla bädd, kommer pappa och ser på sin snälla gosse."

"Ja, men han skall komma nu!"

"Inte nu - nu är ju Ammi hos dig! Häller du ej längre af mig?"
"Du gick på balen, du, men det gjorde inte pappa!"

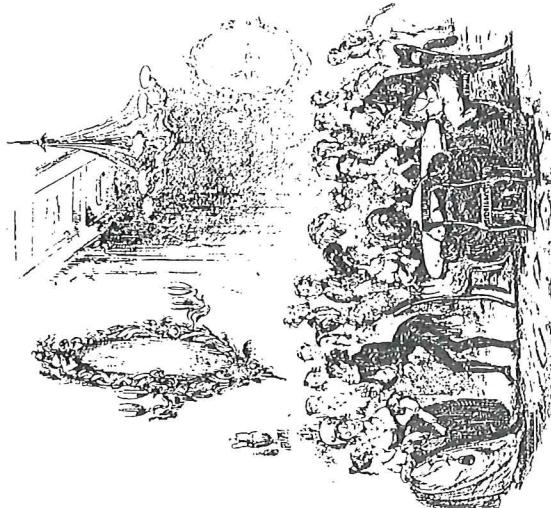
"Ja, jag gick på balen!" saade Amelie med en ton, som för Borgensemjernas lyssnande öra tillkännagaf att det ej varit för mycket näje. Vänligt tillade hon: "Iror du, säta Alfred, att Ammi hade roligt på den balen, då jag visste att du var hemma och sjuk?"

"Ammi, du gråter!" saade Alfred högt, då en tår från hans vårdarinnas öga nedföll på hans kind. (s.196)

Den för nutida smak svårartade sentimentaliteten i denna scen döljer i någon mån dess tematiska funktion inom badortsskildringen. Genom hämvisningarna till "balen" understryks emellertid ännu en gång motsättningen mellan det ytliga badortslivet (representerat av överstelöjtnanten, von Gösse, mamsell Nyqvist etc.) och det mänskliga, enkla familjelivet, som representeras av Ivar Borgensemjerna och hans lille son. Amelie står mellan dessa två världar och välder till sist den senare. När hon gjort detta, har hon enligt Flygare-Carléns uppfattning "mognat" och kan fungera som förebild för romanens läsarinnor.

Åtskilligt mer skulle kunna sägas om Skjutsgossen, men det som här anförlts är tillräckligt för att visa dess grundläggande tematik och västkustskildringens funktion i sammanhanget. Mot det flärdfulla och aristokratiska badortslivet ställs det hedervärda borgarlivet, som förutsätter att man under sin västkustvistelse inte enbart ägnar sig åt näjen utan åt uppoftfrande arbete för andra. Både för hjälten och hjältinnen fungerar alltså Bohuslänsmiljön som ett slags upphostringsanstalt, hård men nödvändig för att uppnå mänsklighet.

Det är denna syn på sin hembygd som Emilie Flygare-Carlén bygger ut och fördjupar i sina följdjupar, samtidigt som hon alltmer börjar intressera sig för landskapets geografiska och etnologiska särart. Det som i Skjutsgossen är allmänromantiska schabloner eller satiriska standardtyper, igenkännliga från utländsk badortsskildring, förses efterhand med lokalfärg, folkloristiska kommentarer och diverse stoff från familjen Smiths bohuslänska erfarenheter. Därmed uppnås betydande litterära vinster, som ibland kan beskrivas som "realism". Det moraliseraende grundmönstret förblir dock det samma: societetens fostran genom lidande och kamp.

Mr Pickwick bland badorts-societeten i Bath. Illustration till Dickens' Pickwick-klubben (1837). Typerna påminner om badortsmiljön i Skjutsgossen.

4. Rosen på Tistelön: folkloristisk melodram ur badgästperspektiv.

Flygare-Carléns nästa roman, Rosen på Tistelön (1842), har undertiteln "Berättelse från skärgården". Därmed markerade författarinnen och förlag (fortfarande Thomsons romanbibliotek), att det var fråga om ett nytt slags text, mer "folkkivskildrande" än de föregående och mer entydigt lokaliseras till Västkusten. Redan de första sidorna är sprängfyllda med geografisk-ethnologisk beskrivning av ett slag som helt saknades i Skiutsgossen. Huvudpersonerna tillhör också ett annat samhällsskikt, som befinner sig långt utanför de egentliga badortsmiljöerna: smugglare, kustfiskare, sjörän, tulltjänstemän. Handlingen är till yttermera visso förlagd till 1700-talet, då det ännu knapast fanns några badgäster i Bohusläns.

Ändå finns badgästperspektivet med på flera sätt i boken. För det första på så sätt, att boken börjar och slutar i Marstrand, som vid 1840-talets början var känd som badort. För det andra på så sätt, att "societetspersoner" införes i handlingens periferi och konfronteras med några av huvudpersonerna efter ett mönster vi redan känner från Skijuts-gossen. Som en digression i huvudhandlingen berättas t.ex. om en bortskämd överklasspojke, som av sin pjäskiga mamma skickas ut i skärgården för att sköta sin hälsa och där får åtskilliga lektioner i folkvett av de hederliga skärgårdsborna. Sådana avsnitt skulle vara helt poänglösa, om inte fungerade som appell till badortspubliken att visa respekt för kustbefolkningsens seder och bruk.

Intrigen bygger på en brottmålshistoria, som Flygare-Carlén enligt egen uppgift fått från sin bror, Ströndadsjuristen Edward Smith, vilken i sin tur funnit den i gamla rättegångshandlingar.¹⁸ Ett par smugglare hade vid Pater-Noster-skären uppbringats av tullbåten, varvid de slagit ihjäl tullmännien och sänkt deras farkost. Det enda vittnet, en

sinnessvag pojke som medföljt smugglarna, angav dem först flera år senare, då de slutat med smugglingen och uppnått en aktad social position i hembygden. De övermannades till sist en natt, ställdes inför rätta och avrättades, sedan den yngre av smugglarna bekant sitt brott.

Brottmålsintrigen har av Flygare-Carlén sammankopplats med en romantisk kärleksintrig: en vacker och oskyldig flicka ur smugglarfamiljen - Gabriella, kallad "Rosen på Tistelön" - förälskar sig i den mördade tullofficerens son och efterföljare, men kärlekssagan slutar i tragedi, då sanningen om mordet kommer i dagen. Vid sidan härav förekommer också en rad smärrre kärleksintriger och smugglingshistorier, som dels involverar smugglarfamiljen Haraldson på Tistelön, dels tullarfamiljen Arman i det närliggande fiskeläget utanför Marstrand. Mellan dessa mer eller mindre melodramatiska episoder om brott, straff, vansinne och ödesdigra passioner finns emellertid långa avsnitt av didaktisk, sedeskildrande och folkloristisk karaktär, där man bl.a. får följa Gabriellas uppväxt samt hennes älskade Arve Arnmans bildningsgång och försök att införa reformer i bygdens sociala liv. Det är i de sistnämnda avsnitten vi också finner representanter för överklassen, vanligtvis framställda med stark kritik.

Alf Kjellén har i sin doktorsavhandling visat hur bokens miljöskildring följer mönster i Scotts och Coopers romaner,¹⁹ speciellt i beskrivningen av våldsamma havsscener och pittoreska exteriörer, där lokalfärgen ofta är anbragd i grällt lysande sjök. Därutöver finns det anledning att beakta paralleller i samtida måleri med motiv från Västkusten. En oljemålning från 1837 av marinmålaren J.Chr. Berger är i detta sammanhang av speciellt intresse. Den föreställer Marstrands fästning och den nedanför liggande staden under ett melodramatiskt oväder, som tornar upp sig över Pater-Noster-skären till höger i bilden, bortom själva staden (bild s.45). Ett skepp, som söker skydd för stormen, är på ingående. I förgrunden ses bland annat några

nakna, stormiska klippor med en eländig hydda och patetiska figurer, vars utseende vittnar om nöd och elände. Det är just denna miljö som skildras i Rosen på Tistelön, och det är högst sannolikt att Flygare-Carlén sett tavlan, eftersom de ingick i de kungliga samlingarna och var ett av huvudnumren på Konstakademiens utställning i Stockholm. 20 Dess melodramatiska stämning liknar i varje fall romanens, särskilt första kapitlets beskrivning av smugglarnas hemvist:

Omkring en half mil inom de i nordväst från Marstrand belägna Pater-Noster-skären, hvilka – än i dag är ryktbara för de ofta der inträffande skeppsbrott – trolingen fått sitt namn af de många pater-nostter, fornrida sjöfarare der uppsändt försina lifs räddning, ligger en liten grupp af ofruktbara öar, hvaribland dock en är bebodd och den vi i vår berättelse vilja kalla Tistelön. All vegetation på denna fläck af jorden är nästan utdöd, och de buskar och andra växter, som här och där visa sig, hafta ett tvinande utseende, liksom för öfrigt helära naturen på dessa klippmassor bär pregehn af en ödslig tomhet.²¹⁾

Naturbeskrivningen signalerar det andliga tillstånd som familjen Haraldson lever i och som efterhand skall få även "rosen", Gabriella, att förtvina i ofruktbarhet. Omnämndet av Pater-Noster-skären, vars religiösa namnsymbolik sorgfältigt tas tillvara, pekar redan fram mot mordet. Det mystiska sambandet mellan landskapet och dess invånare understryks i den följande framställningen så ofta, att figurerna får en närmast naturnymisk karaktär. Någon egentlig individualisering förekommer inte: de är antingen goda eller onda, djävlar eller änglar, "tistlar" eller "rosor", efter traditionellt sagomönster.

Det demoniska elementet representeras av de båda blivande mördarna, Håkan och Birger Haraldson. Redan deras namn verkar fornordiska och deras förbindelse med vikingatidens hedendom poängteras efter götiskt mönster: Birger liknas t.ex. vid "Ralf Krake", och der talas om "det vilda, menniskoskygga i hans irrande öga" (s.8). Fadern Harald, talar också uppskattande om vikingarna. De båda männens

rum beskrivs som "start, ödsligt och svartrökt", närmast ett slags fornordisk storstuga, präglad av "en omisskännlig rå vildhet" (s.7-8).

Som fullständigt änglalika motsatsar till dessa män presenteras familjens kvinnor, "rosen" Gabriella och hennes fostermoder Erika, Birgers blivande hustru. Till skillnad från de råa karlarna är de inte bara goda utan också ädelt bildade, eftersom Erika i smugglarhemmet försikt omsettära erfarenheter från de överklass-salonger där hon fägt sin uppfostran, innan hon genom en rad vidriga och osannolika omständigheter hamnat som smugglarnas hushållerska på Tistelön. Vi möter alltså här samma deklasse-ringsmotiv som i Skjutsgossen – ett motiv som inte bara speglar Emilie Flygare-Carléns egen erfarenhet utan också fungerar som ett slags förbindelseslänk mellan läsarnas högreståndsmiljö och smugglarmiljön. Kontrasten mellan kvinnorna och männen poängteras ytterligare genom en ut-förlig beskrivning av det rum som Gabriella och Erika gjort i ordning åt sig, sammanställt av vrakgods samt "fullkomligt olikt den svarta stugan på nedra botten":

Gardinerna, af det dyraste musslin, smakfullt upp-fästdade, nedföllo i tjocka veck till den turkiska mattan, hvilken likväl icke serdeles tog sig ut mot de många olika skeppsstolarna af groft tillhugget mahogny... De mest utsöcta persiska tapetstycken voro uppfästade på väggarna; och der dessa icke räckte till, sågos lemnigar af flera nationers flaggor, blandade med stuvar af sidenlyger. Över hvarje hopfästning sågs en större eller mindre spegel, eller taflor; de sednare, som utgjorde det betydligaste antalet, förestälde partyg af alla konstruktioner. Hela taflvensamlingen hade kanske kunnat liknas vid ett litet galleri af hähangängna personer; och när den djerfe sjööveren Haraldson besökte sin dotters rum, uppstego kanhända från de prydliga däcken, den fina luftiga tägbyggnaden skarpa minnen, hvilka, likt vålnader af oförsonade personer ur glömskans natt, straffande uppträdde för att gifva en vink om reddögörelse. (s. 15)

Det behöver knappast påpekas, att denna interiör hör bättre hemma i Tusen och en natt än i en bohuslänsk smugglarstuga:

observera speciellt inslagen av österländsk prakt och "vålnader" ur "glömskans natt". Tillsammans med karlar-nas nedanför belägna tillhåll fungerar emellertid kvinnornas salong som en mytisk bild av förhållandet manligt/kvinnligt, vildhet/civilisation, kanske också undermedvetande/överjag. Dessa tematiska motsättningar varieras därefter genom hela boken och utgör förmodligen en av de främsta anledningarna till att Rosen på Tistelön fascinerat så många läsare.

Mellan den manliga och den kvinnliga sfären på Tistelön befinner sig den yngste brodern Haraldson, Anton, av de äldre ansedd som en vekling. Det är han som blir sines-sjuk vid mordet på tullarna och senare anger mördarna för rättsvisan. Han tvetydiga, androgyna roll understryks av att han söker sig till kvinnorna bort från männen. Under sin sinnessjukdom inbillar han sig vidare vara Näcken, ett naturmytiskt dubbelsväsen, som dels lever på land som en fin herremän, dels under vattnet som en fördömd demon. För att lötas ur sin förbannelse måste han enligt egen uppfattning förståda faderns och broders brottsliga hemlighet.

Vid ett par tillfällen sjunger han också några folksvitstrofer, som Flygare-Carlén hämtat ur A.A. Afzelius', Svenska folkets sago-häfder, 22 häribland följande:

"Jag är väl ingen riddare, fast eder synes så,
Jag är den stackars Necken i böjor de blå!"
(s.145, 299)

Fast dessa rader av omgivningen upp fattas som vanskinessymptom och i romanen framstår som romaneska scener å la Ofelia, blir de fullt logiska, om man uppfattar Anton som hemmahörande i Tistelöns båda sfärer: som "riddare" tillhör han kvinnornas kultiverade salong, som "näck" männen vilda och av ödet fördömda tillvaro på havet och i husets nedre regioner.

Det bör här observeras att näck-motivet helt saknar underlag i genuin bahuslänsk folktro, eftersom näcken inte brukar bo i havet utan i floder och ströndrag. Föreställningen hållandet mellan miljöerna åskådliggöras i följande modell:

FISKELÄGET (laglydnad)	TISTELÖN (olaglighet, passioner)
ÖVRE SFÄR (bildning)	Kvinnornas salong
NEDRE SFÄR (obildning)	Männens storstuga

om att näcken suckar efter förlossning hör också snarare hemma i Romantikens salonger än i skärgårdens smugglar-stugor. Det litterära draget i Flygare-Carléns folklivsschildring är kanske ingenstans tydligare än här. Ändå är det förmodligen delvis hennes egen västkustupplevelser som ligger till grund, framför allt erfarenheten av att leva i två skilda världar: å ena sidan som firad societets-skönhet, dotter till den förmögne köpmannen Rutger Smith; å andra sidan som deklasserad änka efter den fattige Axel Flygare. För badortspubliken blir det i stället fråga om dess fornäma kurortstillvaro kontra det "räaa" och "brutala" livet ute i skärgården, fullt av lockande farlighet. Anton personifierar deras kluvenhet.

Fiskeläget, där familjen Arnmans bor, framställs i boken som Tistelöns motpol, lagens och ordningens trygga hemvist. Också här finner vi en genomförd uppdelning av miljön i en "nedre" och en "övre" sfär av ganska olika karaktär. Den nedre sfären representeras av fiskarnas stugor, som präglas av yttersta fattigdom men samtidigt av en pittoresk prydlighet: kungaporträtt, biblar och galjonsbilder vittnar om befolkningens trohjärtade sinnelag; de renskurade bordskivorna om pliktuppfyllelse och ordentlighet. Den övre sfären representeras av tullarfamiljen Arnmans betydligt mer välbärgade hem med gökur, krukväxter, vita fönsterluckor och diverse andra attribut, som vittnar om en småborgerlig biedermeier-idyll. Realismen i miljöskildringen synes här vara något större än i skildringen av Tistelön, men i själva verket är det också här fråga litte-rära genrebilder eller rentav om teaterkulisser, vars främsta funktion är att signalera invånarnas moraliska kvaliteter jämfört med Tistelöarna. Schematiskt kan förhållandet mellan miljöerna åskådliggöras i följande modell:

Erikas fostrande roll mottvaras i Fiskeläget av fru Arnmans liksom Gabriellas roll som Den unga flickan motsvaras av Arve Arnmans roll som Den unge mannen. Den bildningsprocess de två genomgår under respektive fostrares ledning medför efterhand att de förälskar sig i varann. Inom den nedre sfären mottvaras Birger Haraldsons roll av Jaktkarlen Mårtens, vans far mordats till sammans med tullofficeren Arman och sedan dess törstar efter hämnd.

För att i någon mån betala sin skuld har Birger i hemlighed låtit bekosta hans uppföstran, men det blir ändå Mårten som till sist övermannar faderns mordare och för dem inför rättvisan. Liksom kvinnorna på Listelön är barmhärtigare än sina hårföra män, är också Arve och hans morbarmhärtigare än Mårten sättliva, att de inte söker hämnd utan i stället visar ett förlåtande sinnelag mot mordarna. Sålunda följer de inbördes relationerna ett strikt symmetriskt mönster, som bl.a. tjänar till att inskrarpa bokens liberala samhällssyn.

En av bokens centrala teser är nämligen, att det är myndigheterna som ytterst är ansvariga för bokens tragedier genom en orimlig och omänsklig lagstiftning. Flygare-Carlén är särskilt kritisk mot tullbestämmelserna och andra inskränkningar i näringsfriheten, som enligt hennes uppfattning leder till att landsdelens utarmas och befolkningen tvingas ta sin tillflykt till smuggling för att överleva (samma åsikt kommer till uttryck i Lindebergs En badresa och bör rimligen ha varit allmän bland köpmansfamiljen Smiths medlemmar). Hon är vidare övertygad om, att befolknings bildningsnivå måste höjas genom införande av folkskolor, så att det blir möjligt att höva sig upp ur den primitiva traditionskulturen och utveckla Bohusläns näringar. Dessa åsikter låter hon komma till uttryck på flera sätt, dels genom direkta berättarkommentarer, dels genom några av huvudpersonerna, speciellt Arve Arman. Ett par kapitel handlar om hur Arve söker förbättra befolkningens villkor genom att själv starta en lanthandel, en skola och en försörjningsinrättning för de fattiga (II, kap. 9, 11).

Liberalismen visar sig också i bokens syn på brott och straff. Flygare-Carlén är motståndare till dödsstraffet och anhängare av uppfattningen att även grova förbrytare genom lämplig uppföstran kan förvandlas till goda och samhällsnytta medborgare. En sådan uppföstran låter hon också Birger Haraldson genomgå under den goda Erikas ledning. När han till sist grips ochavrättas, kommenteras straffet på följande karaktäristiska sätt:

Vårt samhälles ohyggliga lagar kunde ej tillåta den förbättrade medborgaren att under en längre lefnad sprida nyta och välgärningar omkring sig. (s.772)

Denna närmast patetiska tro på bildningsprocessens förrållande underkraft präglar också de - till synes ovidkommande - kapitel som handlar om Arve Arnmans lärotid hos tullförvaltaren i staden H-. Kapitlens funktion är att visa hur Arve meriterar sig för att överta den mordade faderns ämbete. En viktig poäng är här, att han mönar till mänskligitet och ädelmod genom att uthärda tullförvaltarfuns nycker och hennes vanartige sons fräckhet. Samtidigt åtar han sig att fungera som informator för denne överklassyngling, Lars, som han efterhand lyckas uppfostra, bl.a. genom att medföra honom till det arnmanska hemmet i skärgården under sommarferien, sedan tullförvaltarfrun uttryckt en önskan att hennes telning "Genom badning vid vackert väder styrker sin klena helsa" (s.338).

Två olika pedagogiska åsikter konfronteras i detta avsnitt mot varann: en liberal, som är Arve Arnmans (och Flygare-Carléns egen), en konservativ, som är tullförvaltarfuns (och som förutsättes vara vanlig bland badortspubliken). Enligt den liberala synen lär man bäst av praktisk erfarenhet och genom att anpassa sig efter folkets enkla levnadsförhållanden i en anda av filantropisk människokärlek. Enligt den konservativa synen lär man av böcker och genom att tillägna sig fina överklassmanér i societeten (jfr härförmed Borgestjernas respektive överstelöjtnantens uppfattning i Skjutsgossen). Gossen Lars, som klemats bort

av modern, kan till en början inte alls förstå varför Arve vill att han skall studera folklivet på stranden i fiskeläget:

"En hop brunbarkade qvinnor, riktiga Hottentottskor, med ungen på ena armen och fisknoten på den andra; lurfvinga pojkar, som meta upp krabbor, och trasiga flickbarn, som ligga och vältra sig i sanden och smörja sig med det gemna inkrammet i skällerna — det är just något, som förtjenar att öda tid på!"

"Sämre kan den användas" menade Arve. "Du kunde dervid åtminstone göra den nyttiga betraktelsen att du sjelf kommit i ett lyckligare läge, än du kanske förtjenar. Lotterna falla olika i verlden, och det vore hårdt, om de mindre lyckliga skulle förakta för det vår Herre satt dem på en liten plats."

Romanens underförstådda budskap till badortspubliken är i detta replikskifte tydligt. Flygare-Carlén vill dock inte uppmana sina läsare till något etnologiskt studium av Bohusläns fattiga kustbefolking. Hennes eget intresse är snarast moraliskt och filantropiskt: överklassen skall väckas till medkänsla, så att den medger folket den frihet och de utbildningsmöjligheter som är nödvändiga för att göra kustbon till borgare.

En resande, som, trettio år efter de i vår berättelse skildrade händelser, genomreste samma trakt af Bohuslänska skärgården, har berättat att det lilla fiskeläget, effer jaktljtnant Arnmans transport, fullkomligt äverfallit i dess förra vanlötade berlägenhet. Annu i dag förtäljes såsom en saga af invånarne om den goda tiden, då den unge jaktlöjtnanten och hans saknade mor gäfvo deras bekymmer- samma lif en bättre riktning. Allt försvann med dem, till och med skolan, som vid gamle Flints död hade upphört.

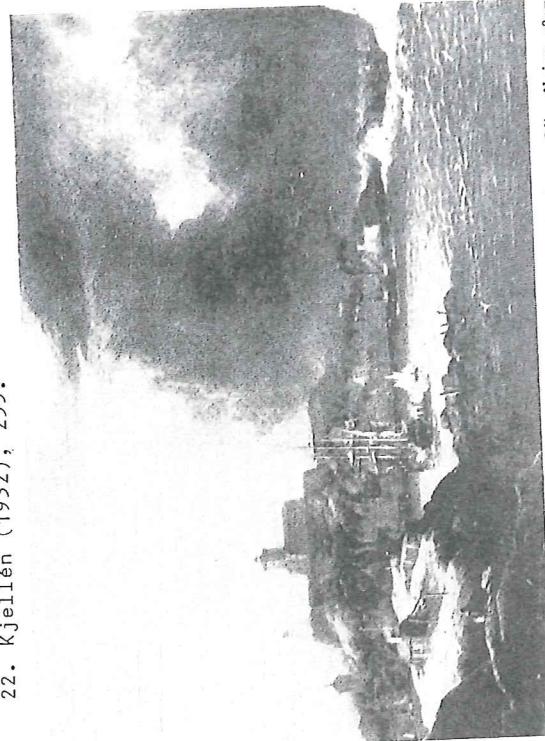
Det ligger nära till hands att vid läsningen av denna passage erinra sig Anders Lindebergs resanderapport om näringarna förfall i Strömstad under den tid familjen Smith förlorade sina möjligheter att bedriva handel och sjöfart.

Men det är inte nödvändigt att uppfatta "Rossen på Tisteliön som på något sätt självbiografisk. Dess skildringar befinnar sig oftast mycket långt från verkligheten. Däremot utgör den en lidelsefull appell till förmån för den liberala meddelklassens strävanden att uppbygga andra institutioner vid Bohuskusten än enbart badanstalter och societethus.

(fortsättning följer)

1. "En resa till vestra kusten" i Samlaide romaner I (Stockholm 1869), citerad i Maria Holmströms Emilie Flygare-Carlén (Sthlm 1918), 183.
2. Viktigast förutom Maria Holmström, op.cit., är Alf Kjelléns Emilie Flygare-Carlén. En litteraturhistorisk studie (diss., Sthlm 1932). Jfr även Vivi Horns Flickkan från Strömstad (1950); Victor Svanbergs "Medelt-klassrealism III", Samlaren 1946.
3. Om denna badortsmyt se särskilt Lars Stackells Den svenska Västkustens havsbardot. En miljöstudie (diss., Göteborg 1974) och Västkusten förr. Badorts-miljöns liv och bebyggelse under 1800-talet (Sthlm 1975).
4. Jfr Kjellén (1932), kap 2; E. Lindström, Walter Scott och den historiska romanen och novellen i Sverige intill 1850 (diss. Göteborg 1925); Birgitta Holm, Fredrika Bremer och den borgerliga romanens födelse (Sthlm 1981); T.Oscarsson, "Fortsättning följer". Fölljetong och fortsättningsroman i dagspressen till ca 1850 (diss. Lund 1980).
5. För biografiska upplysningar se speciellt Horn (1950) samt Kjellén (1932), Kap.1.
6. Bibliografisk information i S. Åbersten och C.A. Tiselius, Göteborg och Bohus län i litteratur, karta och bild (Gbg 1924) samt Stackell (1974 och 1975).
7. Jfr Anders Hedwall, Bohuslän i konsten (Sthlm 1956), spec. kap. III-V.
8. Jfr Kjellén (1932), 190 f.; A.E. Holmberg, Bohuslänshistoria och beskrivning I-III (Uddevalla 1842-45); Nordbon under hednatiden I-II (Sthlm 1852-54).
9. Ph. Alfort, Handbok för brunnsväster II (1842), s.V, 153.
10. Skuggspel II (1865), 448 f.
11. Kjellén (1932), 189 f.

12. Originalupplagan från 1841 har inte varit mig tillgänglig. De följande citaten är ur utgåvan i Samla-de romaner, 4 (Sthlm 1869).
13. Jfr Stackell (1975), 21-57.
14. "En skön torsdagsmorgon i juli nämnad strömmade mycket folk förbi Riddarholmskyrkan i Stockholm, och skyndade utför backen emellan Kammarrättens och Statskontoret, för att i rätten tid hinner ned till Mälarsstranden, där ångbåtarna lågo. Alla hastade till Yngre Frey, lupo in över landgången med snabbhet, ty tiden till avresan var redan slagen, och ångkaptenen kommanderade 'främmande från bord!'" Det går an (1838), kap. 1.
15. Stockholm 1838. Bl.a. anförd av Stackell (1974 och 1975). men ej tidigare sammantälld med Flygare-Carléns romaner.
16. En badresa (1838), 52-54.
17. Figurer av typ "Mamsell Nyqvist" förekommer t.ex. i schildringarna från Bath i Smollets Humphrey Clinker (1771) och Jane Austens Northanger Abbey (1818). Figurer av typ "von Gösse" beskrivs bland annat i August Levals förut citerade kåseri Brunnssqäster, vars svenska översättning ursprungligen publicerades i Orvar Odds tidskrift Bazaren (1841). Jfr även Dickens, Pickwick Papers, kap. 35-36.
18. Skuggspel II (1865), 449 f.; jfr Kjellén (1932), 200 f.
19. Kjellén (1932), 204 f.
20. Hedvall (1956), 49-50.
21. Originalutgåvan (1842), 5-6.
22. Kjellén (1932), 253.
- Tomas Forser och Gunnar D. Hansson:
- NITÄLSKAN
genombrott och schartauanism
- Fran Fjällbacka skriver Hilma Strandberg den 26.9.1887 till kollegaen, skriftställaren Gustaf af Geijerstam i Stockholm:
- Hr G af Geijerstam
- Myckens tack för Eder intressanta anmälana af Väster-ut. För att ni gått på djupet - ansett det mödan värt - och visat hvor svagheten sitter. Jag tror också att ni har rätt. Jag har fått aliedes motsatta omdömen - hr Joh. Lindström i Norrland anser Petitionen vara obestridliggen den bästa, och Schéele i Upsala nämner satiren "Kvick och blodig" - men själf har jeg alltid hemligt tyckt den vara till-yksad - i synnerhet prestens figur - och värdelös, ändskönt den är ett referat. - Jag är hvarken spårituel ej heller något af titian - och jag förstår, att det vill till båda delarna för att utträta något. Hos mig strider ett glödande begär att vara nyttig, ta folk i örat och tvättinga dem höra på alt vrängt och skamlöst härut - måst därför att det har hälgd och nimbus - med ett rent konstnärsbegär - ett begär att dikta i inspirationens ögonblick, att troget studerat flere af mina antipatiska figurer - se sant och därigenom blidt mänskligt på företeelser och mänsiskor. Ni har rätt - jag har mycket mindre mindre detaljerat än befolkningens. Prästerna har jag hatat för mycket - om ni visste hur blodigt jag hatar dem. De ha födrystrat hela mitt lif - gjort mig rädd, feg i mitt inre. Jag ser deras hand öfveralt, där livet skulle kunna slå ut, där tankar skulle kunna väckas, spira upp till frihet, lyftning, kraft och glädje. Och så tycker jag, att alt som skrifs mot dem är så förtifladt lamt, så moderat och matt. De äro ju fallfärdiga - käre Gud att ej folk kan se det - och så det dock ingen som stöter till. A propos har jeg sett att ni skall qifva ut en bok: Pastor Halldin var det visst? - Jag väntar mycket få läsa den - jag antar, att ni vidrört frågan, och jag gläder mig få lära. - Ja - och så har den grofva klumpiga satiren legat närmast till hands - för att stilla min egen harm, jag märker det nu. Jag har velat något godt, men det har misslyckats.

Johan Christian Berger: »Utsigt af Mästrands och Carlstens fästning» Objemilning 1837.
Tillhör Kungliga Slottet.

Härutöf jag ett hundlif. Folket - okunnigt, äggadt av småhandlandena, som hata mig, rasar, kastar sten, överöser mig med gläpond och hotar sätta i scen lynchprincipen. De spika upp jätteplakat med Skandaliskriverskan Hilma Strandberg. De begripa naturligtvis icke ett dugg själva men det tjänar ej tala, ej visa den, att jag skrifvit i deras intresse, velat föra deras sak fram. De äggas i tron, att jag "skämt ut dem i bladet", skrifver deras dialekt för att förljunga dem, "skäller ut" deras stugor, "uderases strann", deras fattigdom och deras kamp. Hvd jag skrifver, hvad jag säger - är en skyfm nu. - Hr Lindström skref till mig att vi borde lägga bort att ästetisera, inte skrifva om folket, men för folket. Men det är bara en sak de skulle förstå: om man tote sig direkt af deras materiella intressen, "Skälde" ned jordgåarna, som taga oförskända tomtskatter af dem; anrepe handlandena för deras skamlösa priser, uppmuntrade staten att hjälpa dem till storfiskerkedskap - säskskilt nu här. De ha behof af bättre vikor, innan de äro tjänade med böcker. Det enda de behöfde, som gjorde nyttा - nb. för den som anser det nyttigt - vore ren socialistisk litteratur, - böcker som lärdé dem hata på grund af direkt påvisade materielle orättvisor. Till det känner jag visst icke kallelse. Min tro är, att profeten därvidlag bör utgå från folket självt - äga sina rötter hos dem - älska dem af instinct och hata deras förtynckare af samma instinct. Till det här man icke äga sina böjelser utgångna ur gamla konstnärliga släkttraditioner. Då är försakelsen för stor. När Snoilsky talar om att gifva dikten den "enkla form, som tusenden förstå" och att man skall stiga ned och räcka dem andligen sin hand, så är det värkligen bara prat, försävidt han menar kärnan af kroppsarbetarna, och försävidt han menar att göra direkt nyttा. Det är ett sätt att smeka ett eget begär - äfter förenkling, efter vi skrifva värklingen aberkadabra. - Jag tror att Tolsstoj t.o.m. - ehuру han torde äga sällsynt kärlek, sällsynt naivitet och sällsynt kraft att försaka sig själf - är en fantast. - Vi behöfde här hos oss en Per Tomasson - med mera begäfning och mera själfförstående. Han skulle göra godt. Vi som icke är utgångna ur folket tröttna i vår kärlek.

Förlåt mig, att jag blef utsväfvande - det var inte alls mening. Jag ville bara tacka Er för Er goda kritik, den jag lärft mig mycket af. Det är ett svärt stycke arbete att bli konstnär. Ni var det egentligen från första stunden. Men då man icke det blef, så tycker man stundom det är hopplöst. Jag hoppas i vinter få personligen tacka Er. Med välnig hälsning till Er fru -

Er Hilma Strandberg 1

Några månader tidigare hade Hilma Strandberg utverkat ett löfte av Gustaf af Geijerstam, att denne skulle anmäla hennes novellsamling Västerut.²

I det unga Sverige som stod för det moderna genombrottet i svenska litteratur var Geijerstam centralfigur och Hilma Strandberg perifer. En välvillig anmälan av Geijerstam var väsentlig. Den inrangrade henne i den nya litteraturen. Och i den radikala åttitalstidskriften Framåt, kunde Georg Nordensvan konstatera, att Strandberg med ett slag hade intagit "sin position såsom fullt ut jämngod med hvilken som helst af våra yngre skrifvande damer."³

Som indignationsförfattare som ställer problem under debatt och brottas med tendenskravet innanför realismfiktionen är Hilma Strandberg idealtypisk för sin författargeneration. Hon representerar den författare av nytt slag som ger den nordiska åttitalslitteraturen dess specifika drag av borgerlig förankrad radikalism inspirerad av Brandes och Brands kategoriska imperativ och Strindbergs eld och som innebär en långt starkare ideologisk färgning av litteraturen än den samtida franska naturalismens.

Sitt författarskap la hon upp vid sidan av den telegrafist-tjänst hon uppehöll i Fjällbacka mellan 1883 och -88. Under några år senare lever hon, som sina generationskamrater, litterärens villkorligt fria liv och försörjer sig med novellkonst i tidens liberala press. Noveller och prosaskisser är de naturliga formuttrycken för de nya litterära produktionsförhållandena. Den moderna litteratören vilar inte tryggt i akademikulturens nät av ämbetsmannaförbindelser och stipendiesystem och ideologiskt representativa uppgifter. Denna författarroll hade 1860-talets signaturpoeter spelat som de sista representanterna för en vitterhet utanför den marknadsbestämnda litterära institutionen. Nu gäller det i stället att leva på inkomster som förutsätter avsättning på den anonyma litteraturmarknaden. Det kräver värnrecenserande, grupplansering, tidskriftsorganiserade framstötter och högt uppdriuen produktivet.

Litteraturen lyder nu under det kapitalistiska produktions-sättet och författarskap blir ett yrke. Så kan vi hos åttalitteraturens bruksvärde förmeldas av dess bytesvärde och hur de problem reser sig som skall präglia stora delar av 1900-talslitteraturens sociologi. Strindberg, Geijerstam, Benedictsson – alla negeras de det nya borgerliga pliktsamhällets moralregler och utmanar dess ideal. Men deras verksamhet är baserad på samma samfälliges tidnings- och bokläsande allmänhet och denna intresse av just deras utmaningar.

Situationen är principiellt problematisk för en författar-generation som så påtagligt saknar social förankring för den radikalism den prövar. Deras föregångare bland författare harde försett Ämbetsmannasverige med litteratur och ideologi. Som kritisk intelligentia har åttalitsförfattarna valt bort den funktionen. Men den radikalism som de nya författarna företräder ställer dem å andra sidan vid sidan av det nya Sverige, där liberalismen strax får sina marknadsekonomiska bestämningar. Samtidigt är arbetarrörelsens ideologi dem främmande och genombrottet varslar på så sätt om sitt eget sammabrott – som Gunnar Ahlström en gång kunde analysera det.⁴ Författarnas kritik kommer att mala tomming, när den inte längre fyller behovet av att vända ut och in på ständssamhällets unkna fickor men inte heller kan relateras till de krav som är den nya industriarbetarklassens. Åttalitslitteraturens sociala isolering ger bibliotekens bokbestånd och arkivens utlåningslistor besked om. Där saknas i stort sett den nordiska genombrottssitteraturen.⁵

Hilma Strandberg läter sig placeras i den inhemska åttalitteraturens mindre framgångsrika och uppmärksammade författarkader. Men intressantare än att konstatera denna generationstillhörighet är att fundera över hennes misslyckande och hennes icke-typiska drag. Hennes brev till Geijerstam ger oss inblickar i ett utanförskap som ställer de problem, som den ideologikritiska litteraturens filantropi reser, på sinnspets och som tycks oss ha qiltighet långt utöver den epotypiska begränsning som är Strandbergs författaröde. Kanske

kunde man säga, att det är där hon misslyckas som hennes författarroll är som mest intressant och hennes klarsyn blir märklig, ja, enastående i den svenska genombrottslit-teraturen.

Litteratörens roll och författarens församhälleligande, är del av den nya litteraturens tema och är ju t.ex. berättel-sens själva motor i periodens upptaktsroman Röda Rummet.

Men upptagenheten av problematiken är en sak. Hilma Strandberg lever den ända därför, att denna författarroll inte längre bär och det bara tycks återstå för henne att lägga ned pennan och tyxta som skriftställare. Det sanningssägeri som väcker berättigad uppmärksamhet på den anonyma ordmarkna-dnen och ges goda omdömen i de välvilligt sinnade bladen är en omöjlighet inför den individualiserade publik som gett koloritern och tillhandahållit stoffet. Här handlar det inte om "ideala läsare" utan om ortsbefolking med ett annat med-vetande än den gängse radikalismens. Storstadsoffentligheten möjliga problemdebatt är en skandal konkretiserað i kustsam-hällets sociala mönster med dess svarta överhetsideologi.

Förhållandet är naturligtvis inte förväntande, men exempllet Hilma Strandberg klarlägger såväl åttalitsradikalismens gränser som dess samhälleliga förutsättningar av urban offentlighet med dess relativt oavhängighet för den idealistiska tendens-skriveren. Att det är författarinnan själv som står för den insikten är emellertid uppseendeväckande.

Sveriges författarförening gav 1902 ut en samling ungdoms-minnen under titeln När vi bördjade. Geijerstam är en av dem som minns: "År 1883 i mars lämnade jag studierna i Uppsala och flyttade till Stockholm för helt att ägna mig åt förfat-tarskapet", skriver han. I en här aktualiserað uppsats om denna förändringsprocess kunde det citatet användas för att illustrera, hur akademikulturens värld under de här åren övergavs och ersattes av den nya litterära institutionens marknad för fritt skriftställarskap i huvudstaden.⁶

Också Hilma Strandberg lämnar bidrag till Författarföreringens minnesvolym. Hon hade ju alltså i stället kommit att bosätta sig i skärgården, i det schartauanskt präglade Fjällbacka och försökte från den utgångspunkten ge sitt bidrag till striden för sanning och mänskorätt. Men när problemdebatten och genombrottslitteraturens program transförmerades till denna nivå av identifierbar verklighet, fungerade inte längre den kod för kulturell och litterär kommunikation, som var en av förutsättningarna för det vi talar om som Det moderna genombrottet.

"Och så blev det småningom fullständigt tomt omkring mig. Min ställning fastslogs", skriver Strandberg. Så berättar hon vidare och vi är nu långt borta från litteratörens friliv: "En dag kom min tjänare inrussande och bad mig gråtande stanna inomhus, emedan folket hade lagt råd om att stena mig. 'De tänka gömma sig i prången och kasta, när fröken går förbi!'. Hon fortsätter och hennes meningar får syftning in mot avgörande problem för varje skriftställarskap som talar i andras sak: "I min ringa mån hade jag sökt göra folket godt, där jag kunnat hade jag hjälpt dem i sina bekymmer. Och nu skref jag ju för dem och emot deras fiender. Jag sade flickan det. Hon hängde med hufvudet. "Inte kan folket läsa frökens historier."

Så blir den ena uppituren folklivsskildrare och realist och den andre avskydd "yrkessmädeskrifverska". Programmet är i stort detsamma men sociologin skiljer sig. "Ännu ett tag ut härdar hon hos det folk vars sak hon tagit sig an. "Trots att deras vilja tydlig var god, hände mig intet värre än okvädesord och då och då där jag gick gatan fram, kastning af mindre stenar. Aftnarna höll jag mig på allas råd inne", erinrar hon sig i denna osentimentala rapport från när det började och hur det slutade.

"Men den ständiga spänningen var för mycket. Jag blev sjukare."

Hilma Strandberg arbetade alltså vid tiden för sin debut som radikal genombrottsförfattare som telegrafstationsföreståndare i Fjällbacka. Ett av tidens få emanciperade yrken. En symbolisk centralposition i det lilla samhället, kan det tyckas. I Fjällbacka bodde hon med fästmannen, konstmålaren och gruvarbetarsonen Hjalmar Angered. De gifte sig 1888 i samband med att de båda emigrerade till Amerika. Den 11 september 1887 skriver Hilma Strandberg - ett par veckor före Geijerstam brevet - om sin situation till Handelstidningens redaktör Henrik Hedlund: "Vore det ej höst och jag starkare, reste jag ovillkorligen till Amerika nu, realiserade alt mitt och kämpade mig fram med Hjalmar. Jag känner vämjelse för förhållande och karaktärer här hemma. Okunnighet och fördomar är en gräslig hydra."

Hilma Strandberg hade växt upp i signaturpoesins skyddade värld. I det stockholmska hemmet tyckts de akademiska litteratörerna ha avläst varandra och tidigt inrympat föreställningen om vad "litteratur" egentlig var. Fadern, justtierådet och som Schück skriver "Tegenrieden" Karl Gustaf Strandberg, hade stora intressen i tidens vitterhet och i vad Fröding en gång senare kallade "prins- och docentpoesin." I hemmet umgicks såväl den diktskrivande kronprinsen Oscar som greven och poeten Carl Snoilsky. Faderns kusin var den uppburne Talis Qualis, C V A Strandberg.

"Skald var ett ord jag lärde mig ungefär samtidigt med "Gud som hafver." Och skald var något oändligt ljust och upphöjd och fint. Över hufvud kunde en mänskliga ej taga sig till något förfämligare än att skriva poesi. Alla poeter voro hyggliga, omtvistliga herrar, som med glädje och förtrolighet mottogos i min pappas och mammas hem. Men det fanns ett annat märkvärdigt, ganska jordiskt släkte, som bildade en slags afdelning under skalderna, och som det icke kunde tagas för giltigt att man hälssade med synnerlig förtjusning. De buro den tämligen omtvistliga äretiteln: Författare

Det var skald av denna efterromantiska skola den unga Hilma Strandberg ville bli. Hennes levnadsöde kom henne att bli nägot annat. Hon försökte sig i denna litteraturs alla genrer, men det var den nya skandinaviska litteraturen och det moderna

genombrottets estetik som i ett slag förvandlade hennes före-
ställningar om "litteratur":

Jag mottog allt med en oppositionell anlagd naturs
hela stormande häryckning. Men hur jag än jublade
öfver det frigjorda i självå snilleken var det
icke detta, som djupast grep mitt medvetande. Det
var upptäckten att alla mänskliga företeelser tedde
sig så annorlunda, skärskådade i de nya andarnas
ljus. Ock dock fortfor jag med min opersonligt gam-
malromantiska alstring. 8

Det var i mötet med den bohuslänska kustkulturen och dess
auktoritära samhällsmönster som de nya lärornas verkliga be-
tydelse och möjligheter framstod i hela sin vidd. Telegra-
fisten såg och förstod: "Här var allvar, här var helhet."

Ty fordrande var just hvad det var - lifvet på de
öde skären. Dessa karra, men i grunden lefnadskäcka
människor, som rätt inför mina ögon förkrymptes af
svält och tyranniskt prästvälde /.../ det kunde
slita i ens innersta detta, det tvang till att ändt-
ligen taga ett djupt tag i mitt eget själf. 9

Och så: efter en tid av "bidande skaparfeber" med de forna
diktardrämmarna förkastade, skriver Hilma Strandberg så "i
ljungande fart" novellen "Nitältskan", en rapport från ett
bohuslänskt fiskeläge. Bakgrundens var ett högst konkret fall
av scharfauanskt prästvälde och maktutövning, som upprört
hela trakten kring Kville pastorat dit Fjällbacka hörde.

Novellen handlar om hur en fiskare från fiskeläget Fjällkil
vägras nattvarden av prosten i Börre kyrka på grund av att
han påståtts druckit alkohol några dagar före nattvardsgången:
"Allt fastare förstod prästen att knyta till, allt mer för-
stod han att kväva själviljan och egennyttan inom Börre
församling. Det stod hårt på, men nu var det snart gjordt." 10

Novellen "Nitältskan" fick en helt annan effekt än dess för-
fattare väntat sig. Det var inget befrielseverk hon påbör-
jat. Hon hade istället smädat och skandaliseraat en hel bygd.
Hon var inte längre önskvärd och skulle straffas.

Vilken är då den insikt Strandberg beskriver i sitt brev till
Geijerstam? Vilken fråga om litteraturens roll är det hon

försöker komma tillräffa med? Novellen "Nitältskan" publi-
cerades först i Göteborgs Handels- & Sjöfartstidning, den radi-
kala liberalismens främsta organ i Sverige. "Det olyckliga
numret av Göteborgs Handelstidning," skriver Strandberg.
Det litterära mottagandet var inte oviktigt, naturligvis -
eftersom det var viktigt för henne att etablera sig som radi-
kal författare i genombrottets anda. Men redan från början
fanns det i och med denna publicering ett problem i förhållan-
det till publiken. Det var egentligen inte Handelstidningens
läsare Hilma Strandberg ville väcka. Det var ytterst "folket
självt," de som drabbats av det förtryckets mekanismer novel-
len velat skildra. Hon vände sig inte likt Flygare-Carlén till
en förutsatt och anonym men reformivrande liberal medelklass.
För Hilma Strandberg gällde det att "folket självt" kom till
insikt om den bräckliga auktoritet som det prästerliga för-
tryck vilade på. "De äro ju fallfärdiga - käre Gud att ej folk
kan se det..." I sin uppsats om Flygare-Carléns romaner skri-
ver Lars Lönnroth i avsnittet om Rosen på Tistelön:

Men det är inte nödvändigt att uppfatta Rosen på Tis-
telön som på något sätt självbiografisk. Dess skild-
ringar befinnar sig oftast mycket lång från verklig-
heten. Däremot utgör den en lidelsefull appell till
förmän för den liberala medelklassens strävanden att
uppbrygga andra institutioner vid Bohuskusten än en-
bart badanstalter och societetshus. 11

Om man jämför E. Flygare-Carlén med Hilma Strandberg kan man
konstatera att en betydelsefull förskjutning ägt rum. Den
stadsintelligenta som var det moderna genombrottets publik
fanns naturligtvis inte i Fjällbacka. Den läskunniga publik
som fanns där stod i den maktutövande prästerliga överhetens
tjänst. Till folket var steget långt och den information som
de blev delaktiga hade passerat genom maktens censurer:
"Hvad har jag gjort, Caroluson? Berätta mig det, jag
vet det ej."

Mannen stod med näven knuten och var blek af vrede i
ögonen.
"Hon har skämt ut oss för kungen och för landet."
"Hon skriver och skäller oss för vårt språk. Hon gör
oss till ett spektakel för att vi inte tala nog fint." 12

Hilma Strandberg hade förutsatt en offentlighet som inte fanns i denna västliga del av 1800-talets Sverige. Publimeringen av "Nitälskan" ställer frågan om det litterära verket beroende av sin publik på sin spets. Författarinnan hade förutsatt en publik - och publiken fanns inte där hon trodde. Den 32-åriga dottern till akademiledamoten Karl Gustaf Strandberg som trots sig föra folket talan hade i ett slag förvandlats till en "folkefiende": "Jag förstod nu vilket vapen mina fiender användt för att uppegga självfva folket."¹³ Henne slutsatser i brevet till Geijerstam är som sagt uppseendeväckande:

Hvad jag skrifver - här jag säger - är en skymf nu... /.../ Min tro är, att profeten därvidlag bör utgå från folket själv - äga sina rötter hos den - älska dem af instinkt och hata deras förtryckare af samma instinkt. Till det får man inte äga sina böjelser utgångna ur gamla konstnärliga släkttraditioner. Då är försakelsen för stor. När Snotsky talar om att gifva dikten den "enkla form, som tusenden förstå" och att man skall stiga ned och räcka dem andligen sin hand, så är det värklingen bara prat, försävidt han menar kärnan af kroppsarbetarna, och försävidt han menar att göra direkt nytt. Det är ett sätt att smeka ett eget begär - efter rättvisa, äfter förenkling, äfter friskhet. Men för vår egentliga almöge är hvad vi skrifa värklingen aberkadabra. - Jag tror att Tolstoj t.o.m. - enhuru han torde äga sällsynt kärlek, sällsynt naïvitet och sällsynt kraft att försaka sig själf - är en fantast. - Vi behöfde här hos oss en Per Tomasson - med merabegäfning och mera själförglömmande. Han skulle göra godt. Vi som inte är utgångna ur folket tröttna i vår kärlek.

Den litteratur för folket och av folket som Strandberg efterlyser har inget med enkelthetens kategorier att göra. Dess villkor och utseende bestäms istället av den grad av materiel klarsyn den gör till sin. Dess krav ligger långt bortom tidens gängse tendens- och naturalismdoktriner. För egen del avskriver sig författarinnan alla anspråk på att vara dess genomförer. Hon har - till skillnad från många av tidens radikaler - upptäckt sina möjligheter begränsningar. Indirekt han hon också blottlagt den litterära institutionens räckvidd. Den bohuslänska verkligheten Strandberg mötte i Fjällbacka under de fem år hon bodde där från 1883 och fram till publiceringen av "Nitälskan" och novellsamlingen "Västerut" ingav henne trots allt

förhoppningar om att en förändring av de auktoritärä mönster var möjlig. Den frimodighet hon mötte hos befolkningen stod i bjärt kontrast till prästväldet - ur den motsättningen hoppades hon kanske att något nytt skulle kunna springa fram. Där fanns inget av det förtryckets förlamande inverkan som Ivar Lo-Johansson längt senare skulle skriva om i sinas skildringar av statarnas liv. Hon mötte självförtroende och självtillit i en sådan utsträckning, att nöden och armodet nästan föreföll vara av högst tillfällig art. I en uppsats om Fjällbacka i Ny illustrerad tidning 1887 skriver hon:

Nordbottestrandbon är en intelligent typ. Vaken och fri till sinnet, skarp i blicken, kvick i uppfattningen, men vild och styf stundom, symerlig närmad han druckit./.../ Nej, underänighet och rangskillnad har skärgårdsbon inte det rätta greppet på.¹⁴

Iakttagelsen är viktig och återkommer flera gånger hos Strandberg - i själva verket är den bärande för hela koncipieringen av novellen "Nitälskan". Det är klart att denna typ av generalisande omdöme repar på försiktighet i imperialismens och rasismens 1880-tal. Missbruket av folkskärtäristiker sprider sig som en löpeld över världen och tjänar oftast allt annat än jämlikhetens syften. Men ändå: det är intressant att se hur så olika författare som Emilie Flygare-Carlén, Hilma Strandberg och Martin Koch under sina studier av bohuslänsk "kustumilitet" - helt oberoende av varandra under en sjuttioårsperiod gjort liknande iakttagelser. År 1913 skriver Martin Koch:

Bohuslännings självuppskattning föreföll mig så stark att den verkade osvensk - i varje fall överraskande i ett land vars folk i sin helhet avgudar allt främmande och föraktar allt inhemskt./.../ Om det annars är naturligt för svensken att gärna gå ur vägen och stå hjälplös mot påträggande främlingar, så står bohuslänningen hellre nackstyv i vägen för andra, nära nog ohövligt självmedveten.¹⁵

Martin Koch ser dock i schartauanismen en ideologisk kodifiering av detta självmedvetande, som en nära nog naturligt inkorporerad del. För Strandberg ligger saken annorlunda till: schartauanismen står för henne som ett överhetens sätt att bekämpa detta medvetande, denna brist på underdåñighet. Så här skriver hon i den tidigare citerade uppsatsen "Från Fjäll-

Ur Hilma Strandbergs novell "Nitältskan"

backa" om nordbottestrandbon:

Hvad han skulle böja sig under vore då presten. Men så har han också fått veta af, att han lefvat de sista årtiondena. Schartauanismen har förstätt pressa hans styrfa nacke intill jorden, hållit honom med jernhand, ja, utöfvat ett välide, hvilket kommit den opartiske, den oinvinde att drömma sig tillbaka till katolicismens hetaste dagar./.../ Men despotismen är aldrig god, den tränger aldrig längre än till ytan. Andra makter skulle verka på denna friska, begåvade befolkning.

Men Hilma Strandberg tog miste i sin koppling mellan denna friska begåvning och sitt eget litterära frigörelsebudsakap. Effekten blev rakt motsatt mot vad hon avsett. Oräddheten vändes i rädsla och fördomsfullhet. Hennes tal i befolkningens sak blev till en fientlig handling. Det tryckta ordet var fortfarande underlagt ett lutherskt protestantiskt monopol.

NOTER

1. Hilma Strandbergs brev till Geijerstam förvaras på Göteborgs Universitetsbibliotek.
2. Se brev till Geijerstam av den 5.7.1887.
3. Framåt, 1881:1.
4. Se Ahlström, Det moderna genombrottet i Nordens litteratur (1947, 1974).
5. För denna uppgift och för de generella författarrollsbestämningarna, se Forsers/Olssons/Tjäders uppsats "Akademikultur och litterär institution på 1880-talet" i Melbergs antologi Den litterära institutionen (1975).
6. Se ovan nämnda uppsats, s.183.
7. När vi började, s.89 f.
8. Ib, s. 96.
9. Ib, s. 97. f.
10. Västerut, s.43.
11. Lönnroth,L: ibid, s.43.
12. När vi började, s.108.
13. Ib, s. 109.
14. Ny illustrerad tidning, 1887:30, 31.
15. Fromma mäniskor, s.87 i Valla Värk, 1941.

Utdrag ur "Nitältskan"

Den stora Börre kyrka var alltid fullsatt, då gamle prosten Lennberg predikade. Hans starka stämma skallade i det rymliga templet, och det tyckte folk om. Det höll dem vakna, och det var då något att komma i kyrkan för. Och starka ord gingo från prosten Lennbergs mun. Mäktiga, kufvande, skakande ord, som icke tilläto någon undanflykt. Och det tyckte folk också om — åtmänstone största delen. Ty Börre var en schartauansk församling, lidelsefullt schartauansk. Och fanns det några, som ännu icke voro kufvade för allt eget ondt viljande och tänkande under prosten jämtuktan och örnablick, så hjälpte de troende engiskt till, att så skedde.

Och svagare naturer, som kanske i sitt stilla sinne icke tänkte det bästa om allt detta, de tego af fruktan. Ty prosten Lennberg var ej att leka med. Och hvart skulle man vända sig med sina möjliga twifvel om hans berättigande till olika påfverk later?

Fattigt folk har ingen talan, och skall man få gehör hos de höga, kostar det så mycket pångar. Dessutom var ju domkapitlet prosten gode vän och understödjare. Nej, här var bäst att tiga still och säga ja och amen.

Det var nu över fyrtio år, som prosten styrt Börre församling. Hans vilja var af järn, och en sådan är af ovärderlig nyttा för sin man i svaga tider och bland folk, som icke ha vilja af järn eller intet bruk för henne, om de skulle äga henne.

Också hade prosten nästan oinskränkt makt. Och där till, fast han vid tillträdet till pastoratet ägde mest skulder, och prosten nitältskan hade i tidens lopp fört en lycklig kamp mot lasten girighet, »den vederstyggligaste af alla laster», ropade han med glänsande, skarpa ögon och slog i predikstolen, ty girighet är roten till allt ondt. Girigheten och prosten nitältskan hade i roten till allt ondt.

En och annan af godsägarne i trakten var väl förtread på prosten Lennberg och hans regemente. Men dels bestod församlingen mest af bönder och fiskarbefolknings, dels tyckte de få herrmänner, att det kunde göra den vilde Börrebon ganska godt att få böja sin styvfa nacke. Prosten Lennberg var verkligen utmärkt passande för sin befattning. Ingen hade så kunnat krossa det stolta kustbolynnet. Dessutom

— han visste ju förräfligt sin plats. Herrmännens besvärade han sällan. Han kunde väl i hettan geivva dem en och annan pik från predikstolen, men det var ju ej att fästa sig vid. I det enskilda umgänget var han en kvick och human man, som ej försimände sin todys. Och i hufvudsak höll både konsuln och majoren på Nicklastorp med honom: — Bönerna, brukade den lilla gubben säga och så handen i horden, så att glasen hoppade, medan de genomträngande, skarpa ögonen glänste svarta, — bönderna, de ska lära att läsa och skriva rätt och slätt, icke ett uns mer. Låsa sin psalmbok och skrifa under sina papper — hvad mer är, är af ondo. Och det var ju egentligen ett både sundt och klokta tal.

Och solen lyste med varm glans öfver den stätiliga kyrkan, som låg fritt och behärskande på höjden med vida ljunghedar och låga bergknallar runt omkring. Kyrkogården var stor och kal, och muren, som omslöt henne, låg och jämn. Folket böjade in. Det var ett knäppande och siäende i dörrarna, ett dampadt sus af hviskningar och hälsningar. Längst framme åt altaret till sutto i främsta bänken majorens och konsulns.

Man såg varm och trött ut. Det var midt i rötmåndagen, och sonnen stor och vidsträckt. Kvinnorna voro starkt uppheatade och röda. Man trängde på i bänkarna, lutade sig förstörd ned några ögonblick, nickade och hälsade sedan på bekanta och rättade på hufvuddukarna.

Slutigen böjade man undra smärt, ty det dröjde över tiden, och prästen var alltid så punktlig. Solskenet föll in fullt och stickande, och den röda kalkduken lyste som blod på altarbordet.

Nattvardsgästerna sutto och stirrade litet slöa på det stora koret med frälsarens bild. Solen föll rätt på ena halvan, och skuggor från den susande lönen utanför kyrkfönistret lekte på altaret och dansade fantastiskt öfver den bländhvita dukun.

Man hade suttit här under det långa skriftemålet och var både lekamlingen och andligen matt. Prosten hade varit mer än vanligt sträng och hotzande. Han hade talat om det förfärliga ansvaret, som drabbade den, som gjorde sig saker på Herrans lekamen och blod. Och så de, som stodö därin nära — på dem föll och ansvar, om de icke hindrade den, som voro i färd med att draга domen öfver sig. Han själf, kyrkohörd, hade tunga plikter, phikter af järn, intill blöds. För den skull hade dock Gud lagt makten sin heliga kyrka i handom.

Och det hade varit ett sakta stönannde och gråtande. Där-
för var man också nu matt, känslorna blefvo slöa, och man stir-
rade tomt framför sig utan att egentligen erfara någotinting af
det man bordé erfara. Och det orade många.

Madam Dörth hade suttit dyster och stel med rödkantade ögon, och på andra sidan gången hennes Olle, en väderbiten gammal buss, nyrankad och skrubbad, med grått, tjockt hår och ett smäsligt uttryck i sitt breda ansikte.

När skriftemålet var öfver, hade kyrkvaktaren kommit tassande fram och tyst sagt några ord till Olle. Hyarefter Olle hade sett förbluffad ut, harskat sig, rest sig och följt kyrkvak-
tarn in i sakristian.

Och på detta tänkte nu de flesta af nattvardsgästerna, fast de icke ville tänka därpå. Hvad männe? — Somliga hade hört ett och annat i går kväll. De voro i den högsta spänning. Hir hemskt om en ovärdig sutte bland dem — en som kunde bliiva saker på Herrans lekamen och blod! Gud, måtte det ej vara så, men om så voro, måtte då prosten blott stå fast, icke bevekas.

De, som tänkte så, rodnade först lifet af en viss naturlig känsla. Men andra fullfölde tankegången. Nej, det var visst icke för det pirrande i saken, beware dem Gud! Det voro ju Hans, Olles, egen själabot det gällde.

Och så hade högmässofolket börjat komma. Bänkar hade slagits igen och knäppt, steg hade ljudit på stengolvvet doft och oregrälmässigt, kyrkan hade börjat fyllas. Det var ett snytande, hostande, gående, hviskande.

Men smänningom blef allt tyst. Solen föll in över hufvudena och strålade på korsgångsbänken, där fru Brogren satt fet, stilla, blid, med vakna, spända blickar.

Alla väntade.

Och så på en gång började orgeln brusa, den stora, härliga orgeln, Börre sockens stolthet. Tonerna bredder sig fylliga, starka till hvarje vrå af templet, det äggade och väckte på alla dommade känslor. Klockaren sjöng ensam första strofen med släpande, tordönstark röst, och församlingen föll in vid den nästa, längsamt, ojamnt och falskt men mäktigt som ett storm-misserere.

Dörren öppnades till sakristian, och Olle Dörth kom ut. Han har hufvudet böjd, var pionröd i ansiktet och gick med fasta, trotsiga steg til sin plats.

Och strax därpå kom prosten och gick längsamt innanför altaret, sänkte hufvudet och vände sig därpå om mot fol-

ket. Den lilla gubbestalten med det snöhvita håret och örnlicken — hur känd han var! I dag buro de jämfästa dragen fläckar af sinnestörelse, och stämman skallade som en basun: *Helig, helig, helig.*

Prosten hade sagt amen, psalmen var sjungen, och ånyo stod han inom altarringen. Ofverallt nere i kyrkan stannade folk kvar. Det gick ett sakta hviskande längs bänkraderna, man trängde sig fram mot koret, höjde sig på tå och knuffade undan några nyfikna pojkar, som ställt sig längst framme.

— Du lissens bröd, o Jesu Krist, ljöd från orgelläktaren i långdragna, klagande toner.

Nattvardsgästerna böjde sig ned, prosten vände sig om med det heliga brödet i handen, välkomnande dem. Och långsamt fylldes altarringen af de främre bänkarna. Konsulns och majorens voro med, så att det väntades bli fyra många dukar i dag.

Det hade byrts om tre gånger — nu skulle bänkarna från Fjällkils fiskläge fram. Madam Dörth reste sig långsamt och darrande — förstulet sig hon på Olle.

Han hade en lång stund suttit nedlurad över sina kräppa händer. Nu steg han krafftigt upp och gick ur sin bänk. När han mötte Kristin på golvet, såg han genomträngande på henne och gick så långsamt efter henne upp mot altarringen, där han böjde knä.

Kristin såg rädd till och bestört ut. Hon kände en obeskriflig lättnad. När prosten kunnat släppa honom fram, då var ju allt godt. Han hade ändrat sinne från i går, han hade tänkt på, att kanske ändå.

Tankarna korsade hennes hjärna, medan hon böjde ned hufvudet. Nu hade hon anammat Herrens lekamen. Tack och lof! Nu var turen hos Olle.

Långsamt reste Olle upp hufvudet — han gjorde sig i ordning att mottaga det heliga brödet mellan sina läppar. Men han mötte endast ett par ögon af eld. Mekaniskt blef han vid att se in i dem. Några sekunder borrade deras blickar sig in uti hvarandra likt svärds Klingor.

— O Guds lam, brusade sången från kyrkan. Prosten gick till nästa man.

— Jesus Kristus, hvilkens lekamen du anammare, be-vare dig till evinnerligt lif. Det ljöd i Olles öron som något långt aflägset, medan Västerut.

han bara fortfor att med upphyft hufvud stirra framför sig på altarduken.

Han hade förbigåtts.

Och när kalken kom, låg han likadan, stirrade likadant på den hvila, guldbroderade altarduken.

Endast ett ögonblicks astrott, då Prostens svarta gestalt skynde undan den för honom. Man såg förstulet upp, där man låg knäböjd vid ringen. Var det sant? Ja, det var verkligen sant. Och prästen gick upp på pallen och breddde långsamt ut armarna till afsked.

— Frid vare med Eder.

Man vände sig om. Folk hade ställt sig upp på bänkar eller trängt inpå. Alla ansikten hade ett gemensamt uttryck af spänd värtan. Olle reste sig. Han var hvit i ansiktet, blicken var slö, och han stappade osäkert fram till sin bänk. Här stannade han, såg stirrande framför sig, tog psalmboken och sin gamla »storm» inifrån bänken och vacklade ned till kyrkdörren.

Alla vände sig om. Alla sågo efter honom.

PÅ UPPTÄCKTSFÄRD I BOHUSLÄNSKA SKÄRGÅRDEN

FÖRORD

Kulturmötet mellan skärgårdssbor och badgäster speglas på många olika sätt i folklore, i konst, i litteratur etc. Collaget i det följande bygger i hög grad på samtida tidsningspress och på litteraturens "lägre" genrer. Materialiet är då, förutom vanliga dagstidningar, den speciella badortspress, som på sina håll blommade upp under några sommarmånader: "Lysekils Badtidning", "Marstrand." Parallelt med framväxten av en speciell fritidsmiljö etableras vissa generer av underhållning i pressen såsom kåseriet och dagversen. Senare hälften av 1800-talet ser också en rad s.k. skämttidsningar födas, i Göteborg bl.a. Gluntens. Nämnda genrer tematiserar gärna den icke-produktiva delen av borgerskapets tillvaro, t.ex. sommarnöjen.

På de följande sidorna låter jag texter och bilder av olika kategorier (dikter, skisser, tidningsnotiser, romanutdrag, reserportage, skämtteckningar, fotografier etc.), löst grupperade under ett antal teman, mötas i avsikt att de ska brytas mot varandra, belysa varandra och sammantagna i någon mån återskapa miljön på det sena 1800-talets västsvenska badorter.

Däremot har jag naturligtvis "regisserat" materialet: valt ut och kombinerat texter och bilder. Tidmässigt ligger en viss tyngdpunkt på den oscarianska eran, 1887-1907, då kung Oscar II så gott som årligen med sitt fartyg "Drott" gjorde uppmärksammade visiter på västkusten, fr.a. Marstrand. Under denna period näddes en kulmen för den typ av badortsliv där badgästerna i stort sett levde ett liv för sig i societetshus, längs promenadstrigar, i badhus.

Collaget börjar omkring mitten av seklet med upptäckten av ett

främmande folk på de bohusländska klipporna, med färnöjsamma fiskara i Folkskolans läsebok (1867) och slutar en bit in på 1900-talet efter en tid av oscarianskt badortsliv. Då hade nya samhällsklasser, fr.a. genom de snabbt expanderande folkträlerserna, börjat ges möjligheter till endagars lustresor också till badorter som tidigare varit exklusivt förbehållna borgerskapet. Ekot från "orolighetter" bland stenhuggarna på Malmö 1908 kan ännu med nöd hållas borta från Lysekils societetssalong, men den gamla isolerade badortsmiljön är ändå på väg att upplösas.

Beskrivningarna av bardsocietetens liv har i allmänhet setts i nostalgins och löjets försonande ljus. Det är sant att det var en i mycket isolerad värld både i tid och rum. Men lämnar man för ett ögonblick den dags- och årsrytm som var badgästernas finner man, inte bara vinterhalvårets fiskare, utan också t.ex. sommarnätternas tömmare av stadens latriner eller fabriksarbetarna i de storstäder som borgerskapet flytt, utan en enda dags semester. Ges åt fiskarna gärna ett romantisk-idealistiskt skimmer registreras renhållningsarbetet i staden som störd nattra.

Några arbetargrupper har inträdesbiljett till valda delar av societetslivet såsom baderskonna (vilka förtroenden de måste ha fått!) eller hembiträdena, som medföljde familjen från staden. Någon homogen grupp sommargäster är det ju inte fråga om, lika lite som en homogen ortsbefolkning (där fanns t.ex. också borgmästaren, apotekaren, lotsarna). Arbetarfolkingen blir på ett paradoxalt sätt synlig ('hörd') när badgästerna sover eller snarare inte kan sova. I rader av insändare klagas över skramlande kärror (var det renhållningsarbetarna?), prat och skratt, skrärande karlar som spelade "piglock", dvs dragspel, för sladdrande pigor (några nattliga timmar var deras fritid!).

Jag har sökt efter mötesplatser mellan badgäster och ortsfolking. Men lika mycket handlar det om uteblivna möten.

Texterna och bilderna registrerar ju inte bara verkligheten. I språkbruk, formuleringar, perspektiv ligger en hällning till vad som beskrivs. I den kör som collageutvärderingar är det många röster som hörs, många ögon som ser. Men det perspektiv varierar från historier berättas, skeenden beskrivs, är till allra största delen borgerskapets. Det är deras språk, deras livshällningar som möter mig i de lämningar jag sökt svar i: tidskrifter, tidsskrifter, böcker. Därför är kanske tystnaden lika talande som det som omtalas: vad ser man inte? vad hör man inte? Ortsborna träder fram då och då i samtida texter och bilder: en liten notis, en strof i en dikt. Någon gång ett mer genomfört studiebesök hos fiskare eller stenhuggare. Men det är frånvaren som är mest talande. Mellan raderna kan man utläsa en inställning som pendlar mellan styrksat avvisande och undergivet knäfall, det senare säkert ofta betingat av ekonomiska orsaker.

Den illitterata kultur som var majoriteten av ortsbarnas får man söka spåren efter i andra källor: i folkmunnesarkiv, i muntlig tradition etc. Någon gång finner man insändare från någon skärgårdsbo, men mer omfattande texter är sällsynta. Ett undantag är kanske den 78-åriga fiskare som 1902 i Göteborgs handels- och sjöfartstidning fick orettscherat tryckt ett relativt långt inlägg. Där finns många stavfel, där finns schabloner från samtida tidningar och skrifter, men tvärs igenom detta språk hör jag en gammal fiskare tala med stor (gammatestamentlig?) kraft och ett stort allvar om grundvalarna för sin och sina gelikars existens.

Från snabbt expanderande storstäder och industriområden söker sig borgerskapet mot slutet av 1800-talet i allt större utsträckning bort under några sommarmånader. Inte bara i geografin, där västkustens badorter får stor attraktionskraft, utan också i historien. Man är på jakt efter den förmenta idyllen i ett förindustriellt samhälle: innan fabriksrök, larman- de maskiner, bullrande trafik. Man är på jakt efter ett samhälle som är rent, en natur som är ren, människor som är rena.

Inte bara från industrialismens och "civilisationens" slagg utan också från slagget från det gamla bonde- och fiskarsamhället. Resterna av vinterns och vårens sillfiske sopas undan när de första badgästerna är på väg mot Marstrand. Man söker det friska, det enkla, det primitiva. Man finner det såväl i naturen (den bohuslänska naturen sedd från promenadstigen eller ett utsiktspunkt) som hos ortsbefolkningen. Man söker kompensation för den inrutade, rationella och nervpressande tillivaron i storstaden i ett bekymmerslöst vegeterande på badorterna. I badhuset, omsorgsfullt knäddad av en baderka, eller ensam med en garvad skeppare i en kosterbåt, drivande vind för väg. Då, och där, under några sommarmånader, är det som man ska bli människa igen.

Det var ett skröpligt borgerskap som kom till sekelslutets badort. Det förstår man om man ögnar igenom badläkarnas rapporter. Att sedan dessa sjuklingar tycks ha utvecklat en avsevärd aktivitet på Societetssalongens dansgolv och annorstädess är en av badortslivets paradoxer. B.a. mot denna, den egna kroppens och själens bräcklighet, har man att se badgästernas möten med friska och brunbrända ortsbor med kraft i mod och barm.

För många resenärer som kom till Bohuslän kring mitten av 1800-talet kändes det som att komma till ett okänt land. En karg natur, en primitiv befolkning i ett slags symbios med dena natur: "som huggen i granit", väder och vind hade ristat spår i ansiktena, rösterna hade formats av havets brus. Dessa skeppare och fiskare med hårdas och svåröverskådliga erfarenheter kunde badgästerna anförtro sina liv när de gav sig havet i väld på någon lustfärd med en kosterbåt. De hade varit med förr. De kunde berätta om hemskala olyckor och om magiska väsen i havet. Det var något att lyssna på för en bleksiktig societetsfröken eller en kammarlärd poet.

Poeter fanns det gott om i badortssocieteten. Av samtid (och i viss mån eftervärld) "erkända" författare, tillika badgäster, som A.U.Bååth, Edvard Fredin eller Axel Lundegård trycktes då och då ett sommarminne i någon diktsamling eller litte-

rär kalender. Författare som dessa hade en given position som tillfälldighetsdiktare inom badsocieteten. Andra erkända författare gjorde mer flyktiga, men icke desto mindre uppmärksammade besök:

Den berönde författaren August Strindberg vistades f.n. i Lysekil. Man har sett honom dessa dager kuska kring på våra gator i en fin kaleusch samt åtföljd af en livrä-kliedd betjänt. Han har rakat af sig helskägget och bär endast mustascher. Utseendet är fint och intresserande. (Bohusläningen 18.10.1890)

Dagspress och badortstidningar gav emellanåt utrymme också för mindre storheter att ge sina bidrag i form av noveller, skisser eller dikter med motiv från den bohusländska skärgården och från livet i badsocieteten. Bland dikterna fanns renastämningsbilder, inte sällan överfyllda av romantisk efterklang: havet, stormen! Där fanns någon gång mer eller mindre idealiseraade skildringar av fiskarbefolningens liv, men också en och annan social kontrastbild. Ett annat slags dikter är ett slags dagsverser, gärna i kuplettform och överfyllda med mer eller mindre sökta vitsar. I dessa dikter fick varje inslag i badortslivet sin egen skämtsamma strоф.

En speciel kategori är de dikter som skrevs för och deklamerades vid speciella tilldragelser inom badsocietetens avgränsade liv. Det kunde vara en välgörenhetssoré eller en avskedsfest för personalen i badhuset. I dessa dikter, ofta benämnda prologer, sammansattades i väl inarbetade former festens syfte och mening.

Nägon mer kvalificerad litterär gestaltning är det sällan fråga om i "badortslitteraturen." Det är mest ett slags brukslitteratur: en väldjan till gemensamma minnen och upplevelser hos en publik som delade författarens perspektiv och erfarenhet. En litteratur för badsocieteten själv. Men detta slag av litteratur har ändå sitt intresse för eftervärlden. Bl.a. kan den säga en del om det filter som skynde badgästernas sikts och som gjorde det svårt att få syn på mäniskor och natur på den badort där han/hon var på besök. Dessa borgerskapets ideologiska glasögon var en produkt bl.a. av tidigare

och samtidiga konstnärliga och litterära gestaltningar av skärgårdsmiljön. Ett exempel: för många åskådare till det stormande havet utgjorde säkert Marcus Larssons målningar ett "mönster." Och man kan fundera på vilken roll som den bl.a. genom Läsebok för folkskolan mycket spridda dikten Fiskaren spelat för idealbildningen kring fiskarbefolningen. En dikt som denna har naturligtvis mycket lite att säga om fiskarens arbete och livsvillkor i övrigt. Det centrala är i stället att leverera dygdomster: hos arbetarbefolningen önskade man se dygder som "förnöjsamhet", "enkelhet", "religiositet". Fr.a. på 1800-talet började en långsam förnyelse av folklivsskildringen i en mer realistisk/naturalistisk anda.

På hösten, när badgästerna åkt, står promenadstråken med sina meterstolpar öde. Ortsbefolningen har inget till övers för slikt, ens om den hade tid. De lysande toilletterna försvinner, kvar blir det grå och det svarta. Kvar blir, som förut, varden och arbetet. Sommarståndernas invasion: både ett intrång och ett berikande? Med gapande munnar åser barnen prakten, samtidigt som de driver gäck bakom ryggen på besökarna. Endel vuxna talar om depravering men står i kö för att få en skynt av kungen.

Eftermålet är ändå inte alldeles entydigt.

Till sist: ett tack till Claes Krantz, f.d. journalist på Göteborgs Handels- och sjöfartstidning, vars efterlämnade klippböcker på Göteborgs landsarkiv är en näst intill outtömlig källa för alla utforskare av livet i den bohusländska skärgården.

Thorbjörn Holmgren

Se dessa gländiga kojor, här och der utkastade på de kala klippana; se dessa trädiga eller halvna barn, som sola sig mot klippornas väggar; se dessa grinnigcralter, vittnande om nöd och elände, sysselsatta utanför det boträliga husers väggar, eller dessa män med vilda, väderbitna ansikten, i sin bräcksig, att vi säga en sanning. Det är ett raskt, ett härdat, ett dödsförförande släkte, dessa fiskar. Hvi skulle de ej vara, hvilka uppskruts i farorna och för farorna, för livets umbrändan. Vi säga ej, att de i religiöst och moraliskt häxande stå under svensk allmoge i allmänhet. Men den allmänna odlingens ljus har ännu ej hunnit sända till dem mer än ganska sparsamt af sina står på samma ståndpunkt, som för århundraden sedan, för att ej säga längre tider tillbaka.

(Wellin, 1858, s. 642)

Angreppet lämnade likson i en labyrinth, än sammanträdes farvatnet till en smal ränna mellan branta klippriggar, än vridgas det och liknar då en teater med granitkulisser. Och hvilka tragedier hafva ej här uppförts af stormen, böjorna och den rediose seglaren! Endast höstnatten själv harva bevisnat dem! Här och der med långa mellanrum abbrytes dock denne enorma ödesföret af en sammangrytrd mass, märitiskobonningar, - så kallade fiskelägen. Fär herrska lif och rörelse. Skar af krithärliga barn krla bland klipporna, bättra komma och gå, ofartliga fisimikt ärö upphängda till tornminn, och ur de i almnähet till det yttersta suggiga boningarna framkynda innefanarna för att betrakta de annalkande fremlingarne. Uttrycket hos de fleste bland dessa grupper entyder belåtenhet. Man ser att dessa 'hafrets arbetare' ålska sina kala skär liksom svalan sitt bo.

(Brief från Handelsstidningen till Strömstad. GIT 29.6.1866)

En utori från 1854:

Falk som, jemte sin befatning vid Lysekil, nylingen fått uppdrag att utföra tillsyn å den i Uddevalla distrikts forslaga siöbevakning, anläpte de förmesta fisklängena, der fullbejning var stationerad; och som Anna, med undantag af första året af sitt äktenskap, hufvud sällan åföljt Falk på hans resor, voro dessa ställen för henne nu åter nästan alldellets nra. Också var förändringen emot förr i ögonen fallande. Sngeget och ordning tyckes överhuvud ha gjort stora instieg. Även på de mindre försiknings- och torkanstalter på afstånd ifrån honingshusen; på de betydligare längen, der storlek sköttes med kraft d. v. s. att fisken genast efter fangsten rensades och saltades ombord, der hörde man nu nästan i hvarje stuga spinrockar snura och västolar slämra, en musik som, eltru icke så sendes harmonisk, dock förekom ört behaglig och mild, då man erinrade sig huru fördom hällagen mellan fiskfårderna slojat och supt ju mer, ju hättre fängsten varit, och huru de arma quinnorna då nästan nat och dag stält och plaskat i vattnet med den halflskända fisken samt längt efter manfolkets återafresa för att få hvila sig och slippa undan det oljud dessa fände under hemmavaren.

Många fullväxta manspersoner af infödingarne ser man ej till i gamla köpingen. De äro alla ute på sjön, icke på fiske, ty Lysekil är ej något fiskesträdge, utan till koffards! Men man ser många små barn, solbrända, vacche och vänlige, och quinnor, hvilla nästan alla se bra ut. Det är ett vackert slägt, raskt och stiftigt, kanske stundom dock med en anstrykning af svirmod. Det kommer sig af havets granskada, säges det, så väl det ena som det andre. Dj alltid lyser solen öfver köpingen. Höstdagarne äro mulna och stormiga, och alla partyg vända ej hem.

(Lundin, 1875, s. 135)

De gamla ledde sin kira skrä tillräcka i munnen, togo af 'stormen', som trogligen gätt i arf anda. Från farrars eller kanske än längre tillbaka och sört få dess motsträftiga lugg att ligga boksedligt, kyrkvet dock oftaft var fruktööst arbete, barsliten som den varit i många Herrans år. Här och hvor skyntade en ljus sitzkjol eller en broderad hvit hufvuddur, men de beträktades af stadigt folk med sneda blickar. 'Säden flärd och fäfänga', numlade mer än gammal borsk fiskarmor, gitta int' gä i anständigt svart nu för tiden på slig högtidsdag!

(Ur skärgårdslivet. Af Elme. GIT 10.7.1880)

Han kunde litta på detta folk, kunde litta på att bohusläningen stöde fast och trogen, såsom de bohuslänska klipporna stått i tusentals år.

(I.B. 10.9.1883 /Ur ett tal hållt av landshövdingen på en kungamiddag i Lysekil.)

Dörren till fiskarstugan står öppen. Därinne sitter i sommarvällens halfdager en grupp skärgårdsfolk, gubbar och käringer med ansikten skröpliga som kliippan och ungdomar af bågge könern, sittande bruna om körderna. Jan-bruk, gamlingen, grå som en hafskatt, sitter i midten af bordet. Han talar, och alla de andra höra på, nedan glasen vänta framför dem. Glasen ha många gänger fyllts under dagens begrämmingsgille.

(Gammal skeppare /utan förf. ang./ MD 7.7. 1900)

Barnen ströfade icke som förr tjogtal ute på bergshällarna för att med sida blöcker gäpa på en lörberande eller anläggande båt; det marktes att de hade ett hem der de voro lyftade samt att någon för deras älder afpassad syskelsättning var dem beredt. De barn, som afträdades antingen på land eller ute på fiske, hade ubgit det shärfga linnet, som furv utgjorde nästan deras enda sommarbeklädnad, mot en anständig beklädnad och då man gjorde dem några frågor, fick man ordentliga svar och slapp höra det forna entoniga och dumma "hvassa?"

Falk, som under de senaste fem åren i foljd af önskade göromål i fjästen och af kommunala bestyr varit forhindrad att resa utom sitt distrikt, het vid ankomsten till Marsstrand icke licet förväbad öfver den förändring der föregått. Hela hamngatan var belagd med natta prydliga Den berkade såsom ett enda stort kompakt instrument, bestående af uricraftigt klängfulla, ofördärvade, nen och oskolade männistostämror, vana och tränade att överrörsta ej endast den skröpliga magisinsbygnader uppförda.

(Ramsay, 1854)

(Ullman, 1902, s. 25)

FISKAREN65. Fiskaren.

Ty fiskar'n är fattig på klingande guld.
Han eger på land blott en hydda.
Den hydden är liten, men vännen huln
för stormen den märktar dock skydda.
Och därfor är fiskar'n så nöjd och gläd,
när solen sig redet till purpurbad
i kvällens stund.

(A.E.Petersson/, 1871)

Lördagskvällen på fiskevägget

Pramom udden skjuter fiskarns julle,
männen här med 'koket' komma hem.
Qvinorna stå väntande på dem.
Allt är putsadt rent och fint derinne.
Fiskarmor har och sitt skönhetssinne.

Smart står enkel måltid uppå bordet,
rundt omkring familjen slår sig ned.
Vid en bordbön fadern högt för ordet
(så var farfars, så var morfars sed).
Allas händer front till sammans slutas.

och Guds gävor tyst och tacksamt njutas.
(B.v. Beskow. I: Läsebok för
folkskolan. Stockholm 1868. Pack-
similiutg. 1979. S.205.)

(Sign. "L". IB 30.8.1885)

Mänsken och storm - så var det den kvällen;

båt, som ej hade skepprank,
värkas jag säg där borta mot hällen,
lyftas och sen ej i santi;
Dess fot de vreda vändor sköja,
och skummet upp mot rutan slår.
Fast åskan ljungat, stormen tjuter,
Jag slumrar lugnt i halmtäckt skydd;
Ty af tonbonen inneluter
Mig i den eviges beskydd.

(A.U.Bäath. I:Svea, 1894)

Lördagskvällen på fiskevägget

På natlig strand vid sval och bålja
Min gamla hydda enslig står;
Dess fot de vreda vändor sköja,
och skummet upp mot rutan slår.
Fast åskan ljungat, stormen tjuter,
Jag slumrar lugnt i halmtäckt skydd;
Ty af tonbonen inneluter
Mig i den eviges beskydd.

Och färgar solen berg och dalar,
Jag skyndar ut på väglos stig;
Jag flyger över höljans salar,
Der döden lurar under mig.
Hur ofta töcknar sökt förylla
Min färd, då natten kom bland dem,

Då sig jag upp till Gud, och stilla
Hans sijerna åter lust mig hem.
Mitt nätt, min ökstock och min koja.
Är hrad af lyckan Jag begär.

Njyd drar jag fattigdomens boja,
Ty emot syndens lätt den är.
Och när den natt sin vinge skakar,
Der ingen mäne gör sin rund.
Jag bergar seglon trygg och räkar
Vid hoppets säkra ankargrund.

(B.v. Beskow. I: Läsebok för
folkskolan. Stockholm 1868. Pack-
similiutg. 1979. S.205.)

(Axel /=Krook, Axel/, 1868, s. 30, 36)

Fiskarri sa

Ty fiskar'n är fattig på klingande guld.
Han eger på land blott en hydda.
Den hydden är liten, men vännen huln
för stormen den märktar dock skydda.
Och därfor är fiskar'n så nöjd och gläd,
när solen sig redet till purpurbad
i kvällens stund.

(A.E.Petersson/, 1871)

Lördagskvällen på fiskevägget

Pramom udden skjuter fiskarns julle,
männen här med 'koket' komma hem.
Qvinorna stå väntande på dem.
Allt är putsadt rent och fint derinne.
Fiskarmor har och sitt skönhetssinne.

Smart står enkel måltid uppå bordet,
rundt omkring familjen slår sig ned.
Vid en bordbön fadern högt för ordet
(så var farfars, så var morfars sed).
Allas händer front till sammans slutas.

och Guds gävor tyst och tacksamt njutas.
(B.v. Beskow. I: Läsebok för
folkskolan. Stockholm 1868. Pack-
similiutg. 1979. S.205.)

(Sign. "L". IB 30.8.1885)

Men fisket bedrifves ju mest om
vintern; hur kunnar ni hårda ut med
det?"

"Ja, också frågade oss ett fruntim-
mer bland badgästerna härom året om
vi inte frös' när vi fiskade. Fråga
om en fryser, när fangarna stå som
istappar och kläderna ä' styfva som
jäm!"

Och de båda sysstrarna uppstände ett
skratt, så klingande friskt som om
de aldrig i sitt liv hört en så en-
faldig fråga.

Det låg något ödmjukt men på samma gång värdigt och belevdadt i fiskargossens
uppträdande, som genast följ Gustaf i ögonen och stämde honom till Karls fördel.

När de andra gossarna gätt, tog han genast reda på det mestå af Karls historia.
Det förvändade Gustaf, ty Karl schildrade i lifliga färger, huru lycklig han var,
och huru många han hade att älska. 'Jag trodde ej, att man kunde känna sig så
lycklig i en fattig fiskarstuga', sade Gustaf. 'Den, som har Herren till sin
herde, är icke fattig', invände Karl.

/---/

Under den följande triden besökte fiskarstugan ofta af fru S. och hennes son.
Den rika kapitänen och den fattiga fiskarhustrun hade från första stund, de
sågo hvarandra, varit de bästa vänner. De hade, trots den yttre olikheten, så
mycket gemensamt. De egde 'samma arf der uppe i det höga, samma himmel, samme
Gud och fader', och det öfriga betydde för dem båda föga.

(Axel /=Krook, Axel/, 1868, s. 30, 36)

Till Bohusläns fiskarfolk. 1)

Hvad kraft i mörka böljehären,
som stormar fram i höstens tid!
Den svallar hvit kring Bohuslänskären
och maner folket ut till strid
i minste vik, där grisslan dyker
och ejder vinge lyfts till flygt,
ett minne bor: när skummet ryker,
det hörs, i brustet innelyckti.

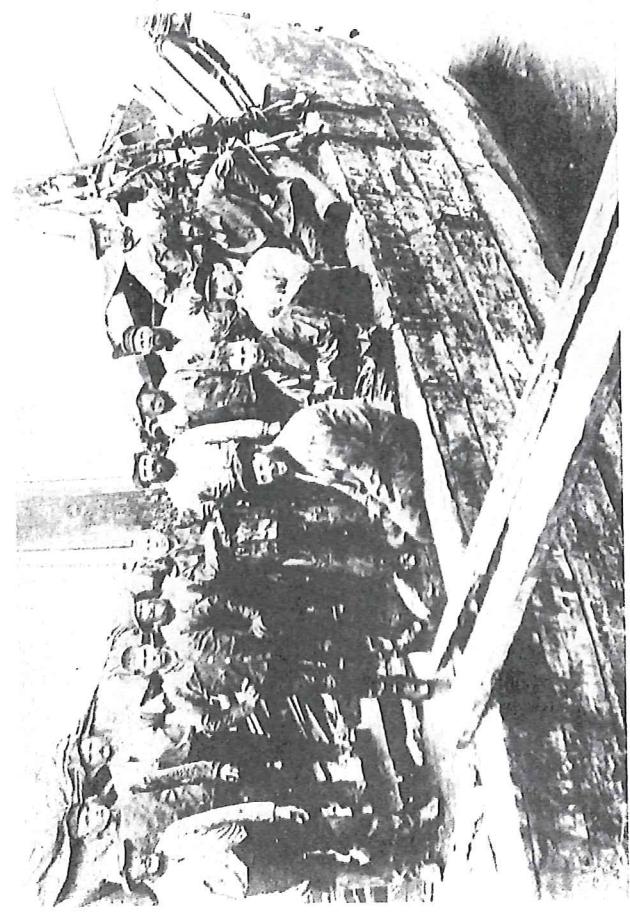
Det minnet är om kamp för livet,
det minnet går se'n sagans där
om skepp, mot blinshästar väderdrifvet,
om dödsförrakt, som än är kvar.
Det bor i skärlarlns lugna styrke,
i trogna kvinnors rena häg.
Hvart hem blir som en trostfylld kyrka
vid männens strid mot vildsint våg.

Nu vänts där i fiskarns stuga
vid kampens slut en ljuflig fåst:
en skörd från havet, som shall duga,
och far och son i vät sydvist.
Nu blixtar barnen hälgdagssifna,
och lycchan ler mot nö och sven.
Då skärd i sommarsolen skina,
skall stugan nälas röd igen!

Dess värre stormen piskat rutan,
dess högre fröjd hos mor och barn,
då hemt vänder fiskarskutan
med riklig flägst i bärgradt garn.
Hell edra bragder, hell ivar sägen
Som görs om Er i hvarje vik.
I, män och ivrinnor, I, som ägen
förröstan o styrka segolik.

(A.U.Bäath. CIT 15.12.1900)

(Vittergrund/, 1894, s. 70)

---/
Tiden för fiskarens dagsarbete är merändels kl 3 eller 4, på morgonen ned en kapp dåligt Café å bit svart Bröd för han berfva sig till sjöss stundom Emot storm å hög sjö - hans arbets tid är olika allt efter vinden Fogelhet - eljest tager 10 till 12 Timmar. Och morgon gång med En 9 Alnar Long Åra i sin hand Ro Emot den grund där han hoppas få Fisk ty öfverallt i Hafvet finnes inte Fisk må ni tro - Få människors kamp för Billvaron Finnes som fiskarens vágomas Rasande Element För att från havets djupa magasin få några Fiskar som skal inifor den Rikes bord Förvändas till Litte Bröd för sin hungrande Familj som längtan kastar sinna spannande Blickar åt havet för att få se sin man sinna söner -

---/
Jag som skrifter desser Rader är sjelf en havfrets son som soörer sitt Bröd på Havets vid Fall man på af läggna omräde - minna tankar kastar jag ärrta på Järdtmannens Stillas lätt på Embetsmannens Tysta ställnad i Livet. han lägger sig i sin sång när quäljen kommer särver lugnt s.k. sött - ingen väg slår in över hans bådd Ingen belja väter hans Läger Ingen storm stör hans bröd ostörd nättero - visste att värdera sin stilla Lätt i Livet - Emot fiskarens Sjömannens ständiga stormande strider För sin Tillvaro, sin Existens.

---/
Om dessa Enhaka sanningar Reflekteras af någon Lärd å spårar kanske fel af min Langtrafvande Tulan så böjer jag mig för Påståendet att jag inte är någon Lärd Autocert för den Clärda människan är min tankar Klädd i Ord å för den minre Lärdé Lätt att läsa sig till Innehållet af denna sorgebasuns toner som Ljuder från di uråldriga klippor i Bohuslännstaren där havets naturliga susa öfver gravarna efter döde Fiskare å Sjömän som där vilar, Ty Bonuslänska skären är sammanhängande kyrkogård själva havet är en kyrkogård där inte alla är jordfästa må ni tro men det får jag Lemna vill tidnings Redaktören hafva mer af minna skrivelser kan di få

När en riksdaaler är tiö ör
I värde, eller så der ombring,
Och kassen åker på räntans före
Och uti borsen finns Ingenting.
Hvad tusan! skull man då vegetera?
Fred skull i sommar man ta' sig till?
Jo ut till skärgården emigra
Och fiska huviling och torst och sill.

Då har man middagen nästan gratis
Och för man upp eld på nörmata skär,
Med 'nägot mere' och färsk potatis,
En sådan middag rätt smaklig är.
Så far man hem till sin 'vrå bland skären',
Som man har kyrt under sommars dar,
En 'fiskaröja', men nu dot är en
Fin 'sommarvila' så nött och rar.

(sign. "Aldebaran. GM 11.6.1872)

Der ett 'hotell' är hyrarenda stugor
Och hvarje skrubb en 'salon' ju är,
Som och så länge art åan får sig busea,
Dock 'sommaröje' det kallas här.
Re'n komma lätor och bord, varor ger
Och stolar, möbler med brickte ben,
Smart skärs hvimla utuf chigronger
Och utaf 'fröknar' med halva klen.
Och hvilken bad, hirliken luft att andes,
Det är helt annat än uti stan,
Der tusen ängor till sammans bländes,
Ja-det gär en, 'kr man dervid van'.
Kor utef röster: 'nu är det slut
Med Göta Källare', 'Logen', 'Börsen',
Vi vilja straat till var skärgård ut'.

Bland klippor och skär.*)

Vid smäfstadaf och hvardagsdikl min själ
Gift-, E., 'T.C.' sig kände trött,
Och under vintern ofta nog af sorg mitt
hjerta blödt.
Men våren kom med högre ljus, med knopp
och löf och sing;
Jag bönjade färl ifren, som förr så man-
gen gång.

Jag kände, att, hur livet än försökt, slå
mig ihjäl, —
Att bli vid lif ännu en stund, det kunde
vara skick.
Kan jag ej torka bort en tår, längt bittare
än min? —
Kan ej i andras hjertesar min sångmö gitta
vin? —
Ut, ut, slrok! längtan i min själ, längt bort
från städens larm,
Att hvila dig till kraft igen i rivd naturens
barm!

Gack icke här och lätt din venil li! trängre
med hvar dags,
Tills verlden dussinsinpeln tryckt, uppå ditt
hätte jag, — — — — —
Och vñen gick, och sommarn kom; ej längre
ut jag stod,
Ty af sin eld har himlen lagt en gnista i
mitt blod.
Milt resetyg är ganska lätt, och sjef ej tung
jag är.
Jag släppte ned min rullgardin och för och
är nu här.

Här bor jag högt, så högt jeg bor, att jeg
blott vinden hör;
Det lif, som rör sig nedanför*, mig ej det
minsta stör.
Till visigt har jag berg och lus och fjor-
den — vil och blå,
Med längre och segare, som komma och
som ej;

Med näsar, hyrta som en snö, som skum på
bölja grön,
Ån svävande kring klipporna, än dykande i
sjön.
Här är så svalt, här är så friskt, här är så
tyrt, så tyrt.
Jag tror, jag hör mitt hjorta sika, men an-
nars ej en kyst.
Om till mitt öra då och då ej trängde må-
sens Jud,
Jag vore som en eremit, allena med min
Gud.

Itral det är ljutt, lyrad det är friskt! O, jag
Bland klipporna och märsene, så lång som
sommar* är!
Och ingen bok af menskhård jag vill ens
"titla"! — — — — —
Itral ibo mänskotankar mot naturens poesi!
Men vann min sång en enda själ, som läng-
tar upp till mig,
Kom lif, kom snart! Med ubredid fann jag
gur och nöjer dig.
Anna A.

*) Eittertryck forljuds.

(Anna A. GHT 1.8.1885)

—/ Marstrand är den renaste, tyväste och fristaste stad i Sverige. Ingen ges-
smits, intet gatubuller, inga stinkande 'odörr' - detta är ju idelet för en
af nämnda civilisationstecken urpinas stockholmare. Det finns ingen bullrande
trafik, inga dammrivande gavspinningsmaskiner, inga strandlände byggarhärör,
intet af detta helvetiska larm, som väl gör Stockholm till en i förhållande
till sin storlek mer bullrande stad än någon annan i världen.
—/ I denna ofrökneliga idyll se alla så belätna, så röda och så lugnt fridfulla
ut, som om intet ondt funnes till. Och kanna de väl annat i en luft så absolut
bacillifri och så fylld af starkt ozon som denn, på en plats, dit ligga
maskiner, gatularm och annan 'civilisation' trängt fram, där naturens stora
närvstillaude ro råder, och där intet grål beträver förekomma om 'stadsplaner'
o.d., emedan naturen reden gjort undan den saken. —/

(Min sommarö • Sign. "Gautier". MD 18.7.1903)

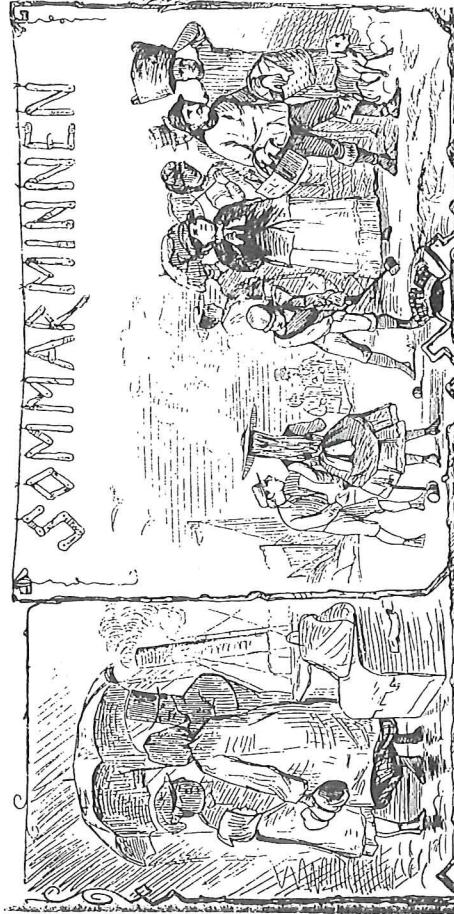
(GHT 6.5.1895)

Marstrand har utlagt sin vinterdrest. Icke ett gult sinnförfäde eller ett enda
silfjali synes mera på de putrade och väl sprolade gatorna, som äro nistna folk-
torna, ty alla invånarna arbeta hvar och en på sitt sätt inomhus eller i parter
och trädgårdar, och dessse ståt ockse smart färdige att emotvega sin nye befolk-
ning. —/

(I.B. 10.7.1883)

Här är således nu högtidlig bengälligt för hvor och en, som kommer från det lärre
af landet, och den särnära, som man på sonliga håll lärt för att de nya
establissementen på Gröts för framställning af diverse fiskeriprodukter skulle
skadligt eller åtmässicne obehaglig inverka på luften här, ar, till att börja
med för denne sommar, så grundligt som möjligt berövad allt grund. Ej blot all
fabrikation af fiskeriprodukter är nämligen för tiden 1 maj till 10 oktober gen-
om ett landsförläningsembetets irlsles förbjuden, utan ären varje upplägning af
varor, som kunde alstra menlig lukt, belagd med vrten så höga, att aldrig fråga
lärt kunna uppstå om försök till förbuds trotsande. —/

(Marstrands hafskuranstalter. Gbg 1890. S. 9f)

Marstrands hafskuranstalter. Gbg 1890. S. 9f

(I.B. 10.7.1883)

(I.B. 10.7.1883)

Från en af våra badorter.

(Passeratit.)

"TILLS NÄGOT HUN ATT FÅ?"

- Men, bästa frun, här rinner ju alldeles förtvifladt, när det regnar.
- Goo henn, de är inte farligt; här blir vackert väder nu, de' kämmer jag på mina tänder.
- Nåja, men slår fruns tänder fel, så kommer jag att 'visa tänder'.

(Gluntun 11.8.1883)

"Fins något rum att få?" är naturligtvis min första fråga. "Je dä!" Husvägaren tar kofferten på axeln, och så bär det af upp för de steniga kroftiga läderna, der biggaderna ligger i nästan omöjligt att ej gå vilse. Mitt rum är snyct med ett svart vidunder golvvift en staty i gips af Bismarck, hvilket tar sig egenomtigt ut. Värdinnan är nästan rörande i sin förekommande välvilja och alla barn jag möter behållas så dumplikt, att det svider i hjertat att veta, huru oförrient det är. /---/

(Fiskebäck/ Sommarminnen från Vestkusten. Upptecknade af Wilma Lindé. NIA 21.8.1893)

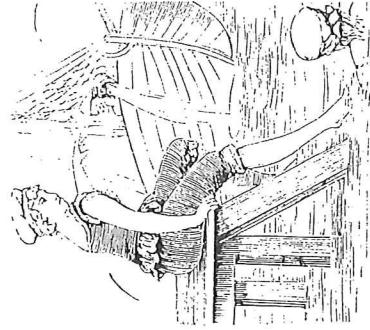
Städens Marstrands/ mera blyggsamma glansperiod återkommer nu årligen med bedgästerna. Ned förmöjsamhet och en högt driven självpoffring beredea sig invåarna på tillsammans. Jag hörde talas om en enkeltur, som om vintern bor helt allehona i sina två egande gärdar, men under bacternerna ned underifrån sinne upphäller sig i ett skjul, dold för framstående blicker genom ett framför ingången fast skynde.

Under det sälunda husen i allmänhet till det yttre fullt motsvara mättlige anspak, utmärker sig deras inte för en påfallande smyghet och renlighet. Att förhållandet är sällan, var sin grund inte minst uti den omständigheten, att alla de rum, som om sommarer utlyras till kungäster, under de kallare årstiderna vanligen icke bebos af egentligt arbetsfolk, hvilket mestadels har sin bostad, förutom i särskildt uppförd arbetsbostäder, uti mera primitiva hus, förtredesvis i städens södra del belägna.

(Marstrands hafskurenstalt. Cbg 1890. S. 10)

"TOGS VÄNLIGEN EMOT"

I skärgården.

Notisnöden är stor! Vi få visst hitta på något rentat otroligt! Häromdagen ankom en bekant badgäst till Marstrand. Han togs emot väldien på trappan till sin lägenhet af sitt värdfolk! Trof ni den nyheten?

(MD 9.7.1892)

- Har du sett en sådan fiskare; ha orenar vatnet för oss!
- Att en sedan grobien ställ slå öfver, det är klart.
- Åja, bara han håller sig på sin kant, så få vi väl vara nöjda.

(Gluntun 22.8.1885)

Litet hvar, som fått ned ångbåtarne, har reda på, hur rent af oförsynt likvältig för att begagna ett mildt uttryck, som fiskare och seglare är gent emot ångbåtar. Det fordonas rent af enghars tallanmod hos våra kastenar.

Hiron dagen skulle en af våra båtar gå in till en brygga, men ingen af de många båtarne gjorde en min an att få ur vägen. Till sist blev kaptenen arg och röt:

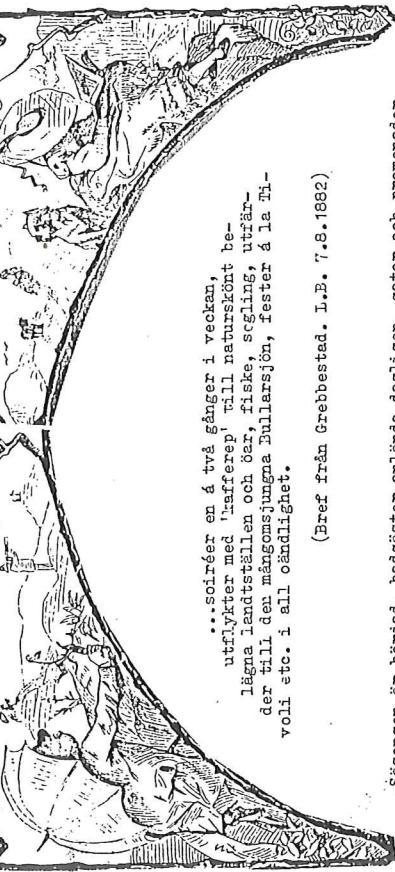
"Gå ur vägen, annars segrar jag er i sank!"

Då klagar vi hos landskördingen, kom srerat genast. Nu ville det sig inte bättre, än att just landskördingen satt på före däcket och hörde, hur de 'srachers' fiskarena sätta all sin lit till honon, och hur han är deras vän i mulna faror, både inbillade och verklige.

Marstrandsbåt och badgästbåt. Redan tillförla hava vi vid flera tillfällen påpekat det olymne som råder bland barnen av stadsens arbetaelssess, men fortfarande pågår olymnet lika raslösst om ej värre än förrut. Ut i badhusparten till exempel finner man dagligen och stundtilligen en mängd barn som till och med icke drage sig i beträckande att intaga de bästa af där beskriftliga sittplatserna. Att detta i hög grad skall verka störande och obesegrat bland alla de främlingar, som under denna tid uppehålls sig uti parken, är ju naturligt.

Man skulle kunna tanka sig att det är barnens oförstånd som leder dem härutman, men om så skulle vara fallit, skulle de åtmistone låta rätta sig eller avlänsna sig dä de därtill uppmansas, men detta göras icke, varföre de själva viss att över våra gatpojkars oförsyndhet. De ha nämlijen vid flera tillfällen blandat sig uti badgästbarns lekar och därunder visat en närgångenhet som endast kan synpa sig hos de mest oförsynta barn och hos barn som dagligen umgas med och se det lättstinne och sedeslöshet, som råder bland en del av den liggere befolkningen. Vi hara blivit uppmade ett påpeka dette förhållande och kunna därför icke undslipa att lägga var och en och barnens föräldrar i synnerhet pihjärtat att havva tillförlit sittna barn samt att från packerna och de lekplatser som äravsedda för främlingars och sådana familjers barn, var och en och barnens föräldrar sätta icke kunna meningligt invärna i nägorna sitt, på lummens stärt avlägna de barn, vars vanor icke kunna tillåtas dem att vara tillställnings med barn, vars föräldrar äro mära om, att icke deras barn i så unga år må insupa seder och språk som i hemmet kunna verka störande.

(Marstrends-Posten 23.7.1872)

• soiter en å två gånger i veckan,
uttrycker med 'näfverp' till naturkönt be-
lägra lanstställen och där, fiske, skölding, utfär-
der till den märgonjungna Bullersjön, fester å la Mi-
villi etc. i all oändlighet.

(Brief från Grebbestad. I.B. 7.8.1882.)

Säsongen är börjad, badgäster anländda dagligen, gator och Promenader blivit allt livligare. Här mötas gamla vänner, der knyter nya angelägenheter, bekantskaper och öfrer allts sorglösa tillvaro hvilfar sig en solig himmell och milda vindar friakta från harret. /---/

(I.B. 14.6.1883)

/---/ Allt är så stilla, och från parker ljuder dämpade toner ur 'Cavallerie rusticana'. Badortens kapell håller sin aftonkonsert på Alphyddan. Darrande dö tonerna bort, nu förstummas de het och hallet... Vi lägga utspräcke på ett pittoreskt klippatspräng strax ovanför besättningen, våra cigareter ha slöcknat och ned välvbehg inändes vi den stärkande harsluten. Det är så ljukt att drömma i skyminnen och att så smäningom låta sig öfverrasas af den praktfulla sommaratten. /---/

(Fur Alice fick sin man . MD 14.8.1897)

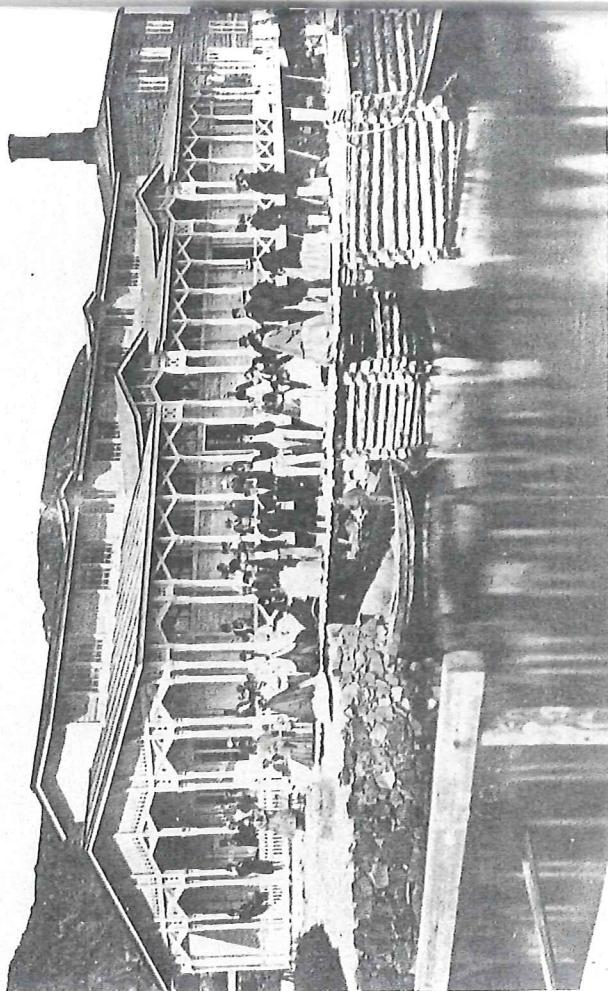
Det var en onsdagskväll i Nordens Madeira, eller, för att tala en smula mindre poetiskt, i Marstrand. Klockan var omkring nio. I societessalongen syrde Edisons beglämpor sitt hvalta, kalla sken över Sveriges fashionablste badhästar. Däruppe på läktaren spelade musikerkonstnären 'Les soirs de Post', denne förtjunkande polska, som jag hvarken hört spelas eller ens omtala på någon annan plats än i Marstrands societessalong.

Baron von Humboldt, den stora vetenskapsmannen, försäkrar att det lönar mödan att resa till Brasilien, endast och allenaast för att åtta nägra frukter af Chilimorötret; jag åter tillräder på det allvarligaste den 'vida billiga förnöjelsen att resa till Marstrand för att höra ovannämnda 'vårdes' under en stilla flirration, nedräckt. /---/

(En Marstrandsidyll . Mari Mihi . GHT 25.6.1900)

Nu kom artonen 'clou'. In svärade nägra Fiskarflickor, frömmare Karin Söderström, Anna Zethelius, Annie Tidholm, Annie Ericson, Karin Ericson, Marit Hellqvist, Emmy Lindberg, Jenny Schagerström, Elsa Lundholm, Vera Forsell, Iily Sjöberg, Arnes Berg, Astrid Hallgren och Inggerd Lindsjö - kostymrade som 'Fiskarflickor', inswepta i nät och försedda med härvor, i hvilka en mängd sillar syntes blänka.

(MD 6.8.1904) 3)

Efter morgonbön och morgonkaffe är man förhindrad att fortsätta sin verksamhet för dagen. Då börjar kanske det egentliga arbetet, som består uti att göra rakt ingenting, kvillet påstös vara den naturligaste sysselsättningen för en badgäst. 'Sysslöshet är mig alltid odräggig', skref tegn en gang, 'nur den är anbetal, eduru mycet jag annars älskar den'. Ken här tyckas åtminstone de flesta ické finna den anbefalda sysslosheten det ringaste odräggig. De arbeta dermed af hjertans lust och lyckas ofta ganska bra. De vandra degen i ända från öfva verandan till nedra verandan, från denna till sällskapsallen, derifrån åter till öfva verandan, alltlig med vilj afmärta rörluser. De sätta sig och stirra på Gulmuren, och när de tröttnat derri, vända de sig om och stirra på den utbrukade terassen på andra sidan, hvarefter de möjligtvis maka sig ända upp till tidningsrummet och stirra i ett blad.

(Lundin, 1875, s. 139)

Alla sjukdomsformer, som med framgång behandlas med baditur, kunnahär mottagas; Lyseitil besöks företrädesvis för: almnän svaghet och blodfattigdom, långsam konvalescens; broniska lung- och luftstrupsfaller; röhnningar i matsmältringsorganen; neuroastheni och andre sjukdomar i nervsystemet; skrofulösa och raktitska lidanden; reumatiska affektioner, muskel- och ledsjukdomar, ryggträskrämingar; /---/

(Wide, 1905, s. 53)

Marstrandsbilder.

Klockan 7 på morgonen.

Folket från Inland, Tjörn och öarna harva kommit. De är morgonfriska af sig. Klockan 5 kommer gamla Edla från Hättan med hystning. I längt öfver ett kvartskeel har hon gått upp, då societets herrar och damer om vintern gå till ro, sittit i sin båt och hemtit fisk ur havets sköte, rott eller seglat till Backudden och gått till Marstrand. Kajen är full at själar och köpare. En och annan fru är nere, men för det mest åro tjänsteandarna ute och köpa. Inga schaletter mer. Alla hafva hattar. Och rätt så, churu det från klädsamhetens synpunkt är dumt nog, att de svarta dukarna försvarnit. Jungfrurna prata och skratta, fiskarena skratta inte, segrare och sjömanspolkar kurtisera jungfruna. Kalvar skrika, och far bråka, det de ejort alltsedan klockan 4 vid kajen, så att bad-

/—/

Orta enordnas nattetid i de uti badhusparken liggande byggnader bullrande snickardi-reparationer, utan att man bekymmar sig om att kringbendes nattno deras stires.

Likaså bruka stadiens begare nattetid låta pumpa och hemföre vatten från brunnenne, irvillat arbete mer än val torde kunnas om dagen. Stadens drätselkammare lätt i närra parken, der arbetet ett dusin sjungande arbetare anvisades. En af stadens husegare läter som bäst sittt us vid parken, der arbetet med spritning och sågning ofta börjats mycket tidigt om morgnane, oaktadt många badgäster redan dit inflyttadt. Tiden för detta arbete tyckes vara rätt olämpligt vald.

/—/ Insändt från Marstrand. Hvem har skulden? 'Gammal badgäst!'. GHT 1874)

Man klagar över, att arbetare från Grötön störa folks natro inom köpingen, i synnerhet i dess östra del, der badgästerna hörta att flytta, om icke övesendet upphör. För tillfället fästa vi blott arbetsbefallets uppmärksamhet på salten.

(I.B. 3.8.1882)

Allvarligt och bestämt få vi föra ordningsmännen i Marstrand uppmärksam på det gräsliga oväsendet från sladdrande jungfrur, skräckande karlar och gräsliga 'piglock' natettid. Förstå dä icke Marstrandsborna sjelfva, att det ligger i deras intresse att det är tyrt här om nittema. Tänk om sillen skulle gå bort om vintern och badgästerna om sommaren? Vi förra helt enkelt, innan vi våldtaga allvarligare steg, att myndigheterna göra sin tjenst. De få sovra om dagen. Både dag och natt är för mycket.

Broder Redaktör!

År det verkligen skil att missunne ungdomen lite Gladje om kvällslarje? Jungfrurna hafva ju ingen annan tid ett roa sig. Herrskapet dansar ju i Salongen och här i parken på Neumanns vackra musik, jungfrurna ta hvad de ha och dansa Gladliga efter ett 'pi-glock'!

gästerna inte ha fått softit. Kycklingar kackla i sina korgar.

Fruar föja sina män till ångbåten, men det är inte många. De herrar, som går ner till ångbåten, se meradels missbelätna ut. De flesta skynda sig för att på näthåten få en sooplats. En och annan kämpar, som om det gällde livet att först komma ner och få brädespelshördet. Andra svåra, fast tyst, över att båten går så tidigt, andra tycka, att den går för sent. De senare ville helst gå kl. 6.

Man ser Marstrandsborna neva vid kajen. De synas annars ické mycket under sommaren. Men litet mat fascie de ha, »om än aldrig så lite!« Segelbåtarna göras i ordning. Fiskbåtarna likaså. Ute på Drott slår det sex glas. Det vet jag då inte riktigt sälkert. Ty jag solver, då jng kan, om natten.

(ED 26.8.1896)

SÖDERTÅLLEN

In storm: 26. 27 augusti 1871

/—/ S.d. kl. 8 f.m. inkom briggen 'Apollo', E. Steffansson, hemma i Sundsvall, från Söderhamn till Holland med last af bjälkar, till Sandbogen, derartyset, som var läck och fyrdat med vatthen, måste ställes på grund. Till Bottnafjorden inbergades s.d. en skonar, lemma i Stralsund, med kapede master, lastad med hvet. Vidare underrättelser saknas ännu. Ett okändt fartyg är totalt sönderlagt utanför Hunnebostrands tull. London med lust af 40 st. fartyg är inkomma som vindriktare till Kongshamn och närliggande hamnar, en del med förlorade segel och dickslastar. Natten till den 26 augusti strandade väster om Hermanö ett okändt fartyg, som är aldeles sjunket. Alle man ombord omkommo; okändt om last fanns i fartyget. Sästl. natt förläckades totalt å Paternosterholmen, på s.k. Otrocken, ett större fartyg brig eller skepp, vars nationalitet men ännu ej kunnat få reda på. Likaledes förläckades samma natt vid Björholm, vester om Tjörn, engelska briggen 'Clarisse', hemma i Arbroath, från Kristiansstad till London med lust af hvete. Fartyget lågger på cirka 8 farnars djup, med masterna full hälfien öfver vattnet. Frenne man af besättningen, som då fartyget sjönk klättrade upp 1 masterna, blevro räddade.

/—/ Fjällbacka d. 27 Aug. Under den förfärliga storm, som rasat här i 2:ne dygn och hrsar make i mannamåne ej varit i sporg, ha en betydlig mängd fartyg dels totalt förläckats, dels strandat. (GHT)

/—/ Det är naturligt, att en stor massa af stedens badgäster skulle begagna sig af det tillfälle, som under en sedan väldesam storm erbjudes, att få besöka det stora skädespelet, hvilket ett väldesamt brusande haf förster. Härvid inträdde den berläggda handelsen, att borgmästare i Jönköping, assessor Prinzensköld, snarvare eller blef af stormen kullenstads och fick sitt ena ben afbrutet. (GHT 30.8.1871)

Jag önskar dig, haf!

Nu skepar Niklas,
ni ma berätta
ett riktigt spänande
äventyr,
sig, hvad ni kämmer,
och böjjan tjuter
kring logen yr.

(A.U.Baath. På lust-
tar. I: Svea, 1894.
S. 142)

Du ändlösa, stormande, skiftande haf,
Har kan du minn säll stå berussa!
Jag står af din andlighet en trollbunden;
Och låter din skönhet mig tjusa:

Kring hafvet sitt purpurna hufvifer
Och binder af glidande färger en krans
Kring vägen, som smekande skäfver.

Än storstaled wedgadt, än snekande lagt
— En underbart spissande stemming —
När hårnan i hufvets ondliga rum
Sig solstrilar yttlande bryta;

När himlen, förklädd af kvartsolens
glans,
Kring hafvet sitt purpurna hufvifer
Och binder af glidande färger en krans
Kring vägen, som smekande skäfver.

Än storstaled wedgadt, än snekande lagt
— En underbart spissande stemming —
När hårnan i hufvets ondliga rum
Sig solstrilar yttlande bryta;

Skæpsbrottet.

Dående kring står och väten
reser stormen uti netten,
hemsk och oförtrun biddar
segjarns Graf i hufvets fann;
vægor torna upp och svalla,
nodrop genom nation skalla
fållning, ingen lifvet riddar
skräjles bort förtur nann.

Mörkret hemskt och blytungt hvilar,
mohlet jegar fram och ilar,
månen sveps i mörka dokelet,
döjande den bleka lynn;
så på havren som på landen,
bojes under tunga ocket,
tills han flykar ofvan skyt.

Hur det brusar, hur det välvver,
hur naturens ande skälver
för sig själf och nättens sköte
sluter allt i dyster fann.
Hufvets son, så djärf i hagen,
skummaade och hvita vägen
imman morgongrynings möte
fort din båt till allets hamm.

(/Nelson/, 1881, s.14)

Jag önskar dig, haf!

Nere vid hamnen herrsitar en liflig rörelse bland de talrika segelbåtarne, ty ett riktigt spänande äventyr, den herrliga eftermiddagen lockar badgästarna ut till sjöss. Överallt synas glada grupper af damer och herrar åtfölja af tianare, som bär matborrar och öfvarplagg. Laholmens turasser hvimla af promenerande; och tarlan forhöjes af lekande barn, skärgårdssallmoge, arbetande sjömän och köpländende fiskare.

(/Strömstad/ GHT 23.7.1866)

Vid badbryggan ligga med sina hvita segel uppe och standarten på toppen de praktiga kosterbåtarne, förda af gamla prövade sjömän och fiskare. Välj díg en sådan och gif dig ut till hafv. Frukta intet. Gubben vid roderet har prövat värre duster än dessa och hans båt är hans förmögenhet. Låt honom stärra ut till hafv sedan du krupit i oljerocken och sydvesten, ut till hafv där böjlorna går höga och stänka sitt sicut öfver både båt och passagerare, sitt friska skötande skon.

(Ströftög på Västkusten. Gusten. AB 25.8.1891;

Vid roderet sitter den kraftiga, brunhyade båtföraren, styrande med sälter hand sin farkost genom de vanligtvis hvittoppiga vägorna med ett lugn, som kommer den räddaste lilla fröken, som aldrig förr vågat stiga i en båt, att inom kort blifäva en riktig sjöbuss.

(Padlef i Marstrand. I: Värt folk. Sthlm 1894.S.270)

Hvillken underbar hvila och ro det kan ligga uti ett ensam, ensam med sin tyste, ordkarge skeppare gunga där ute på havret i en trygg kosterbåt, i lagom bris. Min lilla skuta gör sina långa, säkra slag. Vi styra på måfå ut där de yttersta bränningar gä. Ingen bridska, ingen bro. Säkert och snabbt och skarp min båt den gröna böljan, skepparen vänder sin buss och smeglar på toppen, skepparen sover i kabyn och jag sjelf ligger utstrickt i lä, med blicken mot den blå himlen och öratal lyssnande till mässarnes skri, till vägornas plask-plask mot sträven.

Eller jag reser mig upp för att följa tumlarnes hoppande lek i böljan eller med blicken skynta en ängare där längt ute. Det är att glömma stadskvälm och fatud och tidningsstrid och bekymmer, för att i ett längt, längt ögonblick kasta sig i ensamhetens, tysträdens, omhuldje. —

(Ströftög på Västküsten. Gusten. AB 11.9.1891)

I land var det lif. De fleste af karlarna voro väl ute med vadarna, men de hemmavarande hjelptes åt att med ångslig iver lösgöra båtarne och förtöja dem så längt ut i Fjorden, som möjligt var, att de ej skulle söndersplittras mot land. Qrinnor och barn hade flyttat på hällarna, rädda att vristas inom de skräala väggarna, som darrade och skakade.

'Herren bevere alla stäckare derute i natt', suckrade en ung blek qvinna och slet sitt lilla barn fastare intill sig.

Herre Gud, så eländigt det är att sitta här hemma och ha de sine långt borta - en skulle då aldrig fåsta sig vid en sjöman', klagede en aulan, och slog förläddet för ansiktet vid hvarje ny väg, som bröt upp emot bergsklinton. 'Väl värst för dem sjelfva nor', sade en gammal orkeslös gubbe, och band sina nämaskor ned af älder skälvande hand.

Ett har nok fått smaga på sligtn i sin där! . / ---/ Ur skärgårdsslivet. Af Elma. (GHT 10.7.1890)

Men lika ofta irrar man omkring utan mål för att funga på havsvets väldiga vägor i hårdt väder, de hvitskumliga bränningarna på undervattensskären och stänkas vät af forsen från förstäven, där sunnet brytes i solen lixt en rägmåge i miniatyr. Det är ett frist och härligt lif, hisnande högt på den vät. Dessa mälliösa seglar och ljurprilig bris är de härligaste, och störtsjörne, som sittja över såväl båt som passagerare, tills men sitter i vatten och inte har en torr tråd på sig, gifva spänstighet åt kropp och sinne. (Smögen. Nifgrz inttryck. För Hemvästtidningen af S.K.-c. GHT 14.8.1905

/---/ stränderna sällan å varstrands- som Arvidsrössiden voro kantade med hurrande och viftande folkskaror, å traupan utanför badhuset - en ambok som alltid särskilt fräjdade konungen - sågs i grupp samtliga baderkorna, flaggande med deras mest karakteristiska symbol, store vita laken. /---/

(Jonasson, 1903, s. 3)

En badgumma här börjar sitt arbete under badtiden hyarje morgon klockan 6. Under en hög temperatur i ett gvaft rum, der svege badesister ofta måste bäras i och ur bedet, fortsettet badgrumman ofarbrutet sitt ytterst ansträngande och för helsen menliga arbete tills klockan 9 på kvällen, ty under de få lediga stunderna måste hon derrente tvätta och ordna sitt rums linneförråd. Således minst 15 å 16 timmars verklig slafitjenst dagligen, och som ersättning härför upphör hon af badhusdirektionen den respektabla aflöningen af 50, säger femtio öre rikesskrat per dag i ett för allt, eller cirka tre öre i timman, - naturligtvis blott under de 2½ å 3 månader varmbathusen äro öppna.

(Insändt. Jeremias Gramath. GIT 16.8.1877)

/---/

Ett hjärta här hon af gull i benmen, och manakraft fins guñäs i armen, det känns när hon skall fördrifva krämpor, då tar hon till både pock och lämpor.

När gikten i oss som växst grässerar, hon buns i gytta oss konserverar, och när hon frikostigt hälsan sprider, då vill jag lofva att gummen zinder.

Slikt gnideri kan då tolereras, ty alltid näste man repareras, och gä ej krämporna med en Gang, min själ tar gummen dem ut med en täng.

Jag, finns det någon som kan fördrifva ens storstadskrämpor och kröppen lieva, och locka människan hos en fran, så är det sätter min badnädam.

Och därför stämmer jag upp min visa att kronan bland alla krämmer yrsa - för all den hälsa kvarmed hon kom, jag nu min badnädam klapper om.

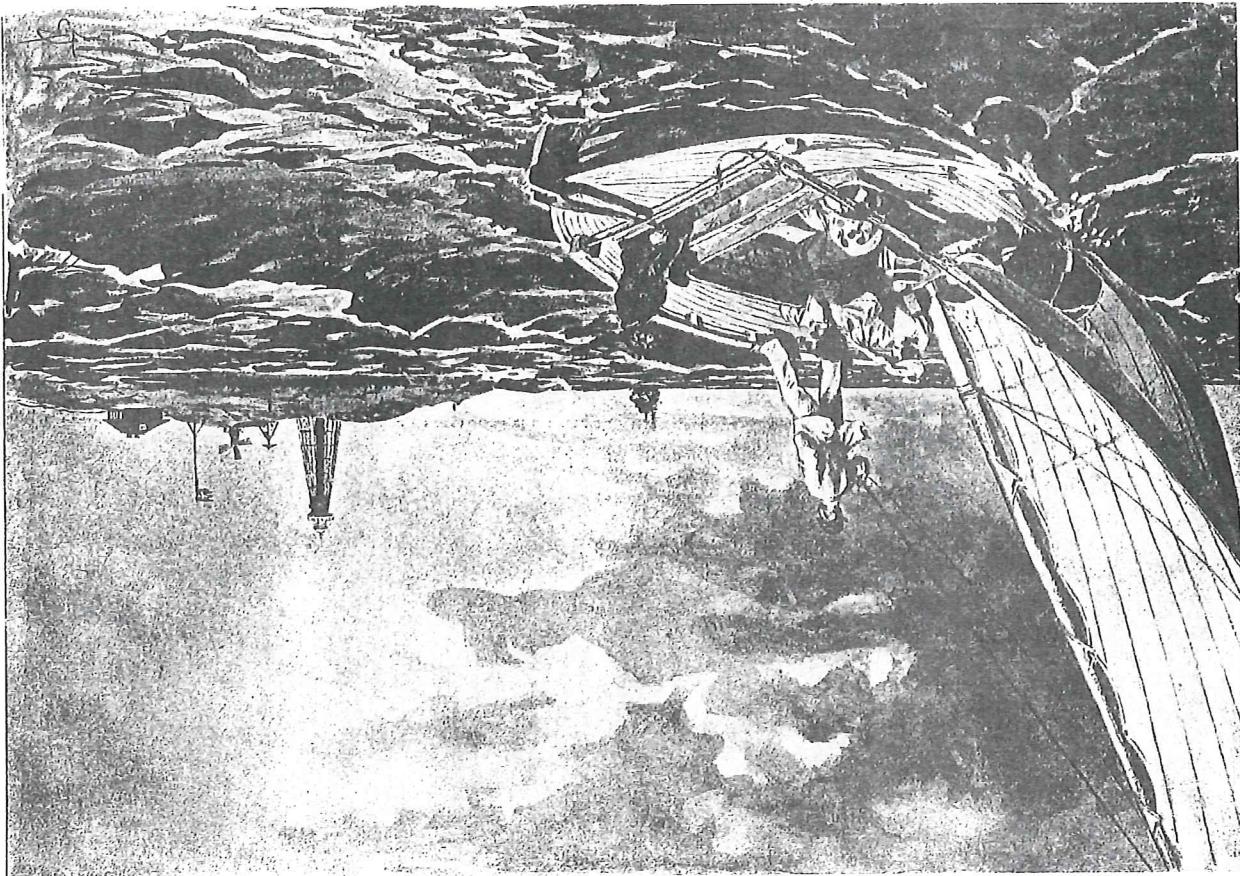
En konisk episod egde rum vid medljuideningen i söndags. Baderkorna stodo uppställdt, högtaliga och festklädda för att ta emot sina medaljer. Plötsigt ser en af dem oroligt ut. För redakturen af Cenna tidskrift omtrådade hon då, att »hennes herra låg i karet» och behöfde hennes vattendroppe. Ingen hjelpt. Hon fick springa från den hotigtliga akten och hjälpa sin herra.

Men det väckte stormande muntherhet, då överbefogtnastaren ropade, att henne, att hon skulle skynda sig in. Hon hjälpte sin herra fort och kom tillbaka i god tid för att ur-konungens egen hand ta emot medaljen.

Men en Marstrandsbaderska gör sin pligt, om det också komme roo medaljer till henne.

(Saxo. MD 1.8.1903. Vid badbetänkningens fest på Styrsö havsbad den 25 juli.)

(MD 28.8.1897)

STUDIEBESÖK

HOS FABRIKSARBEDERSKOR I LYSEKIL

Ansjövistillverkningen pågår också nu vid konsul Sundbergs fabrik. Det är den skinn- och benfria, som närmast är i förmingen, framför allt för insättning på Ryssland. Vi åsåro här om dagen, hur lecifit ett par arbetarkor renas och inlade den. Också medhinner hvar och en i almnähet en 100, någon gung ända till 125 astar om dagen. Då hvarje ask betalas med 2 öre, göra de unga qvinorna en god inkomst.

(L.B. 25.6.1883)

/---/Härvarande ansjövistarkor äro i liflig och oerbruten värvksamhet. Där arbetas både med unga och handkraft. Ett nöje är det att se, hur cedertigt och smygt allt går till och hvilken fart och fulländning denne industri uppnut. Att arfären är linande både för fabrikant och arbetare, därom torde ej vara mer än en mening, och rent af påtagligt är det, hvad de senare vidkänner, särskilt arbetarkorna, ty exempelvis i klädesväs triva de en lyx, som är i hög grad kländerädd. Få om ens någon bland dem gör några insättningar på sparbanken, hvar till de dock synes ha goda tillfällen. /---

(GTT 10-11.1890)

HOS FISKARE PÅ KLÄDESHOLMEN

Norr om Marstrand finner man på en halv å en mils afstånd flera fiskelägen, bland hvilka Klädesholmen är det största. För dem, som harfta intresse för studiet af fiskeri-befolkingens lefnadsförhållanden, kan besserdet af dessa platser medföra sitt stora nöje, sitt särskilda rätte.

(Marstrands hafslurancialter. Ög 1890,
s. 14)

Konungen på Klädesholmen

För Klädesholmeus befolkning var den 22 Augusti en minnesrit des. Flötligt spred sig en morgon underrättelsen, att konungen i en af Marstrands segelbåtar dit anlände med ett saliskap af nära damer och herrar. Inom några ögonblick varo flaggor hissade och hela befolkningen till mötes, mest bestående af qrimor och barn, dä de fleste männa befann sig ute på fiske. /---/ Överallt i de tränga och steniga Granderna slingrade täget fram med konungens ställiga gestalt i spetsen, täckt omgivnen af stora och små. Det enda huset besöktes efter det andra, företrädesvis de minsta och taffligaste, der -tiké gärvar alltjent friostigt utdelades.

(MD 31.8.1895)

"Ja, finns det någon som kan fördrifva ens storstadskrämpor och kroppen lärlva, och locka människan hos en fram, så är det säkert min badnadam."

Vid restaureration.

Men från sorgens stämning
glädt man henne ropar;
simpla blommor köpas
ut i stora hopar.

Se min vän artisten,
hur han dansar skänka;
melan borden vandrar
fattig fiskareken.

Fram hon ricker stora
brokiga buketter;
friga dock de passa
sommardansen.

Röda vallmobblommor,
riddarsporrar gula;
hvita malvor synas
icke honom fula;

stripligt gräs dem bränar,
västastomma som in bland
fiskarhusen hvissat.
Skärjardisfivet kraftigt
har i färgar ter sig;
nu dess starka strävan
vänligt slaktat ser sig —

Krans af gris från skären
blomsterpralaten kantat;
pa sin väg hon sanjar
några kopparstålet;
Krans af gris från skären
blomsterpralaten kantat;
pa sin väg hon sanjar
några kopparstålet;
stannar så vid bordet,
där en flock grossor
under tyndan nijter
simmiga likörer.

Hennes bon man later
ej siestan störa;
och det lega priset
ej man gitter höra.

Knapphalsfista rosor

Ickom nytt fäkelari
att man från affären
fri i dag vill vara.

Godt på gummnan ser han,
när hon hemat skrider:
silverbeng i handen
badar bättre tider.

(A.U.FÅLTH. I: Sreea,
1894. S. 136 ff)

Till förmån för Nödhäpsfonden för Bohusläns fiskare- familjer

cirkusbyggnaden å Lorensberg

Gvenne större Amator- föreställningar

Fredagen den 14 och
Lördagen den 15 Dec.
Kl. 7.30 e. m.

Biljetter adligen 1 krone Silverbok & Gis-
carullar (börvaldars) 1 krone
Gästerna 1 krone pris 10 kr.
Pariser 6 kr., last pris 4 kr., 2 kr.
2 kr., gäler 1 kr.

Biljetter till föreställningarna till denna
föreställning elistan kl. 3 e. m.
Silverbok & Gis-
carullar.

Överbalanss biljetter till
föreställningarna saljas efter kl. 5 e. m.
biljettkontoret i cirkusen.

Till föreställningarna akt 1 föreställ-
ningen lördagen den 15 Dec. Kl. 10 e. m.

Konferens
Soire med dans

1 Börvens Fredsvalang.
Biljetten 5 kr. för dans och kon-
ferens, sällan för möte där lärbordet,
salja i bokslöjden vid Söder Hamngatan
sunt vid inskriften.

Ammons 1 GHT 15.12.1900
En välgörenhetstest med
förmän för Nödhäpsfonden
för Bohusläns fiskarefamiljer.

Sin krona kan emellertid hvar och en af badgästerna offra för att hjälpa till med
denna fond / för 'våra fiskare'/. Har man visst vid västfloden nästan tid, så har
men lärt sig att älska icke blott havvet och klimpoerna utan också den befolkning,
som här hämtar sin näring ur havet och byggt sina enkla hem på klipporna.

(ND 4.8.1899)

Malmö besökte här om dagen af ett par båtlag härfrån. Deltagerne flingo med
vederbörligt tillstånd taga stenhusgeriet i betraktaende och lära der ha ejjort
mycket intressanta iakttagelser.

(L.B. 2.7.1883)

(Brief från Lyselcid. G.Th-r. G 21.8.1894.)

Ejliket hvimmel af arbetande karlar, hvilket rassel från mejslar, hackor och
släggor. Det var högst intressant att vandra omkring å denne illidöö bland allt
detta krafftiga arbetsmanskap och alla dessa än här än där liggrande eller stående
de färdighuggna pelare, sockelstenar, gräfmonument m.m.

De ärö intressanta, men ej vacira att se på, dessa stenhusgerier, där det bor-
ras, spränges och knäckas på alla kanter samt hela marken är som uppriven och
stener - huggna och omgåna - likså spridda, eller i högar, hvart öget när.
/---/ Arbetare komma från den Sveriges alla trakter och blixtvisa ej länge
bofusta utan ventura från den ena platsen till den andre, lämnande efter sig
faderlösa barn och bedrögna fordinssägare. 'Det är ett hårdt och deligt folk',
säger skärgårdsbornen.

(Lidhé, 1895, s. 104)

Till den värdade allmänheten!

De förfärliga stormar, som under förra årets höst raseade på denna kust och i Nordsjön, hava efterlennat högst sorplig sär bland Bohus läns sjöfartsidkande befolkning, i det flera der hemmähörande fartyg vid detta tidpunkt gingo förlorade med man och allt. Hårdast hava dessa slag naturligtvis drabbat anhörige till de ombord å de förolämpade fartygen tjänstgörande egentliga besättningsmännen och huru mången förut tärflig men treflig bostad stir ej nu mörk och utblottad på den kale klippan, endast inom sig hyssande förvirran och sorg öfver en förlorad fader, make, son eller bror, ja mängen fång fler af desse santiägt. Phuru med tvekan, alldedan den allmanna välgörenheten så orta anlitas, är det som en af dessa beklagausväerde, men son ärven särskilt hårdt dröbsbats af oljyctan, vägrar i sin nöd yndas si till sitt bättre luttade medmenniskor med en ödmjuk böن om en rings skärf till lindring i sin nöd. /---/

(GHT 23.2.1876)

Strömstad fick konungen besök af en halt f.d. stenhusgäre från Lysekil, som ärvnen bad om hjälp. Denne fick häromdagen order att infinna sig i Marstrand, där konungen tilldelede honom 40 kr.

(GHT 9.8.1888)

En norsk sjöman kom hit i onsögs. Han hade förlist, sliggit sörder sitt ansikte och var alldeles utblottad. Naturligtvis skulle han till lungen. Han fick också femtio kronor af lungens egen hand från 'Drott'. Man kan tänka sig sjömannens glädje, han var alldeles ute sig.

(MD 28.7.1899)

Prolog uppläst i Marstrands societetssalong den 23 Augusti 1902:

/---/

Så kännes nu de fläste af oss hafvet.
En jordig utiärd, ett romantiskt minne,
en frikt af poesi och en behaglig rysning!
Hur ennorlunda är ej harvet dock för dem,
Som ut allvar skola leva icke blott
På detta haf, men också af det!

/---/

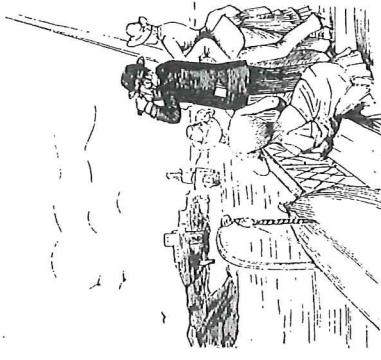
I isig kyla segla mannen ut - de söka.
Att hämte sill ur Västerhavets vigor.
De sovra ej, de hvilla ej, de söka.
Och ofte, alltför ofta, bisfree schörden ingen.
Sag, har dg tänkt, hvad sånt lif betyder,

En nordisk vinterdag, en nordisk vinternatt
I öppen båt, på isadt skär, då vinden
Det vill en jättes krafter och en jättes hälsa
Att tala jamarinnatens faser!

/---/

När nu vi kommit hit i fastens kväll
Med glada sinnen och med lätta hjärtan,
Så glöm ej denna mor, som sörjer med de små,
Gif hafrets son din hjelph- och gif den gladst!

(MD 30.3.1902)

Adjö, fisimisar och otan and,
Adjö med fyren som blinkar,
Adjö med döfande tång vid strand,
Adjö ned vännen, som vinkar,
Farväl derborta på fiskarösten;
Mäntro han ser att jag virtar åt en -
Farväl, farväl.

Adjö i lyckor bland namna skär,
Adjö i fiskarfolk, alle,
Adjö båd! Niklas och Jon och Pär
Och du mångtreflige Calle,
Adjö, du häftvane vän i Vilken
Och skärgårdsflickor (jag ser i kiken).
Farväl, farväl!

Adjö i lyckor bland namna skär,
Adjö i fiskarfolk, alle,
Adjö båd! Niklas och Jon och Pär
Och du mångtreflige Calle,
Adjö, du häftvane vän i Vilken
Och skärgårdsflickor (jag ser i kiken).
Farväl, farväl!

Den brokiga tafla, som ett större antal främlingar i lysande toiletter erbjuder är försunnen. Hösttan med sin mindre milda väderlek och orangefärgade stormar har redan gjort sin entré, till föga glädje och frustans innehållare. Företager man nu äro öfverlemmade åt sig själva. Allt är tyst och stilla. Företager man knappast någon enda mänsklik, och det en afton en promened, så påträffar man på moderna badorten sedan såg en böljande, brokig massa.

(GHT 9.9.1867 /fr. Karstrandsposten/)

Så småningom blir det tomt på badhusbryggan, på restaurangens veranda, på platsen utanför societethuset och i de lumminga gångarna. Badgästerna fara, friske, föryngrade. Badhusen och sällskapsalarne stängas och vestanstormen kommer med sill och sillfriskare. Röken stiger ur granofabrikens skorsten och salterierna sätts igång. Den moderna badorten sover. Det idoga fiskeläget vakar och arbetar.

(Ströftåg på Vestkusten. I Lysekil. Gusten. AE 27.8.1891)

Fran badorter och sommarnöjen på vestinisten ha grosshandlare och kapitalister åter kommit in till staden. Och deras fruar och frökhär äro godt förbereda till vinterns kampanj, tack vare saltbad och havsluft. De ha så mycket att täcka på: konserter och baler, teaterpremièrer och en och annan liten välgörnhetsbazaar. Men de, som under sommaren dragit dagens tunga och hetta, de få icke rekrea sig. De näste utan vestkustsejourer oafbrutet trampar i grotterna och - välgörnhetsbazarerna. Sjöströmmen ledes till ballerna och - välgörnhetsbazarerna. Socialdemokraterna i det här förträffliga samhället ha dock fått den undan sommarens haft sina festligheter i det hårda vinternatt. Det har varit för nöjds skull, men och med den dolda haktanden att demonstrera för industriarbetarens rätt till - havsluft och saltbad.

(NY Tid 15.10.1397)

Jag minns hur min mormor berättade när hon som ung gick en mil för att »se på badgäster». Det var konvaljevita mamseller, upp-vaktade av strama kavajer i fadermördare och styrstångsmus-lasch som inte skämdes för att gå söndagsklädda och osvettegliga mitt i hörnet. Regementsmusiken spelade Strauss i societésparken. Parasoller snurrade. Solbränna var ju ännu en »bonnjsjuka» och fatal för ett ståndsmässigt fruntimmer, även om solbadarprofejen Lindskog redan på nittialer höjde sicka sina patienter på Käringöns klippor.

Jag skulle tro att min mormor tyckte att hon hade använt sin fridag väl när hon traskade tillbaka i solhetan på sina bara fettar; mängder var sällsyna på den tiden. Möjligen tackade hon Herrn för sin hondiska järnhälsa — och blygsamma roll i periferin.

(Mattson, 1964)

Inga badgäster! är lösen på ett fiskeläge i skärgården, namnet gör ju intet till saken. Min sageiman påstår, att besluts fattats på kommunalstämma, att inga badgäster skulle få bo på stället. Då man frågade efter orsaken, svarades, att man inte ville ha sina fruntimmer förderfade af badgäster. Ned sådana utkomma nämligen en sådan mångd idéer, som att qvinorna icke skola arbeta medan männen röka pipa, och dessutom anser folket, att den gammaldags enlighetens försörjning med badgästernas intag. Öfverhufvud betraktas badgästerna överallt som ett 'nödvändigt ond'.

(VD 6.7.1889)

En vänligare, oegennyttigare befolkning än den på Käringön kan ej finnas och sådan förblir den väl, om ej badgäster kommer till, ty det är sorgligt se huru vinnings- och njuringslystnad liksom växa upp i deras spår. Det finnes också samhällen inom skärgården, som helle arfsäga sig de förmåner, ångbåtskommunikationer och badgäster medföra, än se sin ungdom depraverad.

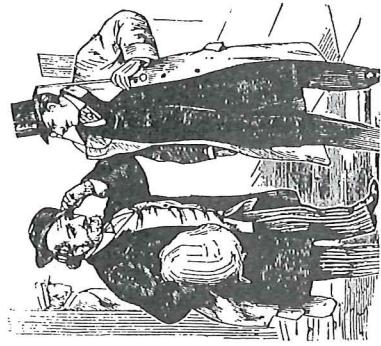
(Lindhè, 1895, s.118)

/---/ Och fiskelägetts invånare ha också rönt inflytande och mottagit goda intryck, sedan förbiflyter den väl, om ej badgäster kommer till. Fru Bomans hvita siden-blus, och Lundgrens Hilma har i stället för hufvudduk skaffat sig ett visst nägot, som på afstånd påminner om fröken Örvalls pariserhatt. Inte heller får vi förglömma, att befolkningens språkförstård riktats med flera nya ord såsom 'tennis', 'fortogenmotor' m.fl., liksom också spelman Karssons repertoar tillökats med nya valser ur 'Inkan' och 'Dollarprinsessan' och Fränsicida frun'.

/---/ Visserligen fanns det där ute på fiskeläget en och annan af de gamla, som klagade, att allt blifvit dyrare och alla latare, och att stadsfolket förfirvat umdomen genom sitt exempel och sina drickspänger — men slikt prat fäster sig ju ingen vid. Och inte heller behöver man just skylla på någon att Johan och Hilma och ett par andre umdomar fram på höstsidan — iklädda hatt och handskar — reste till stan för att där söka 'finare arbete, och om inte det skulle lyckas — fortsätta till Amerika...' /---/

(Sommarvästern-snyltgäster. En meddelare. GET 29.6.1911)

Också strejkprat.

(Gutten. 22.8.1885)

Lustresan till Lysekil

*Angarne Bohus och Nördre Flygaf
sigt från Stenpiren kl. 4 på sundag
morgon. Musik medföljer å båda aur
garne. OBS! Ordningsmännen förf
stötter märte, menas offentliga*

Här herr grosshandlaren redan kommit hem från badorten?

— Ja; det är med aledning af stuvarrestrejken.

— Så, men grosshandlarn har ju ingen rederiaffär?

— Jag är aktieegare i en tidning, som sätter om under strejken.

— Hvaç är det zitt fästa sig vid; tidningen duger ju till omslag, om det är godt papper i den.

Här herr grosshandlaren redan kommit hem från badorten?

— Ja; det är med aledning af stuvarrestrejken.

— Så, men grosshandlarn har ju ingen rederiaffär?

— Jag är aktieegare i en tidning, som sätter om under strejken.

— Ah, hvad är det zitt fästa sig vid; tidningen duger ju till omslag, om det är godt papper i den.

(Ny Tid 16.6, 21.7 1899)

För arbetaren kan det äfven ur hygienisk synpunkt vara väl behörligt att en enda gång om året få andas frisk luft, hvorafre vi uppmana samtliga organiserade arbetare att bereda sig på denna angelägna sjöresa till en plats där folk ur sittet tillbringa hela sommaren, utan att under vintern ha överenssträngt sig, eller inanfalls den mördande luft arbetarna inom fabriken få hålla till goda med. /---/ De som komma för sent få nötta sig med att från krajén åse hur goda kamrater draiga ut för att i fristisa luften samman med klassbröder från andra platser i länet, hemta styrka i den kamp de föra för en bättre tillvaro. Upp till Lysekil!

Lysekils arbetare hade mött med röda fanor, som svajande helsade de våra. Tågget sattes i rörelse så smart alla hunnit komma i land, genom Köpingen ut till den s.k. slätten. /---/ Nu intogs gemensam förflytning. Hela slätten, som tyvärr icke kunde uppvisa ett enda träd där slugga fanns och därfor var brännande varm, var med ens öfverfallad af glada männskor. Den era båten efter den andra anlände nu med stenhugghare, brilka medbrukta sina röda fanor. När alla kommit blåstade musiken till samling och hr Clausen höll ett kraftigt helsingstal, därvid beklagande att de icke kunnat skaffa en mera skuggig plats, emedan öfverklassen, som lagt allt annat under sig, äfven herskade över dessa. /---/

Lysekil, Sveriges nyaste stad, Bohusläns blifvande hufvudort in spe och en af västkustens mest frivillenterade badorter, har på det sista i dessa dagar så godt som degligen fått se sitt namn i samband med allehanda oroligheter, hvilka gätt af stabeln i det bohuslänska, redan fört som ganska oroligt kända stenhuggerdistriktet. /---/ Nä, detta för säges, att badorten har undgått beröring med oroligheterna. Det ditter inför kultur i badanstalens vägar, unvorslagen har åtminstone inte vid detta tillfälle blifvit uppläst för badsocietetens distinguerade medlemmar utan för stenhuggarne på det en mil norr härom belägna Malmö och i Skäggalids' matroser ha icke renset 'Trampen' utan lasatgeslatens vid Vinbräcka. Musiken har hvarje dag spelat på Badhusrestaurangen liksom det inuti staden beliggande Partens kafé, och öfverhufvud taget he badgästerna liksom de flesta stadsmedevänerna icke sett mera af oroligheterna än badgästerna på Särö eller Marstrand eller hvilken annan ort som häilst. /---/

(Från väststrands badorter. J. V-d. CP 16.7. 1906)

Note

- 1) Dikten framfördes av Per Brictius sista år vid en större välgörenhetsfest på Lorensbergs Cirrus i Göteborgs 14 dec. 1900. Testen hölls "Till förmån för Nödhjälpsfonden för Bohusläns fiskarfamiljer". Avslutningen, söndagen dans, hölls i fashionabla Börsens festvärning.
- 2) Den som för ordet är en 76-årig fiskare. Jeg citerar från ingressen i Göteborgs och Gamla handel och sjöfartstidning från 1895 om att vi därmed bedömer ha vi mötigt nedanstående uttryck af en kala tillhörnas och stårens lefnadfilosofi i en form så karaktäristisk, att vi därför ej velat giftra någon retouchering".
- 3) Tabell, utförd av societetsflickor, framfördes på en bal vid kungens ankomst till Marstrand.

Förkortningar (tidningar)

- AB Aftonbladet
 GH Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning
 GP Göteborgs-Posten
 MD Marstrand
 LB Lyseediils Bedtidskrift
 NDA Nya Dagligt Allehanda

Litteratur

- Bäth, A.U., Från västkusten. Bilder och stämningar. Svea 1893, s. 138-155.
 Jonasson, Aron, Drömmen från Marstrand. Sthlm 1908.
 /Krook, Axel, Fiskargösser från Bohuslän af Axel. Sthlm 1888.
 Lundin, Wilma, Västduken från Sär till Strömstad. Norman 1895, s. 92-120.
 Lundin, Claes, Ströftäg här och där i Sverige. Sthlm 1875.
 Läsebok för folkskolan. Sthlm 1867. (Faksimiluppl. 1979.)
 Marstrand härskarsalalter. Gbg 1890.
 Mattsson, Olle, STF Årsskrift 1964, s. 183-199. (Badfäster och inföddinger)
 (Ne son, J.F.,) Skeppsbottets son. Berättelse från Bohuslän af Erikss. Ystad
 /Petersson, E.,/ Sjöstjärnan. Smärre diktar af Hafvens son. Gbg 1871.
 /Ramsey, Ebba, F. Karström/, Samling och dikt. Pennteckningar från skärgården.
 Gbg 1854.
 Ullman, U.I., På en Klippö i Kattegatt. Läsn. för folket 1902. S. 15-39.
 Wallin, Johan, Beskrifning öfver Badorterna å Sveriges vestra kust. Handbook för
 badgäster. Gbg 1856. (Faksimiluppl. 1970)
 /Wettergrund, Josefina, Skärgårdsvästraler. Amatori-fotografier af Ica. Svea 1894,
 s. 63-72.
 Wide, Anders G., Upplyningar för badgäster i Lyseediil. Lyseediil 1905.
 Värt folk. Sthlm 1894.

Bilder

- Fotografierna är hämtade från Kjell Hjerm, Västvärtsommar. Örebro 1978.
 Bilder som inte anges här hör till texter där källanvisning redan finns.
- s.5 Storbackelaget Bröderna af Kärnön i juni 1893. (Hjerm s.34)
 s.6 En badsejour vid Västra kusten. Sthlm 1861. S. 6.
 s.8 Ny illustrerad tidskrift 4.11.1871
 s.11 Det nya vermbadhuset i Lyseediil. Foto: Carl Curman. "Utanför byggnaden låg den berömda trappan, det strak där societetens medlemmar drog fram och åtter". (Hjerm, s.12)
 s.12 Ny illustrerad tidskrift 4.11.1871.
 s.14 Marcus Larsson: "Skeppsbrott vid svenska kusten". Oljemålning 1853.
 (Från Hedval, Anders, Bohuslän i konsten. Sthlm 1956. S. 63.)
 s.17 "Värt folk". Sthlm 1894. S. 371
 s.19 Baderskan Stella, Lyseediil. Foto: Carl Curman. (Hjerm, s.17)
 s.24 "Gluviken" 18.7.1885.